เรื่องราชูปโภคและพระราชฐาน

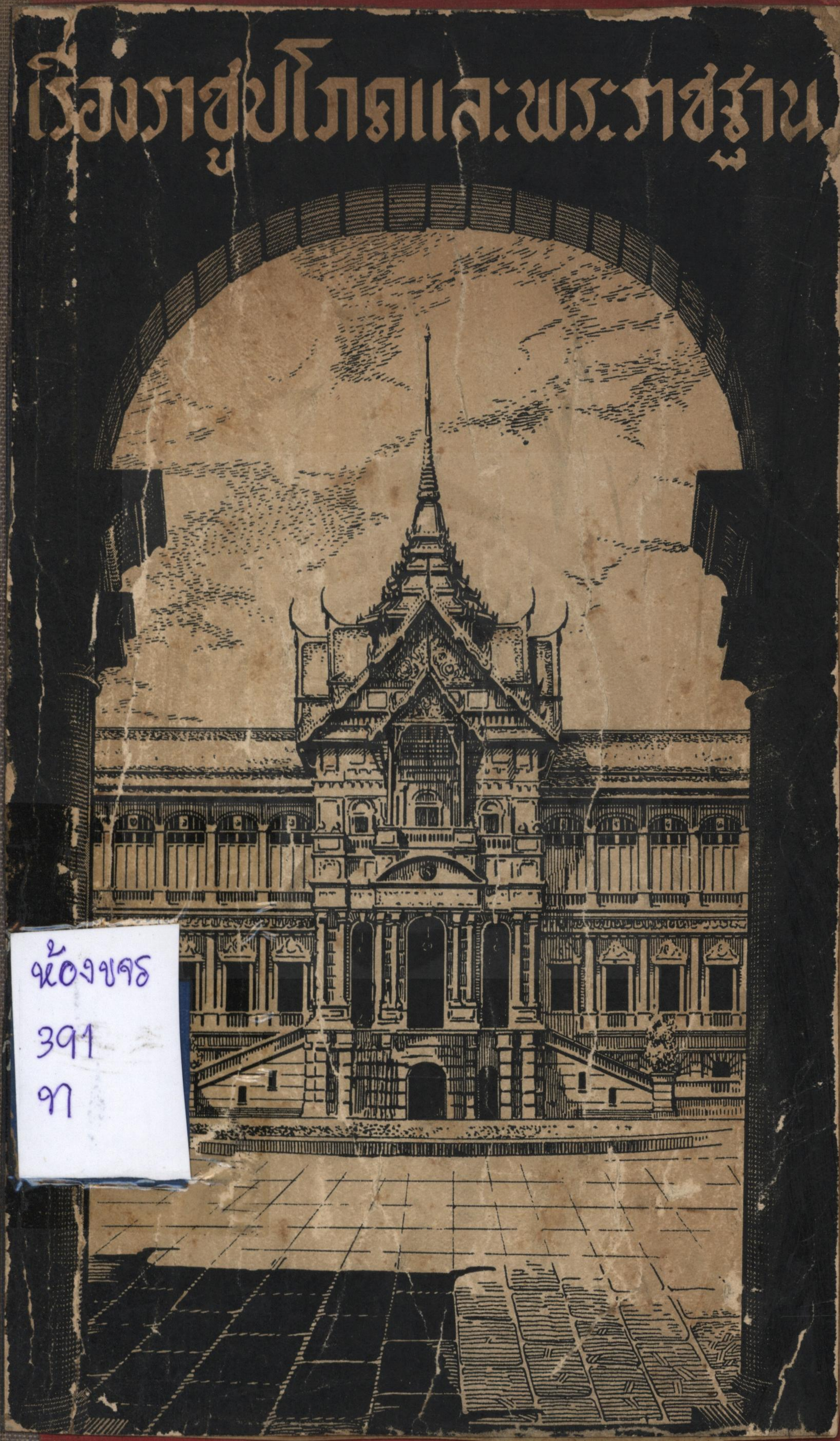

หอวชร
391
97

หนังสืออ้างอิง
ใช้เฉพาะในห้องสมุดเท่านั้น

ห้องขจร สุขพานิช

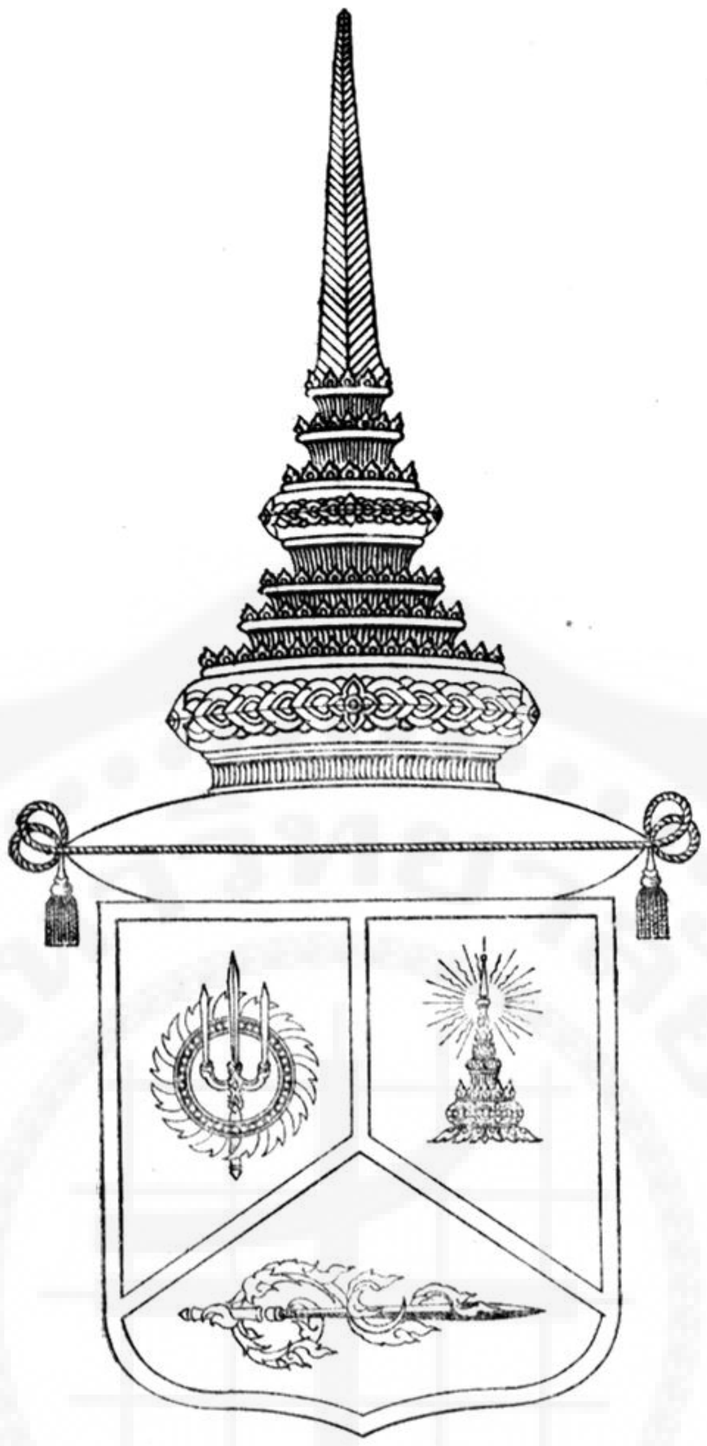

พิมพ์ในงานพระเมรุ

พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

วันที่ ๒๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๙๕

คำนำ

ทุกครั้งที่มีงานพระราชพิธีในวัง เสด็จพ่อเคยทรงชักเตือนน้อง ๆ และตัวข้าพเจ้าเองให้ไปร่วมงานด้วยมิให้ขาด โดยเหตุที่ทรงชลกความสนใจในสิ่งที่เกี่ยวกับพระราชพิธีและพระราชฐาน ฉะนั้นจึงได้คิดกันว่าหนังสือเล่มหนึ่งในจำนวนที่จะได้พิมพ์แจกในงานพระเมรุใคร่จะให้เป็นหนังสือเกี่ยวกับเรื่องในวัง เพื่อเป็นคู่มือสำหรับผู้ที่สนใจในเรื่องนี้ แต่ไม่มีเวลาหรือโอกาสค้นคว้าในที่ต่าง ๆ และเพื่อเป็นประโยชน์แก่เยาวชนที่แสวงหาความรู้ในเรื่องนี้ ดังนั้นข้าพเจ้าจึงได้มีหนังสือเรียนท่านนายกรัฐมนตรี ขออนุญาตคัดหนังสือของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติเรื่องราชูปโภคและพระราชฐานมาพิมพ์ขึ้นใหม่บางตอน พร้อมทั้งจัดทำรูปภาพประกอบใหม่บางรูป และได้รับอนุญาตดังปรากฏในสำเนาหนังสือต่อไปนี้

สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ

๒๘ พฤษภาคม ๒๔๙๔

ทูล หม่อมเจ้าบียะรังสิต รังสิต ทรงทราบ

เกล้าฯได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๔๙๔ ขออนุมัติพิมพ์หนังสือ ซึ่งหม่อมราชวงศ์เทวาธิราช ป. มาลากุล แต่งให้สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ เรื่องเกี่ยวกับพระราชปโภคและพระราชฐานบางตอน และจะทำรูปภาพประกอบขึ้นใหม่สำหรับเป็นหนังสือแจกในงานพระราชทานเพลิง พระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร นั้นแล้ว

เกล้า ฯ รู้สึก มีความ ยินดีมากที่ได้ทราบพระประสงค์ ว่าจะพิมพ์หนังสือ เรื่องนี้ แจกให้ เป็น วิทยาทานใน งาน พระศพ ของเสด็จในกรม ฯ จึงอนุมัติให้ พิมพ์ ได้ ตามพระประสงค์ และขออนโมทนาในส่วนพระกุศลนี้ด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

รูปภาพประกอบหนังสือนั้น ส่วนหนึ่งเป็นรูปภาพซึ่งสภาวัฒนธรรมมีอยู่เดิมแล้ว นอกจากนั้น ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานรูปถ่ายบางรูป และก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ พระราชทานมาหลายรูป (คือที่มีอักษร "ร. ๙")

อนึ่ง คุณสุรเทิน ยุนนาค ก็ได้เออเพื่อถ่ายรูปให้หลายรูป (คือรูปที่มีคำ "สุรเทิน") และข้าพเจ้าเองได้ถ่ายรูปสิ่งก่อสร้างเบ็ดเตล็ด ซึ่งมักไม่ค่อยมีผู้สังเกตขึ้นไว้ประกอบด้วย (รูปเล็ก ๆ) และโดยเหตุที่เสด็จพ่อเคยทรงรับสั่งเสมอว่า หนังสือใด ๆ ที่กล่าวอ้างอิงถึงสถานที่ต่าง ๆ จะไม่บริบูรณ์ ถ้าไม่มีแผนที่ประกอบด้วย ข้าพเจ้าจึงได้จัดทำแผนที่พระบรมมหาราชวังสอดไว้ท้ายหนังสือ ส่วนในภาคผนวก ข้าพเจ้าได้คัดสำเนาหนังสือ[illegible] เพราะเห็นว่าหนังสือนี้ให้ความแจ่มแจ้งหลายประการเกี่ยวกับหมู่พระที่นั่งองค์สำคัญซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๕ และซึ่งเป็นพระที่นั่งที่เสด็จพ่อทรงคุ้นเคยมากที่สุดเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ ดังที่เคยทรงเล่าประทานอยู่เสมอ ๆ

ข้าพเจ้าหวังว่าหนังสือนี้จะได้ให้ประโยชน์ตามสมควรแก่ผู้ที่สนใจ.

บี๋ยะรังสิต

พฤศจิกายน ๒๔๘๔

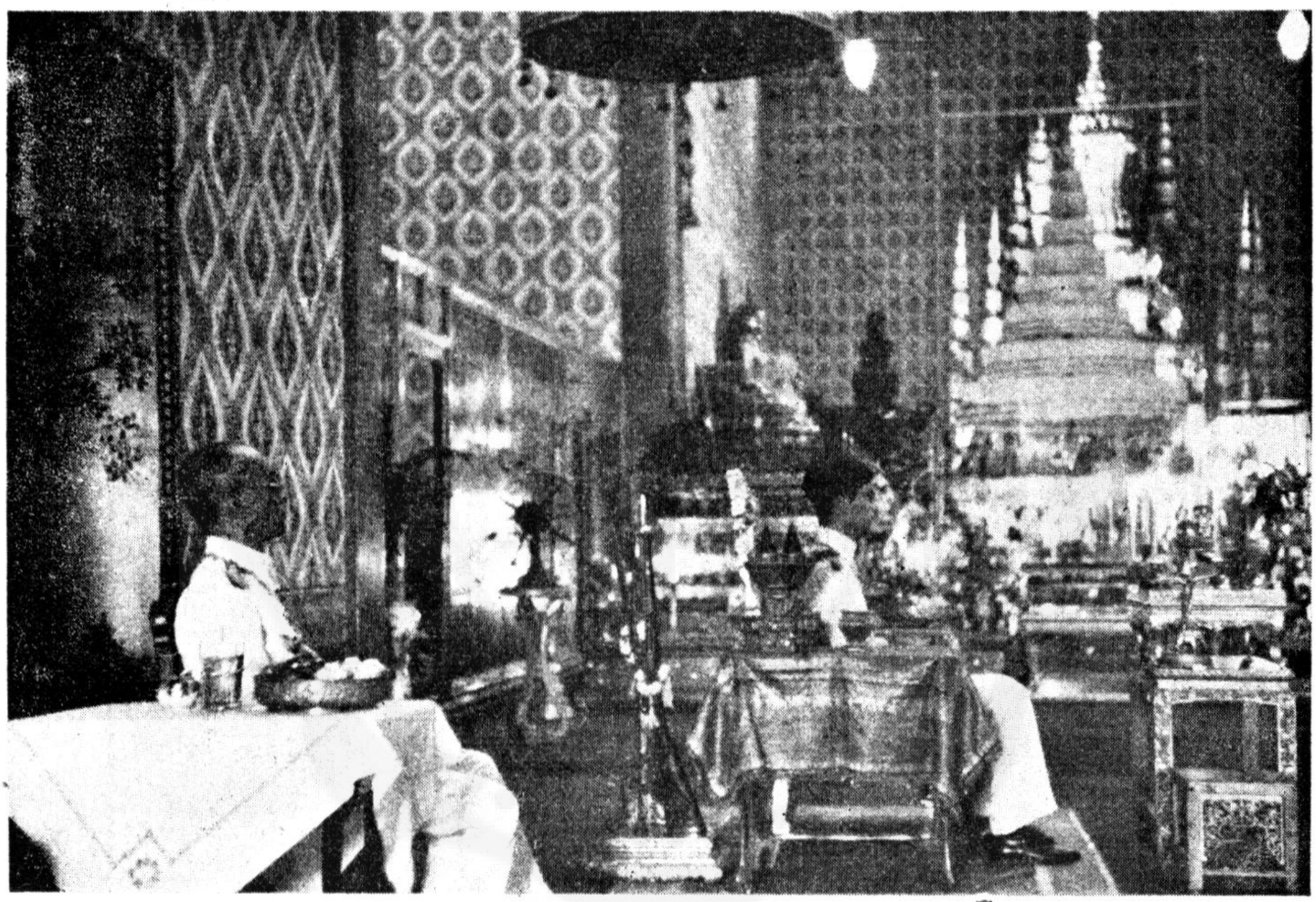

มิถุนายน ๒๔๘๙ (ร. ๙)

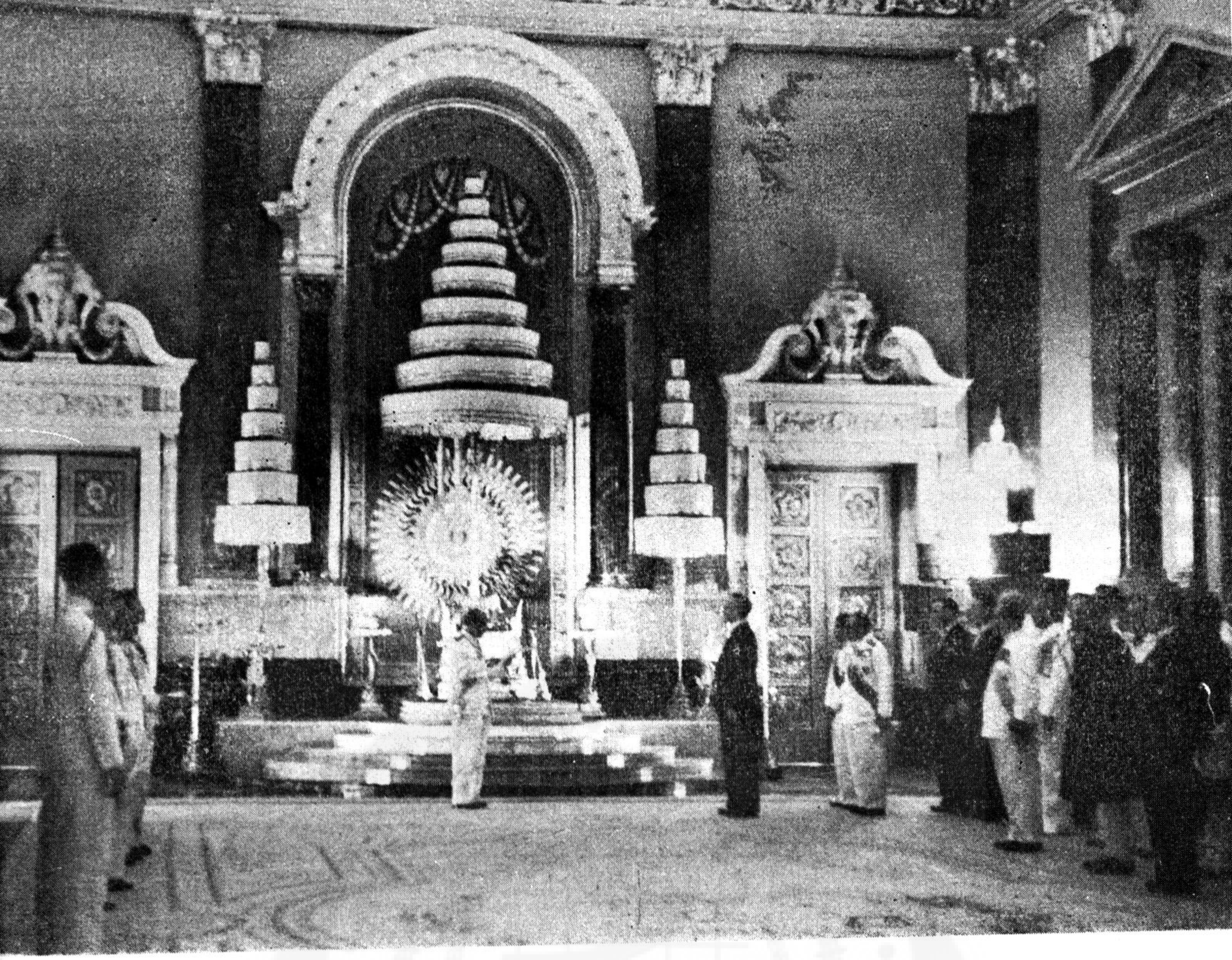

๖ ธันวาคม ๒๔๙๓

(ร. ๙)

เรื่อง ราชูปโภคและเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์

โดย

เทวาธิราช ป. มาลากุล สมุหพระราชพิธี

ราชูปโภคและเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์มีหลายประเภทด้วยกัน เมื่อรวมพูดแล้วก็หมายความว่าเป็นเครื่องสำหรับแสดงความเป็นพระมหากษัตริย์

ราชกกุธภัณฑ์ ความจริงไม่ว่าสิ่งใดบรรดาที่เป็นเครื่องใช้สำหรับพระมหากษัตริย์แล้ว ควรจะนับว่าเป็นราชกกุธภัณฑ์ทั้งสิ้น ไม่ควรกำหนดลงว่าเป็นของห้ามสิ่งซึ่งทำให้แคบไป แม้ของห้ามสิ่งซึ่งกำหนดไว้นั้นก็เถียงกัน ที่ปรากฏในหนังสือมาทางบาลีกับที่ถือใช้อยู่ในประเทศไทยก็ไม่ตรงกัน แม้แต่ที่ถืออยู่ในประเทศไทยนี้ต่างตำราต่างก็ผิดกัน ในบาลีมีแห่งหนึ่งกล่าวถึงพระเจ้าปัสเสนทิจะเสด็จไปจากพระนครมอบราชการให้มหาเสนาบดีรักษาพระนครแทนพระองค์ พระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์ให้มหาเสนาบดีไว้เป็นสำคัญ เครื่องราชกกุธภัณฑ์นั้นระบุไว้สองอย่าง คือ ตาขกับผ้าโพก ผ้าโพกนั้นคือมงกุฎ เพราะมงกุฎแปลว่าเครื่องประดับศีรษะ

พิจารณาเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ อันมีมาในคัมภีร์อภิธานปปทีปิกาและธรรมบท

ขคฺโค จ ฉตฺตมุณฺหีสํ
ปาทุกา วาลวีชนี

ขคโค พระขรรค์ คือ ดาบ ฉตตำ เครื่องบังร่ม จะเป็นพระกลดก็ได้ บังสูรย์ก็ได้ อุณหีสำ เครื่องประดับผม คือมงกุฎ ปาทุกา ฉลองพระบาท และวาลวีชนี เครื่องยัดทำด้วยขนสัตว์ (ถ้าเป็นขนจามรีก็เป็นแส้ ถ้าเป็นขนนกก็เป็นพัด)

อีกแบบหนึ่ง ยืนรูป เขียน หนังสือไว้ ที่บาน หน้าต่าง พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร จะคัดมาแต่ที่ใดหาทรายไม่ เป็นคาถาว่าดังนี้

วาลวีชนี อุณหีสำ
ขคฺโค ทณฺโฑ จ ปาทุกา

แปลสั้นๆ วาลวีชนี คือ แส้ อุณหีสำ คือ มงกุฎ ขคฺโค คือ พระขรรค์ ทณฺโฑ คือ ไม้ธารพระกร ปาทุกา คือ ฉลองพระบาท

สองแบบนี้ต่างกันด้วยมีฉัตรและธารพระกร ซึ่งที่จริงก็เป็นการถูกด้วยกันทั้งสองแบบ คือ ถ้ามีฉัตรแล้วไม่ควรมีธารพระกร หรือถ้ามีธารพระกรแล้วก็ไม่ควรมีฉัตร เพราะฉัตรคือร่ม คนเราในขณะเดียวกันจะถือทั้งร่มทั้งไม้เท้าด้วยนั้นเป็นการไม่ควร

ราชกกุธภัณฑ์จึงมี ๒ แบบ และแบบ ๑ มี ๕ อย่าง คือ

แบบ ก. ๑) ฉัตร
๒) มงกุฎ
๓) พระแสงขรรค์
๔) พัดหรือแส้
๕) ฉลองพระบาท

แบบ ข. ๑) มงกุฎ

๒) พระแสงขรรค์

๓) ธารพระกร

๔) พัดหรือแส้

๕) ฉลองพระบาท

งานพระราชพิธีราชาภิเษก เจ้าพนักงานทูลถวายดังนี้

ชุดแรก — ๑) มงกุฎ

๒) พระแสงขรรค์

๓) ธารพระกร

๔) พัดและแส้

๕) ฉลองพระบาท

ชุดหลัง — พระมหาเศวตฉัตร

๑) ฉัตร คือ เครื่องกั้น บางแบบก็ว่าเป็นร่มมีระบายหลายชั้น ไทยแควันลานช้างเรียกว่า ร่มขาว แต่ฉัตรในประเทศไทยเป็นร่มซ้อนชั้นและมีระบาย ชั้นที่ซ้อนนั้นมีตั้งแต่ ๓ ชั้นขึ้นไปถึง ๙ ชั้น ในประเทศอินเดียและพม่าก็มีฉัตรซ้อนเหมือนกัน มีผู้พูดว่า ถ้าไปตีบ้านเมืองใดได้มาเมืองหนึ่ง ก็ซ้อนชั้นฉัตรขึ้นไปชั้นหนึ่ง คำพูดนี้ดูกระไรอยู่เพราะราวกับใส่คะแนน และชั้นของฉัตรก็มีแต่จำนวนที่เป็นเลขคี่ ที่จะเป็นเลขคู่นั้นไม่เคยปรากฏว่ามีเลย ถ้าไปตีเมืองได้แล้วซ้อนชั้นฉัตรขึ้นไปชั้นหนึ่งแล้ว ก็น่าจะได้พบฉัตรที่มีชั้นเป็นเลขคู่ เช่นฉัตร ๖ ชั้น ๘ ชั้น ได้บ้าง

พระมหาเศวตฉัตร เป็นฉัตร ๙ ชั้น หุ้มผ้าขาว มีระบาย ๓ ชั้นขลิบทองแผ่ลวดมียอด เป็นราชกกุธภัณฑ์ของสมเด็จพระมหากษัตริย์ และมีใช้เป็นเครื่องกั้นพระมหากษัตริย์ คือ ๑) ปักที่พระแท่นราชาอาศน์ราชบัลลังก์ ๒) แขวนกางกั้นเหนือพระแท่นราชบัญจปฐูรณ์ ๓) ปักที่พระคชาธาร ๔) ปักพระยานมาสทรงพระบรมศพพระมหากษัตริย์ ๕) แขวนกางกั้นพระโกษทรงพระบรมศพพระมหากษัตริย์ และ ๖) ปักยอดฝาโกษพระบรมอัฐิพระมหากษัตริย์

โบราณถือ พระเศวตฉัตร เป็น สิ่ง สำคัญ ยิ่ง กว่า ราชกกุธภัณฑ์ อื่น เศวตฉัตรมีความหมายเท่ากับความเป็นพระราชามหากษัตริย์

ขึ้น เกยแก้วเก้าสิง เสวยสวัสดิ์
ตั้ง สุวรรณรายรัตน์ เพริดแพร้ว
นั่ง ในวรเศวตฉัตร์ เฉลิมโลก
เมือง บพิตรพระแก้ว แต่นี้จักเกษม

๒) พระมหาพิชัยมงกุฎ เป็นราชกกุธภัณฑ์ประเภทราชสิราภรณ์ คือ เครื่อง ประดับพระเศียร พระมหากษัตริย์ สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงสวมในงานพระราชพิธีสำคัญ เช่นบรมราชาภิเษก พระมหามงกุฎนี้ทำด้วยทองลงยาประดับเพชร เพชรเม็ดใหญ่ที่ประดับอยู่บนยอดนั้น มีชื่อว่า “พระมหาวิเชียรมณี” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระราชสมบัติไปเที่ยวหาซื้อได้มาจากเมืองกาลิคาตาประเทศอินเดีย

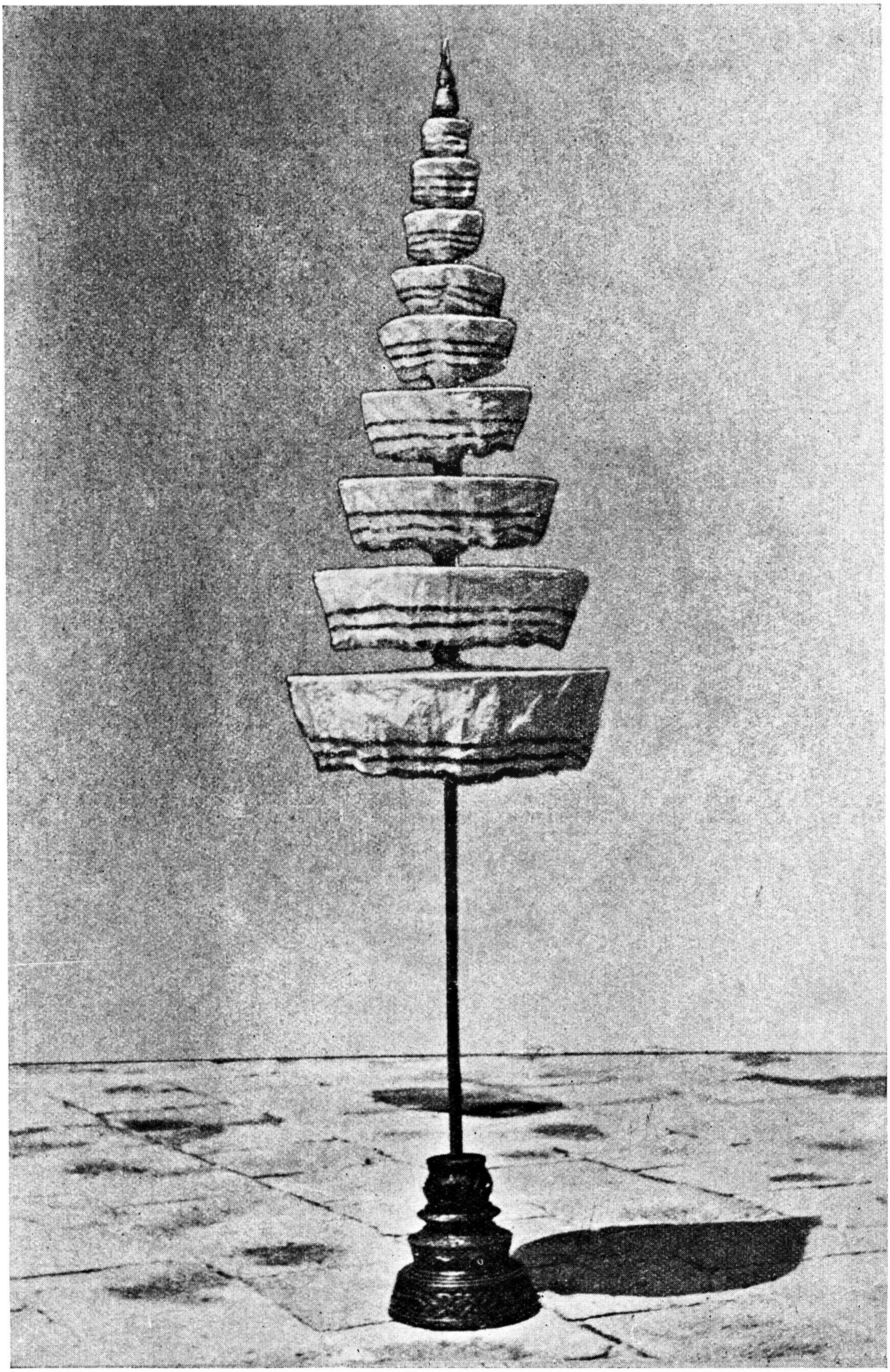

เศวตฉัตร์พระกรรภิรมย์ ซึ่งถวายในพระราชพิธีบรมราชาภิเศก

"เรื่องนิพนธ์นิราศร้าง ทุเรศทางทุราจร
เนาวในชโลธร ละเลาะล่องประเทศไกล
สุดลบุรีรัตน์ โดยมนัสจำนงค์ใน
จดแจ้งแสดงไข พจน์เพื่อประสงค์ความ
สิบเสาะแสวงแก้ว วิเชียรแววสว่างวาม
ได้ดังประสงค์ตาม มนะมาทก็สมหมาย
กลับคืนนครเทพ บุรีรัตน์พรรณราย
นบบาทยุคลถวาย จุลจอมธะเรศตรี
ท้าวยลวิมลชั่น วรราชฤทัยทวี
สฤษฎ์ดวงวิเชียรศรี มกุฎแก้วเฉลิมเมือง
แสงพรายประกายมาส รัตนช่วงจำรัสเรือง
ร่วงรุ้งมลังมเลือง ประดุจเทพรังสรรค์"

โบราณถือมงกุฎเท่ากับราชกกุธภัณฑ์ อันเป็นราชสิราภรณ์เท่านั้น หาได้ถือเป็นยอดแห่งความสำคัญ เช่น พระมหาเศวตฉัตรไม่แม้ในงานพระราชพิธีราชาภิเษก ก็เป็นแต่เจ้าพนักงานทูลถวายพระมหากษัตริย์มิได้ทรงสวมดุจในยุคหลัง ๆ แต่ถึงรัชกาลที่ ๔ แห่งพระมหานครรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ประเทศไทยได้มีการติดต่อกับประเทศทางตะวันตก ซึ่งมีประเพณีนิยมถือมงกุฎอยู่หลายประเทศ ฉะนั้น คติที่ถือว่ามงกุฎเป็นสิ่งสำคัญในจำนวนราชกกุธภัณฑ์จึงมาสู่ประเทศไทย ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระมหากษัตริย์จึงทรงสวมพระมหามงกุฎ และเป็นประเพณีมาจนทุกวันนี้ พระมหาพิชัยมงกุฎมีน้ำหนัก ๗.๓ กิโลกรัม

๓) พระแสงขรรค์ชัยศรี พระแสงองค์นี้ ตัวพระขรรค์เป็นของเก่าผิมือทำงามนัก และเป็นผิมือครั้งเดียวกันกับพระนครวัต ตกหมอยู่ในท้องทะเลสาป นครเสียมราฐ ชาวประมงค์ทอดแหได้เมื่อปี ๒๓๒๗ เจ้าพระยาอภัยภเยศร (แบน) ให้ข้าราชการนำมาทลเกล้าฯถวาย เมื่อวันที่พระแสงขรรค์นี้มาถึง อัศนิบาตตกลงในพระนครถึง ๗ แห่ง มีที่ประตูวิเศษไชยศรี และประตูพิมานชัยศรี เป็นต้น อันเป็นทางที่พระแสงขรรค์องค์นี้ได้ผ่าน และการที่ประตูพระบรมมหาราชวังมีสร้อยชื่อว่า "ชัยศรี" ทั้ง ๒ ประตูเช่นเดียวกับสร้อยชื่อพระแสงขรรค์องค์นี้ก็เพราะเหตุนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้ทำด้ามและผิกขึ้นด้วยทองลงยาประดับมณี ใช้เป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์

๔) ธารพระกร ข้างในเป็นไม้ชัยพฤกษ์ ข้างนอกหุ้มทองตลอด พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สร้างขึ้นเป็นราชกกุธภัณฑ์

๕) พัดวาลวิชนีและพระแส้ พัดทำด้วยใบตาลปิดทอง ด้ามและเครื่องประกอบเป็นทองลงยา พระแส้ทำด้วยขนจามรี ด้ามเป็นแก้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สร้างขึ้นเป็นราชกกุธภัณฑ์

๖) ฉลองพระบาทเชิงงอน ทำด้วยทองลงยา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สร้างขึ้นเป็นราชกกุธภัณฑ์

สิราภรณ์ ในชั้นต้นไทยเราคงไว้ผมสูง โพกผ้า แล้วมีพวงดอกไม้สวมผม ต่อมาเมื่อไว้ผมสั้นลงก็ทำผ้าโพกให้เป็นรูปกระโจมอย่างเดิม ซึ่งเรียกกันยัดนี้ว่า "ลอมพอก" ใช้สวมศิรษะแทนผ้าโพกแล้ว

เบญจราชกกธภัณฑ์ (ร. ๙)

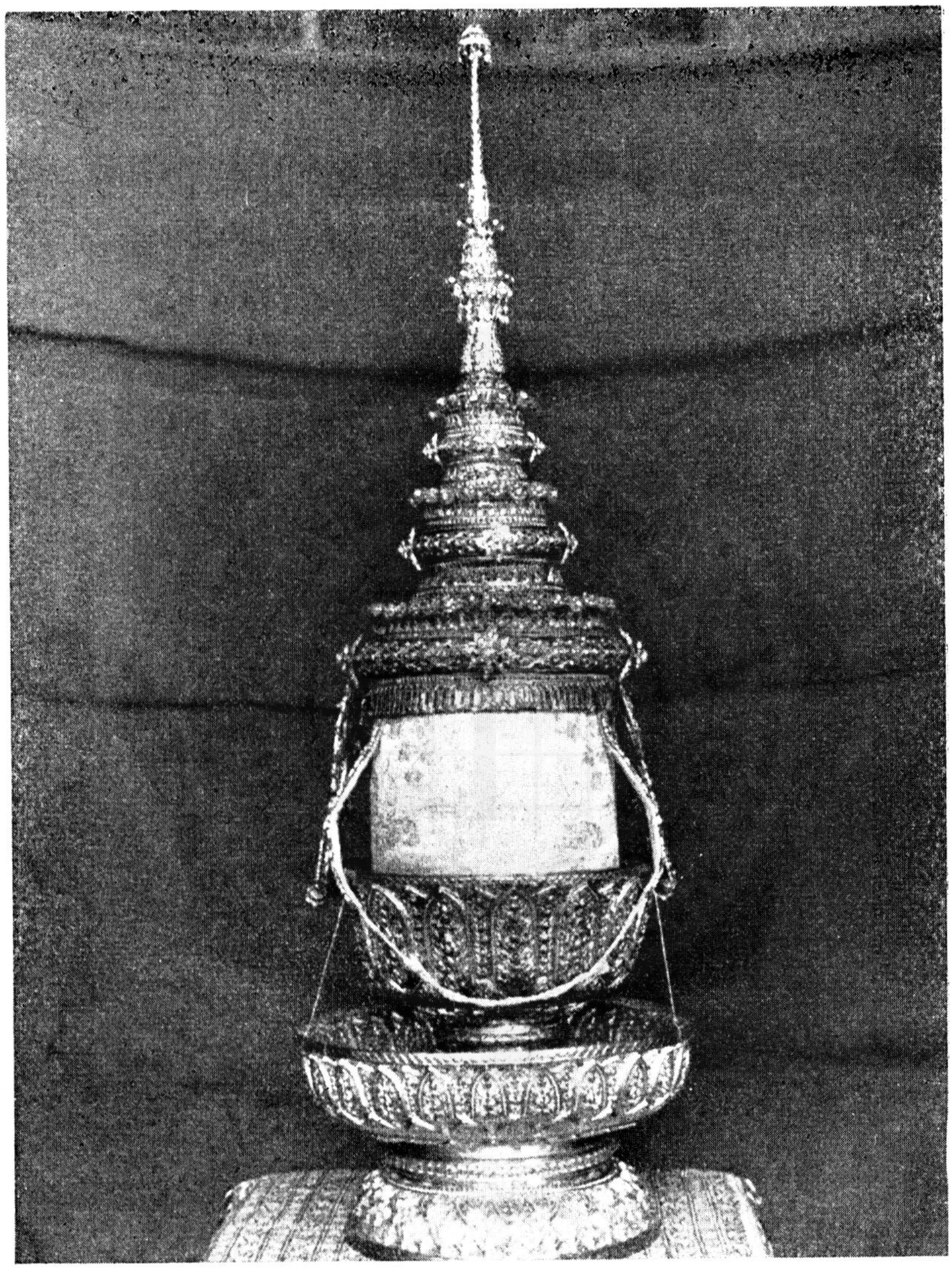

พระมหาพิชัยมงกุฎ (ร. ๙)

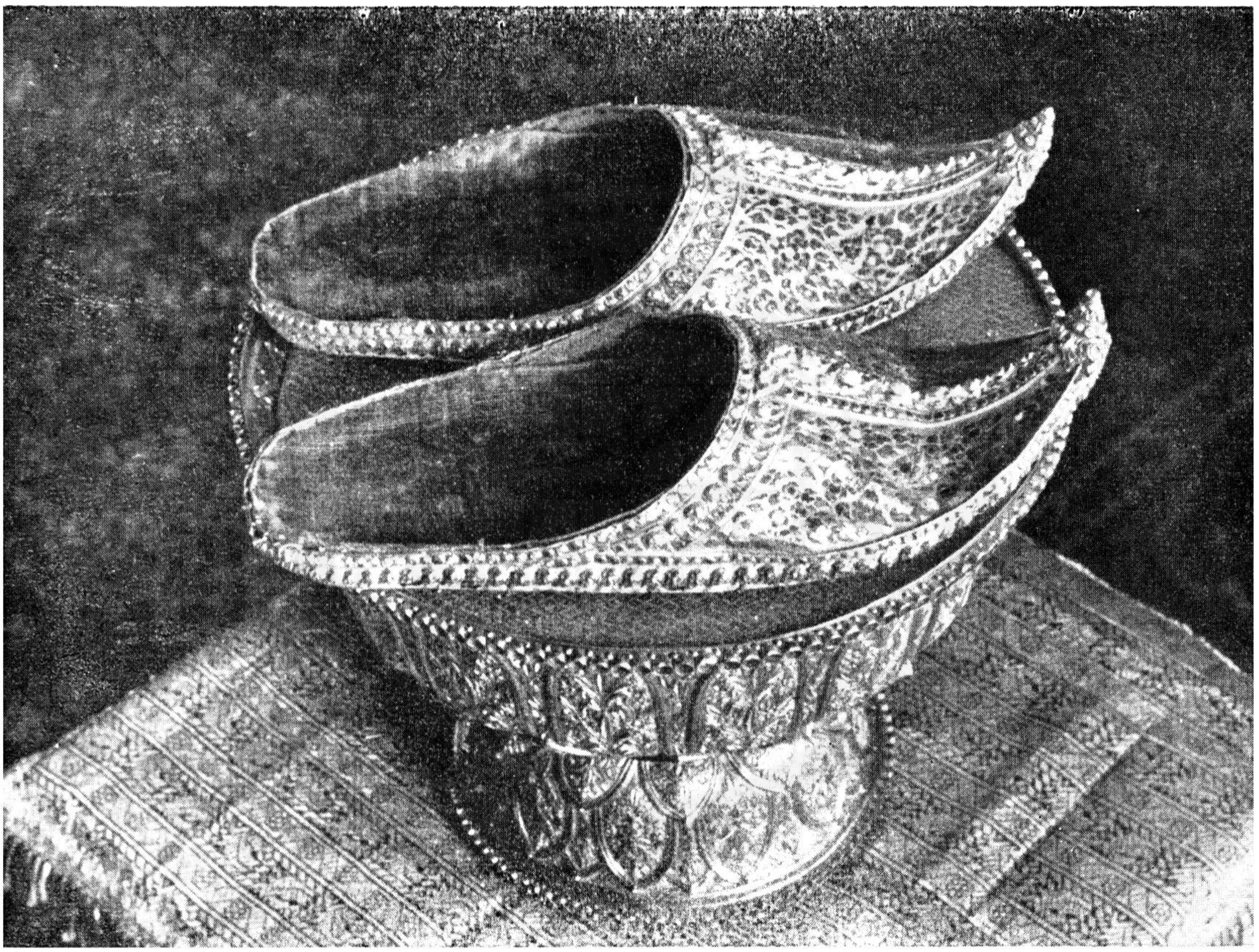

(ร. ๘)

ฉลองพระบาทเชิงงอน

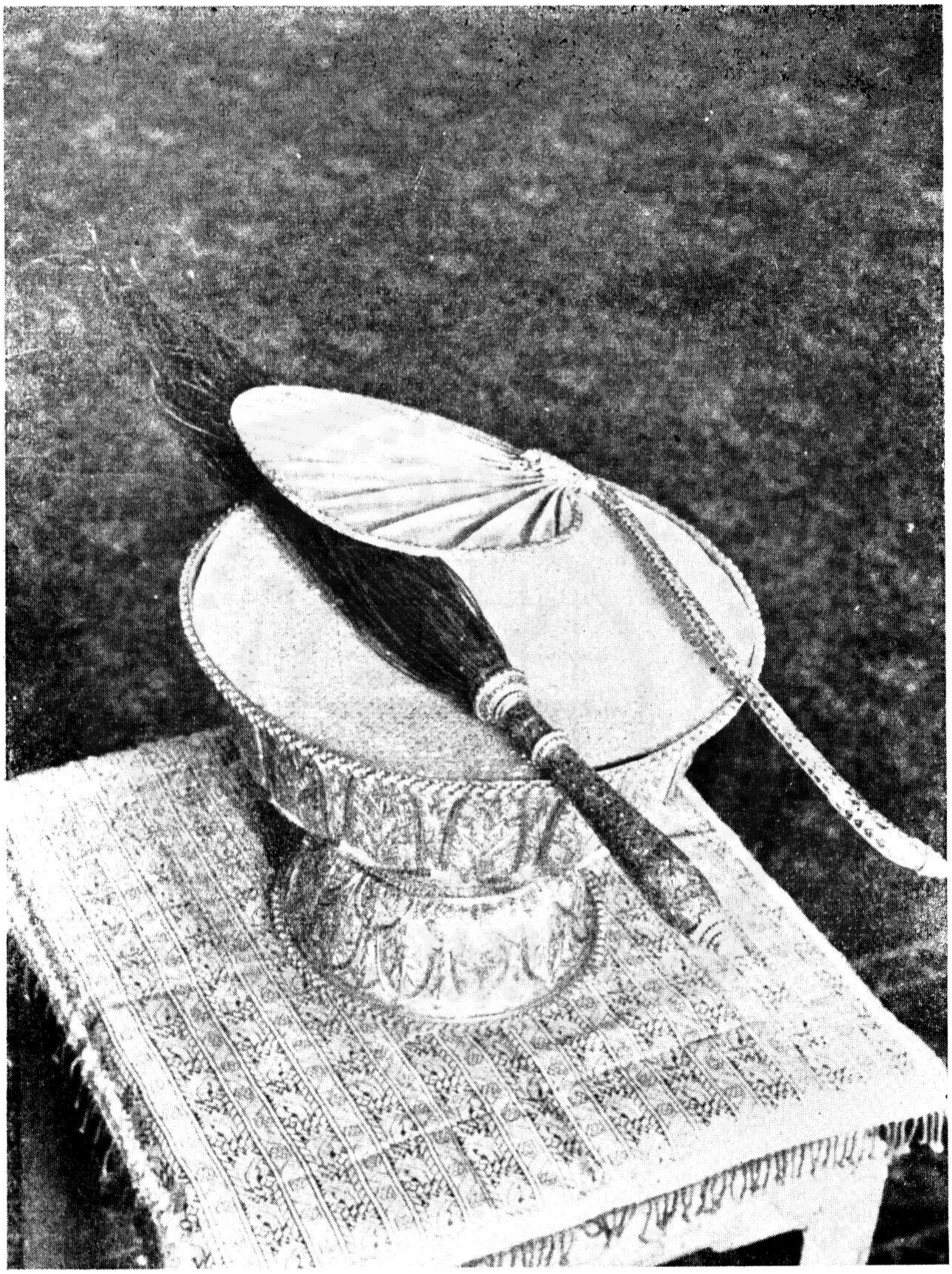

พัดวาลวิชนีและพระแส้ (ร. ๘)

เอาพวงดอกไม้นั้นไปสวมลอมพอก เช่นที่เคยสวมผมแต่ก่อน ครั้นมีหมวกเข้ามาก็เอาพวงดอกไม้ ไปสวมรอบหมวก พวงดอกไม้ ที่กล่าวนั้นเรียกว่า "มาลา" และโดยเหตุที่โบราณเอามาลาไปสวมหมวกจึงได้เลยทำให้เป็นที่เข้าใจกันว่ามาลาแปลว่าหมวก แท้จริงคำว่ามาลานั้นหมาย ความ ถึง พวงดอกไม้ ที่ สวม รอบหมวก อย่างพันหมวก ปัจจุบันนี้ การเอาดอกไม้สดไปสวมลอมพอก และหมวก ต้องทำกันบ่อยๆ เพราะดอกไม้สดย่อมเหี่ยว จำต้องหาใหม่เสมอ จึงได้เปลี่ยนพวงดอกไม้นั้นเป็นทำด้วยโลหะ เช่น เงิน หรือ ทองอันถาวรอยู่ได้ ขึ้นแทนพวงดอกไม้โลหะที่สวมลอมพอกหรือสวมหมวกนั้นมาจากพวงดอกไม้ของเดิม ซึ่งร้อยเอาปลายทั้งสองเกี้ยวต่อกัน จึงเรียกย่อๆ ว่า เกี้ยว

ลอมพอกนั้น ต่อมาก็วิวัฒนาการทำด้วยโลหะ เช่น ทอง ทองลงยา จนถึงทองลงยาประดับเพชร เรียกว่า ชฎา ซึ่งแปลว่ายุ่งหรือรก อันหมายถึงการไว้ผมโหย่งอย่างเดิมหรืออย่างชฎิลนั้นเอง พวงดอกไม้ โลหะที่เรียกว่า เกี้ยว ซึ่งเคยสวมต่างหากอย่างแต่ก่อนก็เลยถูก ทำให้ เป็นของติด ประจำอยู่ คงที่ ที่เดียว ฉะนั้นชฎาย่อมมีรูปเกี้ยวคือ มาลาหรือพวงดอกไม้ ติดปรากฏประจำอยู่ ชฎาอันเป็นราชสิราภรณ์ของพระมหากษัตริย์ มีดังนี้

๑) ชฎาพระกลีบ สร้างในรัชกาลที่ ๑ ทำด้วยทองลงยาประดับเพชร เครื่องประกอบมีใบสันและกรรเจียก สำหรับพระมหากษัตริย์ทรง บางเวลาก็พระราชทานให้พระบรมวงศ์ทรง

๒) พระชฎาเดินหน สร้างในรัชกาลที่ ๑ ทำด้วยทองลงยาประ

ดับเพชร เครื่องประกอบมีใบสันและกรรเจียก สำหรับพระมหากษัตริย์ทรง บางเวลาก็ประทานให้พระยุพราชทรง

๓) พระชฎา ๕ ยอด คือที่เรียกกันเย็นสามัญว่า พระมหากฐิน แต่ความจริงไม่ควรจะเรียกเช่นนั้น พระชฎานี้เป็นราชสิราภรณ์สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงและมักจะทรงในงานใหญ่ เช่นเวลาเสด็จพระราชดำเนินขบวนพยุหยาตราเลียบพระนคร หรือเวลาเสด็จพระราชดำเนินขบวนพยุหยาตราไปพระราชทานผ้าพระกฐิน จึงเป็นเหตุให้เรียกพระชฎาองค์นี้กันว่า พระมหากฐิน นอกกว่านี้บางคราวก็เคยมีที่โปรดให้พระยุพราชทรง

เครื่องสูง มีพระอภิรุมชุมสายเย็นต้น ที่ใช้ในการเข้าขบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้าพระกฐินก็เรียกว่า เครื่องพระมหากฐิน พานทองสองชั้นและพานแว่นฟ้าสำหรับวางผ้าพระกฐินก็เรียกว่าพานพระมหากฐิน หอกที่เจ้าหน้าที่เชิญเข้าขบวนตามเสด็จไปพระราชทานผ้าพระมหากฐินก็เรียกว่า หอกพระมหากฐิน ที่จริงเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศพระมหากษัตย์ที่มีคำว่า กฐิน ติดอยู่ด้วยนี้ ชั่วแต่เพื่อความจำของเจ้าหน้าที่ว่าของเหล่านี้ใช้ในงานพระกฐินเท่านั้น

พระชฎา ๕ ยอด ทำด้วยทองลงยาประดับเพชร ปลายเย็น ๕ ยอด มีกรรเจียกและใบสัน หรือบักขนนกวายุภักษ์ สร้างในรัชกาลที่ ๑ องค์หนึ่ง และพระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จเจ้าพระยามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ผู้ทรงดำรงตำแหน่งพระราชพิธีสวามี คือ สมุหพระราชพิธีอยู่ในรัชกาลนั้น สร้างองค์หนึ่ง เรียกว่า “พระมหาชมพู” เพราะลงยาสีชมพูทั้งองค์ ต่อมาได้สร้าง

ชฎาพระกลึบ

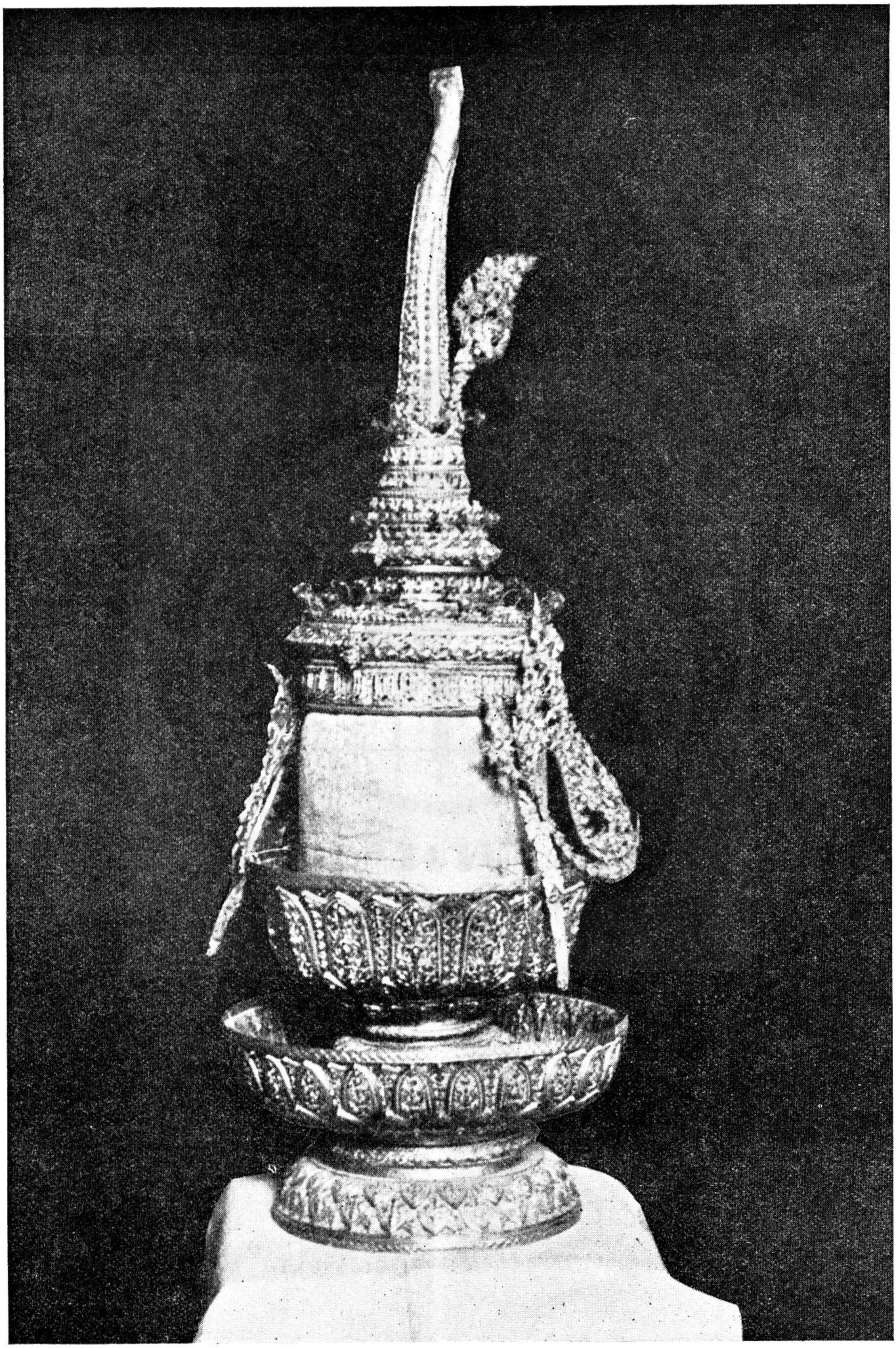

พระชฎาเดินหน

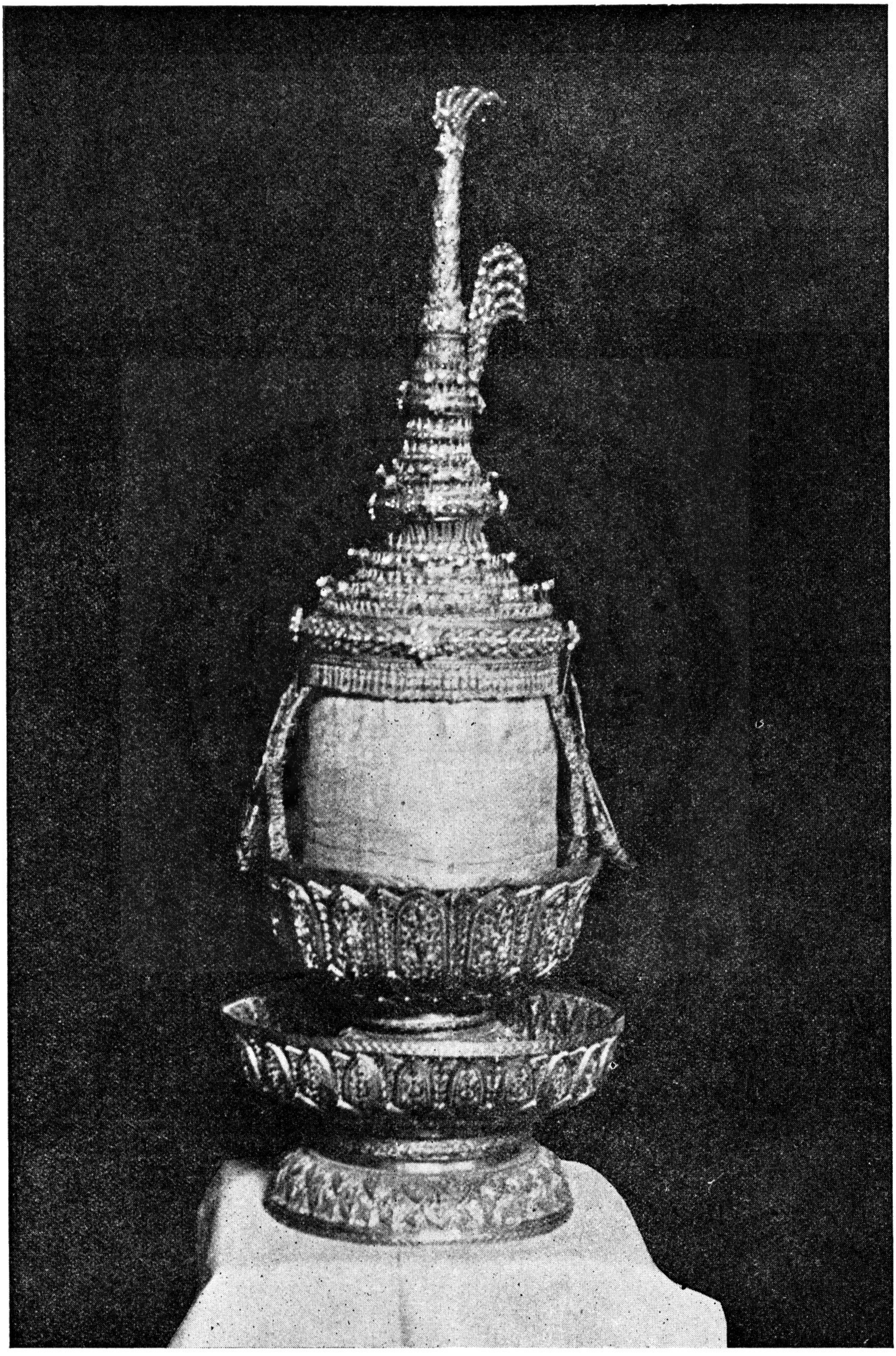

พระชฎา ห้ายอด รัชกาลที่ ๑

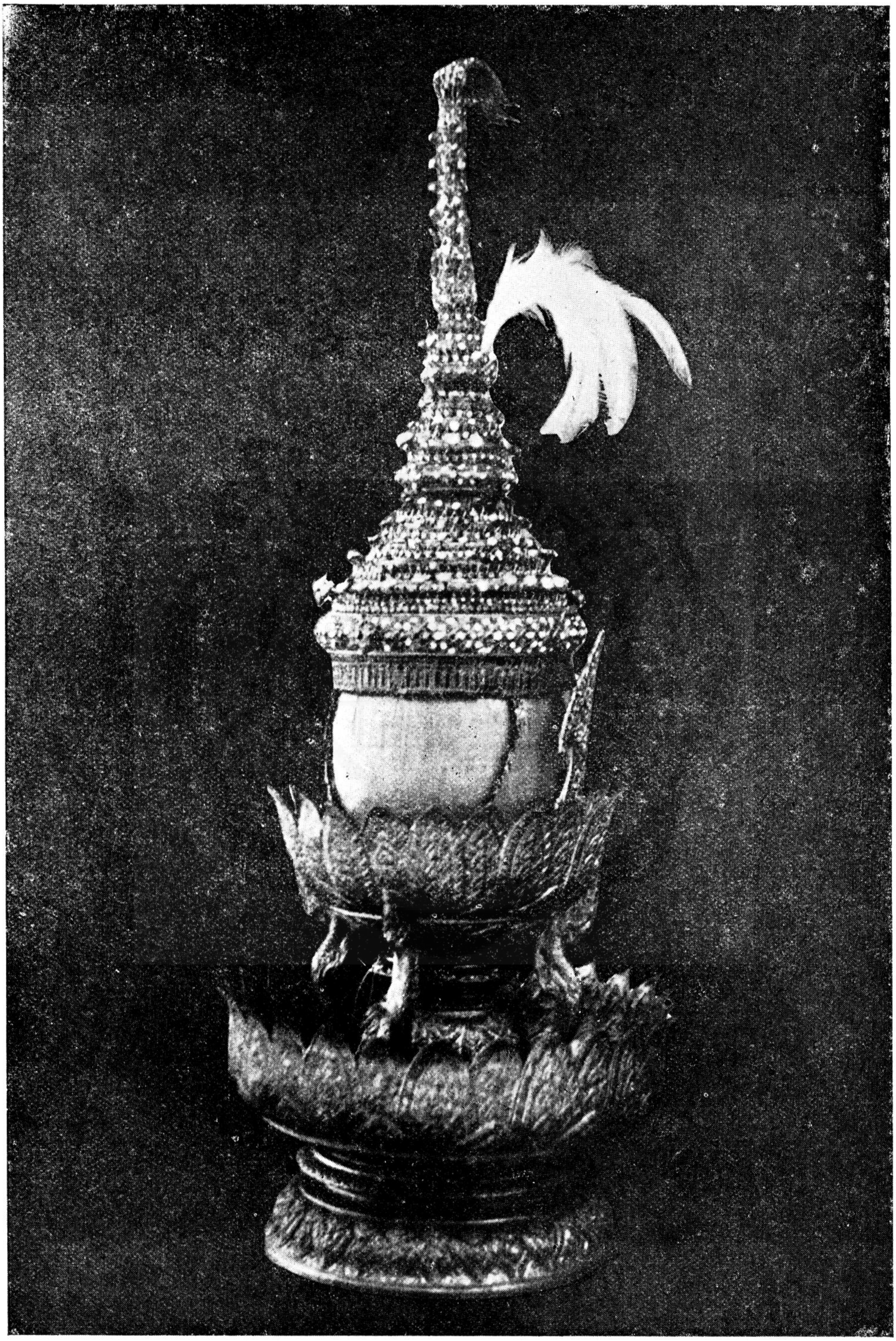

พระมหาชมภู (พระชฎา ห้ายอด รัชกาลที่ ๕)

พระชฎา ห้ายอด รัชกาลที่ ๖

พระมหามาลา

พระมาลาเส้าสูง

พระมาลาเบี่ยง

พระมาลาเพชรน้อย

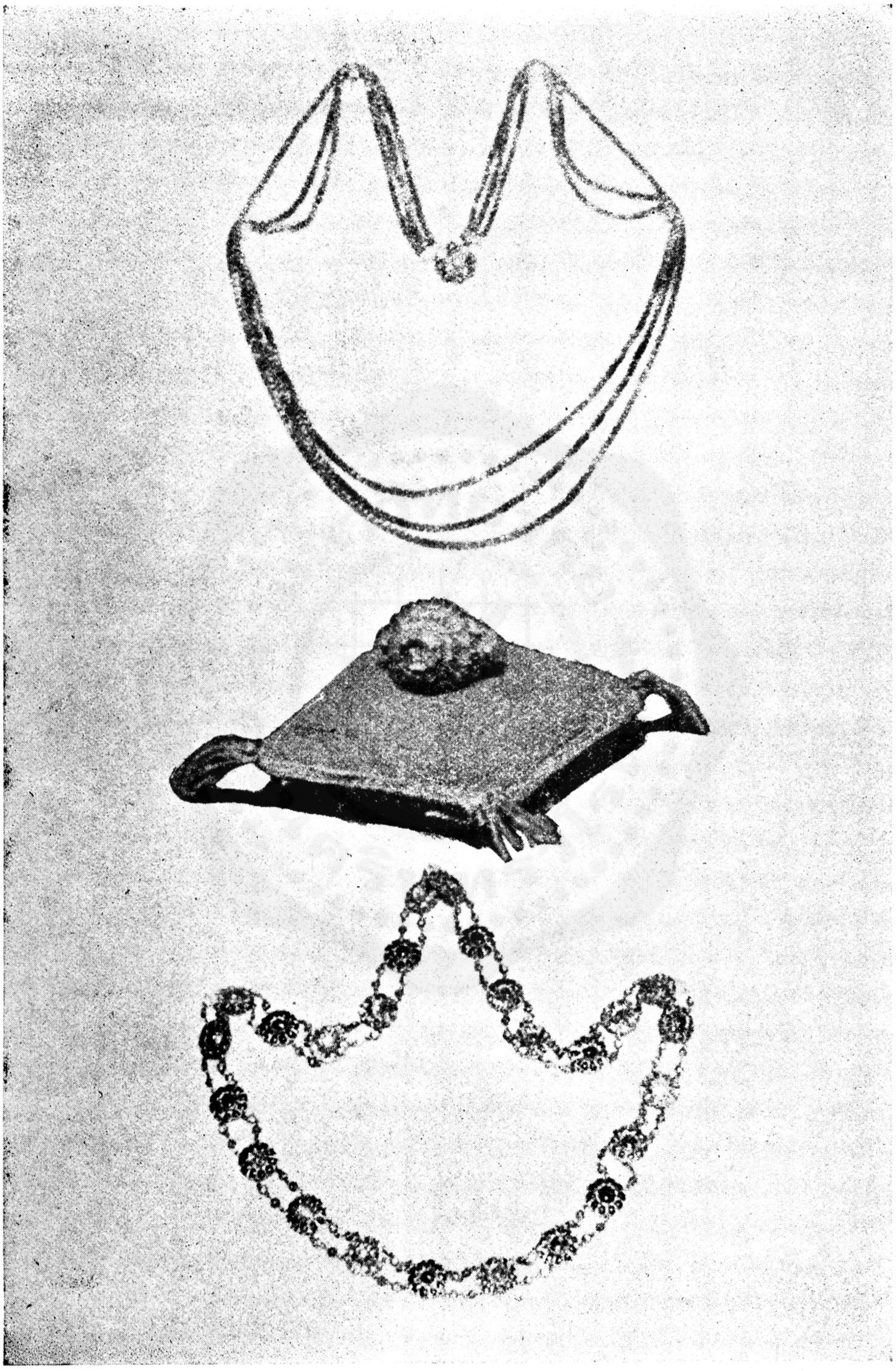

บน – สังวาลพระนพ กลาง – พระธำมรงค์วิเชียรจินดา
ล่าง – พระมหาสังวาลย์นพรัตน

ในรัชกาลที่ ๖ องค์หนึ่ง และในรัชกาลที่ ๗ อีกองค์หนึ่ง พระชฎา ๕ ยอดองค์หนึ่ง มีน้ำหนักประมาณ ๓ กิโลกรัม

พระมาลา พระมาลามี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งสำหรับทรงเวลาปกติ อีกชนิดหนึ่งสำหรับทรงเวลาเสด็จออกศึกสงคราม

สำหรับเวลาปกติ มี

พระมหามาลาเส้าสูงประดับเพชร พระมาลาองค์นี้ทำด้วยตาดเครื่องประดับเย็นทองลงยาประดับเพชร ปักขนนกวายุภักษ์

พระมาลาเส้าสูง พระมาลานี้ทำด้วยสักหลาดพับยกข้างหนึ่ง ปักขนนกวายุภักษ์ และมี ๗ สี เครื่องประดับเย็นทองลงยา ผึ่งมณีตามสีของพระมาลา

เครื่องรบ มี

พระมาลาเบี่ยง พระมาลาองค์นี้ทำด้วยหนังรูปลูกฟักตัด มีกะบังเย็นยกอยู่รอบต่อปกคอและแงะปกหูสำหรับกันศัตราวุธ

พระสังวาลย์ แต่โบราณกาลครั้งพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในเครื่องราชูปโภคสำหรับ พระพิชัย สงคราม มีพระสังวาลย์ อยู่สายหนึ่ง ปัจจุบันนี้เรียกว่า “สังวาลย์พระนพ” พระสังวาลย์นี้เป็นสร้อยอ่อนทำด้วยทองล้วน และมี ๓ เส้น ๆ หนึ่งยาว ๑๒๔ เซ็นติเมตร มีดอกประจำยามทำด้วยทองประดับนพรัตนดอกหนึ่ง สำหรับพระมหากษัตริย์ทรง เมื่อเวลาเสด็จออกประทับพระที่นั่งภัทรบิฐในงานพระราชพิธีพรมราชาภิเษกเย็นประเพณี และทรงในโอกาสอื่นอันควร

ในรัชกาลที่ ๑ แห่งพระมหานครรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จ

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสร้างสังวาลย์ขึ้นอีกสายหนึ่งบ้างขุบนั้น เรียกว่า "พระมหาสังวาลย์นพรัตน" พระสังวาลย์นี้เป็นสังวาลย์แฝด ทำด้วยทองล้วน ยาว ๑๗๖ เซ็นติเมตร มีดอกประจำยาม ๓๖ ดอก ทำด้วยทองฝังมณีดอกละ ๑ ชนิดสลับกันไป คือ เพชรดอกหนึ่ง ทับทิมดอกหนึ่ง มรกตดอกหนึ่ง บุษราคัมดอกหนึ่ง โกเมนดอกหนึ่ง นิลดอกหนึ่ง มุกดาดอกหนึ่ง เพทาย ดอกหนึ่ง และไพฑูรย์ดอกหนึ่ง พระสังวาลย์นี้สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงเมื่อเวลาเสด็จออกประทับพระที่นั่งภัทรบิฐในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และทรงในงานใหญ่ ๆ ตามโอกาสอันควร

พระธำมรงค์

๑) พระธำมรงค์ "วิเชียรจินดา" ทำด้วยทอง ด้านในลงยาก้านวงฝังเพชรรอบวง มีดอกไม้เพชรติดที่ก้านข้างละหนึ่งดอก มีมงคลเพชร ๒ ชั้น กลางฝังเพชรขนาดประมาณ ๑.๖×๒.๐ เซ็นติเมตร สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และงานอื่นอันควร

๒) พระธำมรงค์ "รัตนวราวุธ" ทำด้วยทองเนื้อแปด ข้างหนึ่งทำเป็นรูปตรีศูล และคร่าฝังเพชร อีกข้างหนึ่งทำเป็นรูปสังข์กับจักร ฝังเพชร ตัววงฝังเพชร ยอดเป็นนพรัตน์ แต่ใช้โอปอลแทนมุกดากลาง เป็นเพชร ขนาด ประมาณ ๒.๕×๒.๘ เซ็นติเมตร หนัก ประมาณ ๖๐ กะหรัต สำหรับ พระมหากษัตริย์ทรงในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีโสกันต์ เกษากันต์ และงานอื่นๆ อันควร

เครื่องสูง เครื่องสูงสำหรับประดับพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์มี

๑) ฉัตร ๗ ชั้น รูปฉัตรเครื่องสูง ทำด้วยผ้าปักหักทองขวางสำรับหนึ่งมี ๔ คัน สำหรับปักหรือแห่เสด็จพระราชดำเนิน ๔ มุมพระที่นั่ง

๒) ฉัตร ๕ ชั้น รูปฉัตรเครื่องสูง ทำด้วยผ้าปักหักทองขวางสำรับหนึ่งมี ๑๐ คัน สำหรับปักหรือแห่เสด็จพระราชดำเนิน หน้า ๖ คัน และหลัง ๔ คัน

๓) บังแซก ด้ามโลหะมีแผ่นผ้าปักหักทองขวาง รูปแขนกลมมีขอบรูปจักๆ เหมือนใบสาเกโดยรอบ และมียอดแหลม สำรับหนึ่งมี ๖ คัน สำหรับปักหรือแห่เสด็จพระราชดำเนินระวางฉัตร ๕ ชั้น

๔) ฉัตรชมสาย เป็นฉัตรทรงใหญ่ ๓ ชั้น ทำด้วยผ้าปักหักทองขวางและมีสายไหมถักห่างๆ คลุมทับกันลงมาตลอด สำรับหนึ่งมี ๔ คัน สำหรับปักและแห่เสด็จพระราชดำเนินหลังฉัตร ๕ ชั้น

๕) จามร เดิมเป็นแส้ทำด้วยขนจามรีมีด้ามยาว สำหรับเจ้าพนักงานเชิญถือปัดในเวลาประทับอยู่เบื้องสูง เช่น เวลาทรงพระราชยานเป็นต้น สำรับหนึ่งมี ๑๖ คัน แบ่งเป็นซ้าย ๘ คัน และขวา ๘ คัน จามรีนั้นเป็นแส้ จึงมีปลอกหนังรูปเหมือนน่องเต้าแต่แขนสวมภายนอก ต่อมาตัวแส้ขนจามรีข้างในหายไป เวลานี้จึงมีแต่ปลอกติดอยู่ รัชกาลที่ ๖ ไม่โปรด และโปรดให้เปลี่ยนเป็นเชิญทวน หรือพุ่มดอกไม้เงินทองแทน

๖) พระกลด คือ ร่ม เป็นเครื่องกันแดดฝน องค์พระกลดทำด้วยผ้าชุยชั้นผึ่ง โหมดตาด หรือเยียระบับ ด้ามเป็นถม ทองและทองลงยา ยอดเป็นรูปพรหมภักตร์

๗) บังสูรย เป็นเครื่องบังแดดขนาดใหญ่ รูปใบโพมีด้าม ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง

๘) พัดโบก เป็นพัดทำด้วยใบลานรูปช้อย มีด้ามติดอยู่ด้านข้าง พัดนี้ขนาดเล็กสำหรับถือพัด ขนาดกลางมีค่า สำหรับมหาดเล็กถวายอยู่งานพัดเวลาเสด็จประทับพระราชอาศน์ ขนาดใหญ่สำหรับเจ้าพนักงานเชิญอยู่งานพัดถวายในขบวนเสด็จพระราชดำเนิน

เครื่องประโคม สำหรับพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์ มีเครื่องประโคม ๒ ประเภท

๑) ประโคมแตรและมโหรทึก การประโคมประเภทนี้มีพนักงานเป่าแตรเงิน ๔ คน และกระทั่งมโหรทึก ๒ คน ใช้ในการเสด็จออกชุนนางหรือนำเสด็จพระราชดำเนินขบวนน้อย แตรนั้นเป็นแตรฝรั่งแบบตรัมเปต สันนิษฐานว่าคงจะได้มาเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พร้อมกับเครื่องม้าเกราะทอง เดิมทีเดียวไทยน่าจะมีเครื่องประโคมแต่จำเพาะปี่และกลองเช่น ที่ใช้ในงานแรกนาและชิงช้าอันเป็นพิธีเก่าแก่ มโหรทึกนั้นเป็นเครื่องทำเสียงของไทยทางเหนืออยู่ในประเภทฆ้อง และเป็นของมีมาแต่โบราณ. มีข้อที่พึงสังเกต คือ หูของมโหรทึก ๔ หูที่มีรูปเป็นช้างนั้น ถ้าหูหนึ่งเป็นช้างตัวหนึ่ง ย่อมเป็นของเก่ามากกว่าที่หูหนึ่ง มีช้างซ้อนกน ๒ ตัว หรือ ๓ ตัว

๒) ประโคมสังข์แตรกลองชนะ การประโคมนี้มีสังข์ ๔ แตรงอน ๓๒ แตรฝรั่ง ๒๐ ปี่ ๒ กลองสองหน้า ๒ กลองชนะเงิน ๒๐ กลองชนะทอง ๒๐ กลองชนะเขียวลายเงิน ๒๐ กลองชนะแดงลายทอง ๒๐

พนักงานประโคมแตรมโหรทึก

ประโคมเวลาเสด็จพระราชดำเนินขบวนพยุหยาตรา หรือเวลาเสด็จออก ในงานพระราชพิธีใหญ่ที่มีการยืนช้างยืนม้า

ตามราชประเพณี เครื่องสูงและกลองชนะ เป็นของประกอบพระราชอิสริยยศร่วมกัน

ราชูปโภค ทางราชการบัญญัติใช้สืบกันมาว่า เครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ มี ๔ อย่าง คือ

พานพระขันหมาก
พระมณฑปรัตนกรัน
พระสุพรรณศรี (บัวแฉก)
พระสุพรรณราช

ราชูปโภค ๔ อย่างนี้ทำด้วยทองลงยา และมี ๒ สำรับ สำรับใหญ่สร้างในรัชกาลที่ ๑ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขเป็นผู้ทรงอำนวยการสร้าง อีกสำรับหนึ่งคือสำรับเล็ก สร้างในรัชกาลที่ ๔

๑) พานพระขันหมาก เป็นพาน ๒ ชั้น รูปสี่เหลี่ยมย่อมุม มีซองพานและตลับพร้อมสำหรับใส่หมาก ซึ่งเดี๋ยวนี้ไม่ได้ใช้สำหรับเช่นนี้แล้ว เพราะพระมหากษัตริย์ในรัชกาลหลัง ๆ ไม่ได้เสวยหมาก พานพระขันหมากสำรับใหญ่ รัชกาลที่ ๑ ทรงและฝีมือทำงามนัก เป็นฝีมือเอกประเภทเดียวกับพานพระมหาพิชัยและพานขายศรี ซึ่งเป็นชั้นศิลปกรรมในรัชกาลที่ ๑ และกล่าวกันว่าในการทำพานพระขันหมากนั้น ได้สร้างหุ่นไม้ขึ้นทดลองก่อน แต่เมื่อทำทรงได้ดีงามพอใจแล้วจึงได้ลงมือทำด้วยทอง หุ่นไม้นั้นเมื่อไม่ใช้แล้วจึงนำไปลงรักประดับ

มุกด์ทำเป็นพาน ๒ ชั้นซ้อนไว้ และเป็นศิลปวัตถุอันงามยิ่งอยู่ในชั้นเอกของบรรดาเครื่องมุกด์ในประเทศไทยชั้นหนึ่ง

๒) พระมณฑปรัตนกรัน รูปทรงมณฑป มี พาน ฝา และขอก สำหรับใส่น้ำเยน

๓) พระสุพรรณศรี กะโถนเล็ก ทำเป็นรูปบัวแฉก ฝีมือทำงามนัก

๔) พระสุพรรณราช กะโถนใหญ่

นอกจาก ราชูปโภคแล้ว เครื่องใช้ของพระมหากษัตริย์ยังมีอีกชนิดหนึ่ง คือ เครื่องพานพระศรี และเครื่องพานพระศรีนี้ยังมีเป็นสองสำรับ คือ เครื่อง ทอง ลงยา สำรับ หนึ่ง และ เครื่อง นาก สำรับ หนึ่ง เครื่องทองสำหรับใช้ในเวลาปกติ และเครื่องนากสำหรับใช้ในวันพระ เพราะในวันพระเป็นประเพณีที่พระมหากษัตริย์มักจะทรงศีล จึงใช้เครื่องเงินทองไม่ได้ เครื่องนากถือว่าเท่ากับเครื่องทองแดง จึงทรงแต่ะต้องได้

เครื่องพานพระศรี ทั้งที่เป็นเครื่องทองและเครื่องนาก มีดังนี้

๑) พานพระศรี เครื่องในพร้อมสำหรับใส่หมาก

๒) ที่ใส่น้ำเย็น (ถ้าเป็นทองเรียกพระสุวรรณภิงคาร ถ้าเป็นนากเรียกพระเต้านาก)

๓) พระถ้วย (ทองหรือนาก)

๔) พระสพรรณศรี

๕) พระสุพรรณราช

เครื่องนมัสการ เครื่องใช้ในการพระราชพิธีทางศาสนกิจ มี

๑) เครื่องนมัสการทองใหญ่ เป็นเครื่องบูชาสำหรับใช้ในงาน

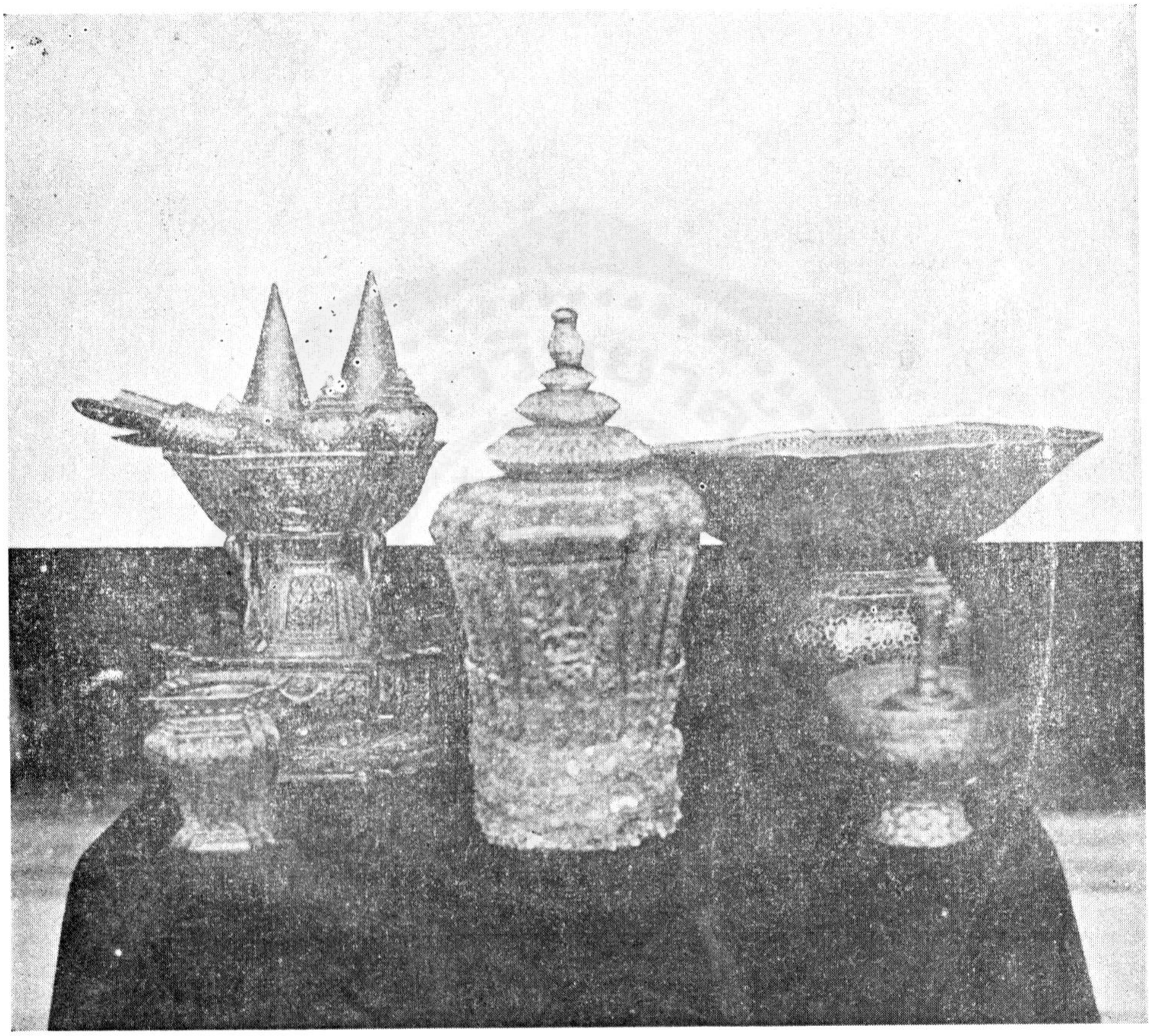

เครื่อง ราชูปโภค

พระมณฑปรัตนกรัณฑ์

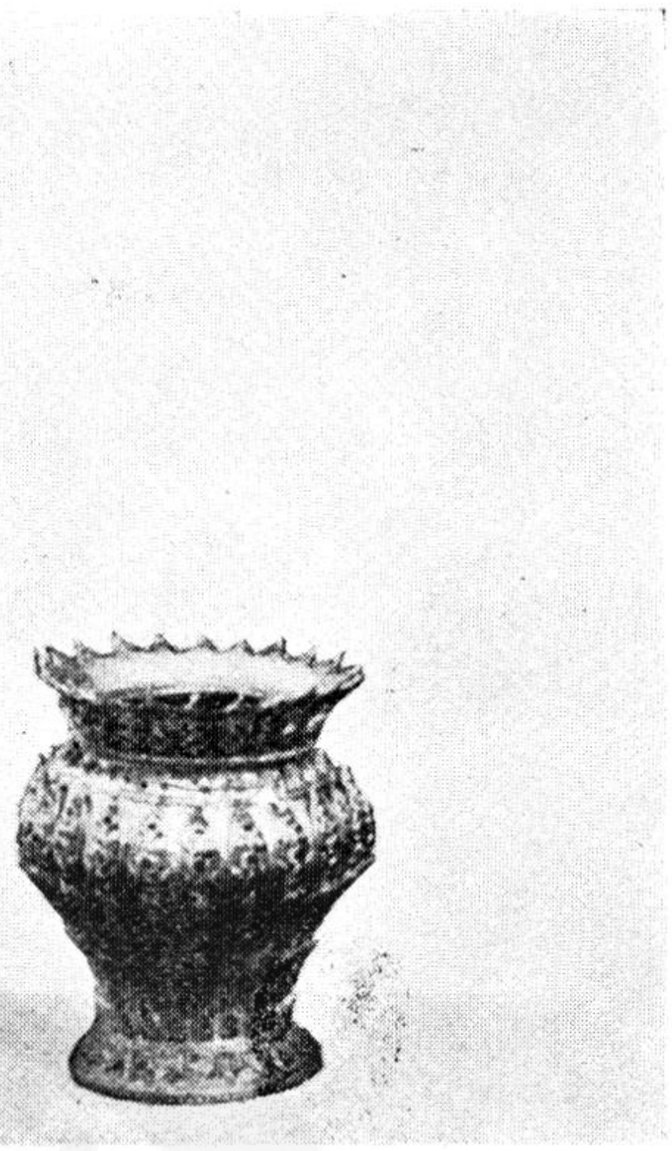

พระสุพรรณศรีบัวแฉก

พานพระขันหมาก

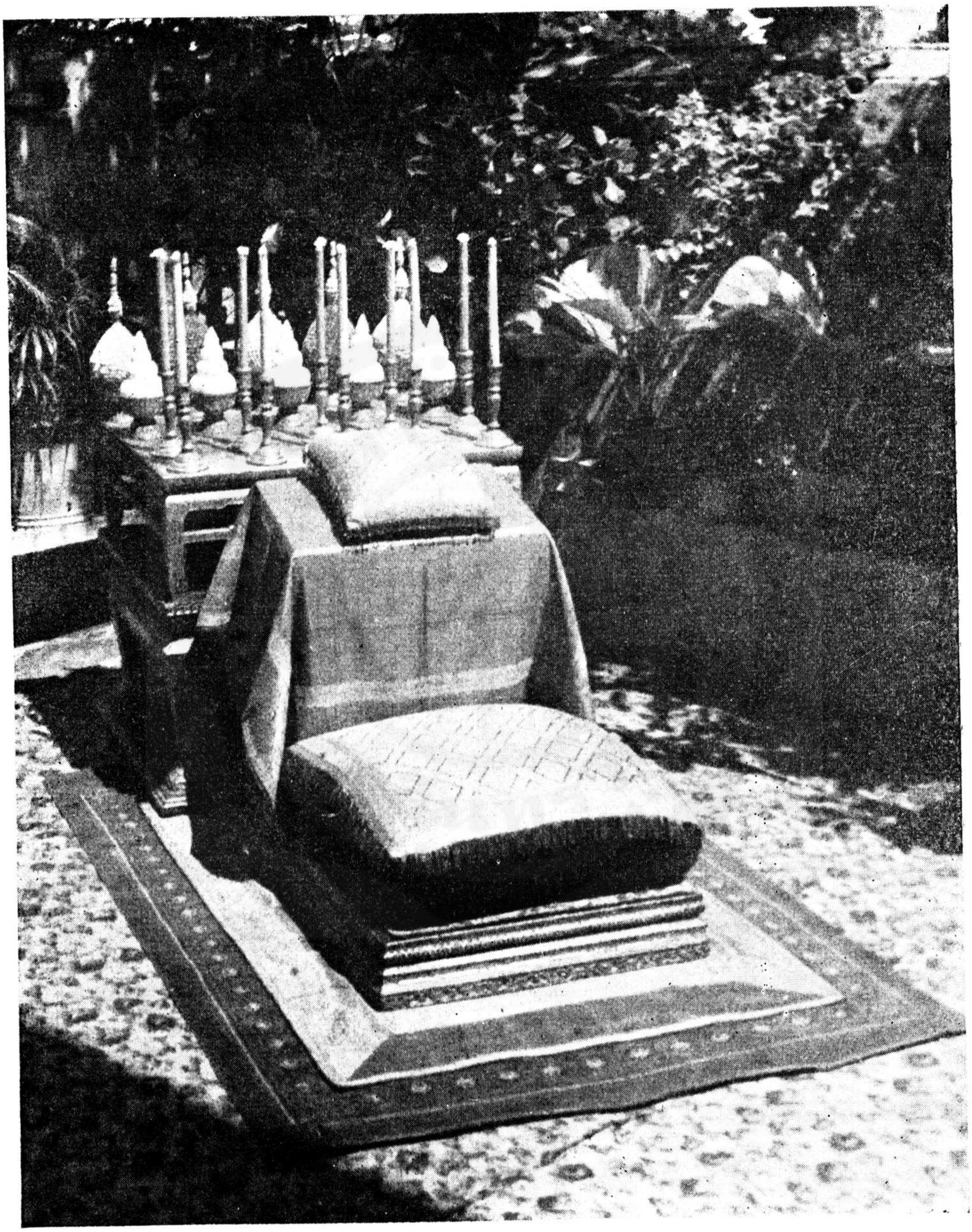

เครื่องนมัสการและพระแท่นทรงกราบ

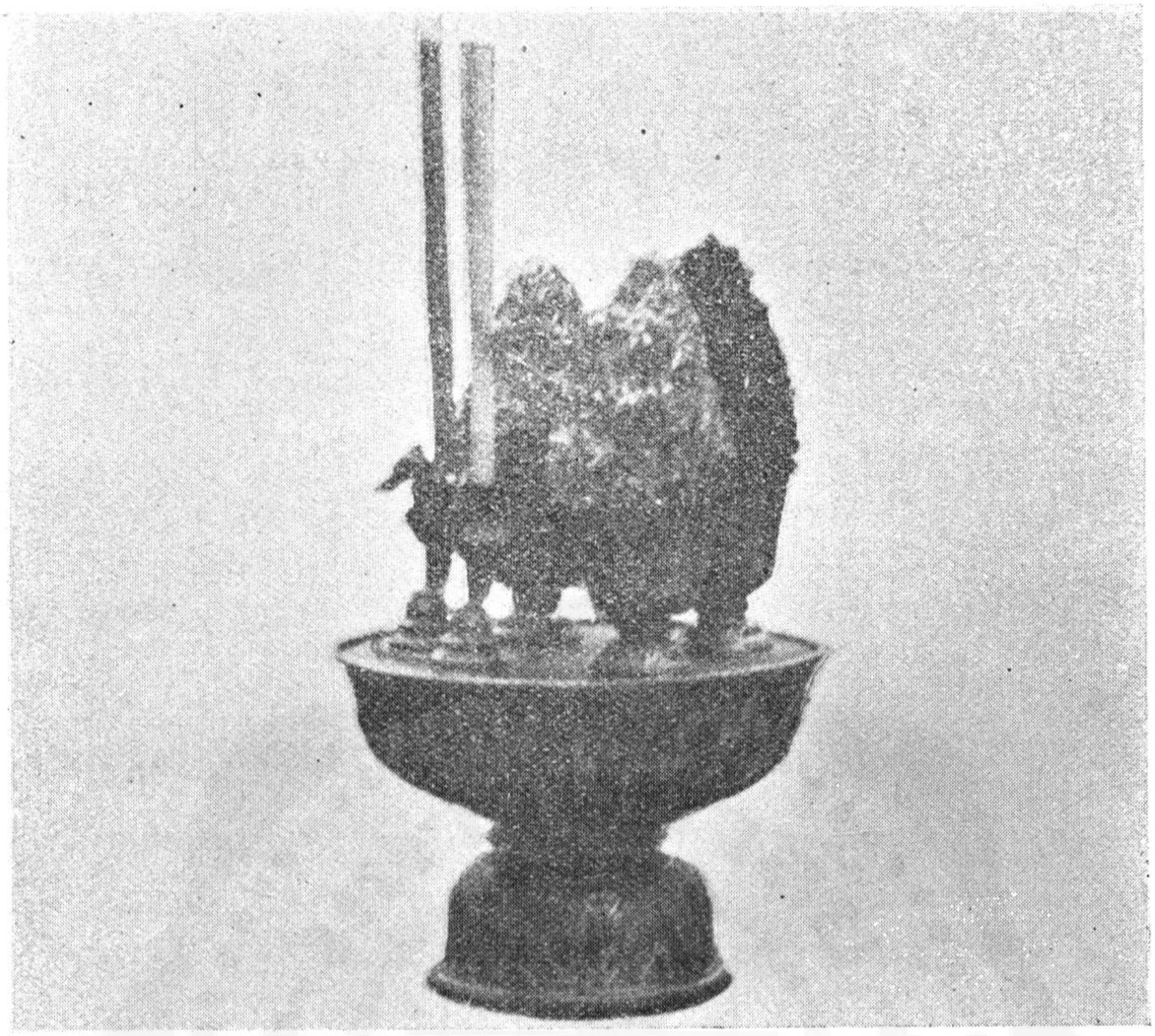

เครื่องนมัสการทองนอย

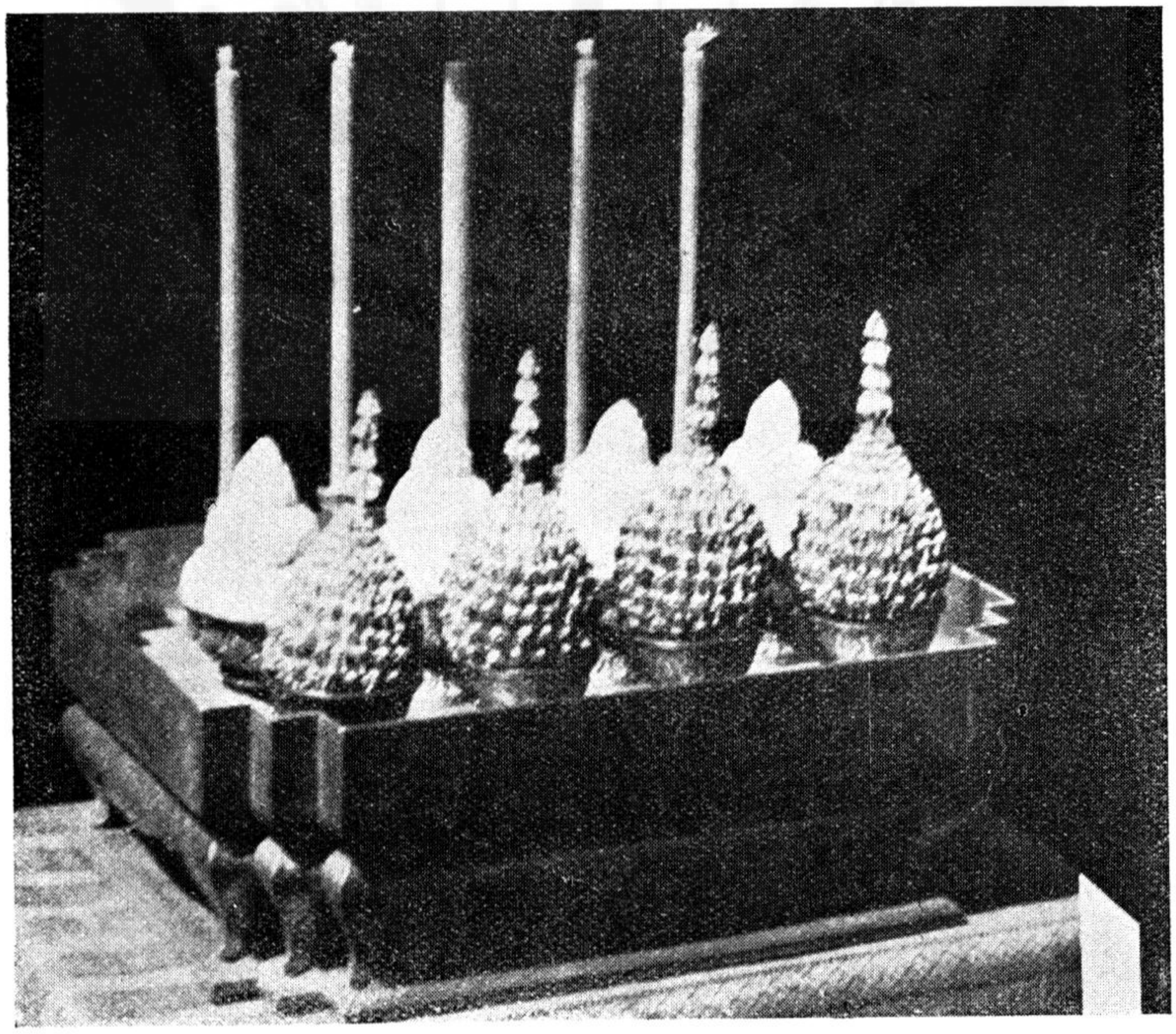

เครื่องนมัสการตะบะถม

ใหญ่มีแท่นไม้สลักยึดทองขนาดใหญ่รอง เชิงปั้กอูปเทียน และพานทองรองพุ่มข้าวตอกดอกไม้

๒) เครื่องนมัสการทองลงยา เป็นเครื่องบูชาขนาดกลางมีแท่นทองลงยารอง เชิงทองลงยาสำหรับปั้กอูปเทียนและพานชั้นเดียวทำด้วยทองลงยาสำหรับรองพุ่มข้าวตอกดอกไม้ โดยมากใช้สำหรับทรงถวายสักการะพระบรมศพพระบรมอัฐิ

๓) เครื่องนมัสการพานทอง ๒ ชั้น เป็นเครื่องบูชาขนาดกลางมีแท่นถมรองเชิงทองสำหรับปั้กอูปเทียน และพานทอง ๒ ชั้น สำหรับรองพุ่มข้าวตอกดอกไม้ โดยมากใช้สำหรับทรงนมัสการพระ

๔) เครื่องบูชาตะบะถม เป็นเครื่องบูชาขนาดย่อม ตัวตะบะทำด้วยถม เชิงและพานข้างในทำด้วยทอง ใช้ในการภายในพระราชฐาน

๕) เครื่องทรงธรรม เป็นเครื่องบูชาขนาดย่อม โต๊ะทองรองรับเชิงเทียนทองกะถางอูปและพานขวดใส่ดอกไม้ ใช้สำหรับทรงนมัสการธรรม คือพังเทศน์

✓ ๖) เครื่องห้า เป็นเครื่องนมัสการขนาดเล็ก ทำด้วยทองลงยาทั้งสำรับ มีพานรองเชิงเทียนคู่หนึ่ง กะถางอูปใบหนึ่ง และกรวยดอกไม้ ๕ กรวย สำหรับใช้เป็นเครื่องราชสักการะหรือแทนเครื่องทรงธรรมในงานปกติ

✓ ๗) เครื่องทองน้อย เป็นเครื่องนมัสการขนาดเล็ก ทำด้วยทองลงยาทั้งสำรับ มีพานรองเชิง ๑ เชิง เทียนเชิง ๑ และกรวยดอกไม้ ๓ กรวย สำหรับใช้เป็นเครื่องราชสักการะในเวลาปกติ

๘) พระเต้าทักสิโนทก คือขันสำหรับตรวจน้ำ เพื่ออุทิศส่วนกุศล

พระราชทานเป็นธรรมพลี เป็นของทำด้วยทองลงยาหรือนาก มีขันพานรองและเต้าสำหรับบรรจุน้ำที่จะทรงหลั่ง

ราชยาน เครื่องประกอบพระราชอิสริยศพระมหากษัตริย์ ที่เป็นพระราชยาน มีดังต่อไปนี้

ประเภทคานหาม

๑) พระยานมาส สำหรับประทับรายๆ และพิงไต้ ทำด้วยไม้สลักยิดทอง มีคานหามคู่และมีแอกทั้งหน้าหลัง มีเชือกหุ้มผ้าผูกแอกนั้นแล้วไปคล้องกับลูกไม้ซึ่งมีคนหาม ๘ คน

๒) พระยานมาส ๓ ลำคาน เป็นคานหามขนาดใหญ่ ทำด้วยไม้สลักยิดทองประดับภาพ ๒ ชั้น มีพนักและคานหาม ๓ คาน คนหาม ๒ ผลัด ๖๐ คน เดิมใช้สำหรับเชิญพระโกษพระบรมศพพระมหากษัตริย์

๓) พระราชยานกง สำหรับประทับห้อยพระบาท ทำด้วยไม้สลักยิดทองประดับภาพมีกงกับพนักสำหรับพิง มีคาน ๒ คาน กับแอกและลูกไม้สำหรับหาม ๘ คน ใช้สำหรับทรงเวลาปกติ

๔) พระราชยานถม มีแบบและลักษณะอย่างพระยานมาส เว้นแต่หุ้มด้วยเงินถมลงยาทาทอง พระราชยานองค์นี้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย ณ นคร) ถวายรัชกาลที่ ๓

๕) พระราชยานงา มีแบบและลักษณะอย่างพระราชยานถม เว้นแต่ทำด้วยงาช้างสลักลาย ฝีมือทำงามนัก พระราชยานองค์นี้พลเรือโท พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ รองเสนาบดีกระทรวงวัง ผู้บัญชาการกรมพระคชบาล และผู้บัญชาการกรมช่าง ๑๐ หมู่ ได้

สร้างขึ้นถวายรัชกาลที่ ๕ เป็นชิ้นแห่งฝีพระหัตถ์ของพระองค์ท่านเอง ซึ่งได้ทรงทำกับนายรอด รัตนศิลปิน ระหว่างปี ๒๔๓๒

๖) พระราชยานทองลงยา มีแบบและลักษณะอย่างพระราชยานถม สร้างในรัชกาลที่ ๕ พระรัตนโกษาเป็นผู้ทำ

๗) พระที่นั่งราชยานพุดตานถม พระราชยานองค์นี้ทำด้วยไม้หุ้มเงินสลักลายเยาถมยาทาทอง เดิมสร้างขึ้นสำหรับเป็นพระราชอาศน์ คือที่ประทับประจำพระที่นั่งจักริมหาปราสาท และทำเป็นพระราชยานได้ จึงมีห่วงและคานสำหรับหาม พระที่นั่งราชยานองค์นี้สร้างในรัชกาลที่ ๕ พระยาเพชรพิชัย (จิน) บิดาพระรัตนโกษาผู้ทำพระราชยานทองลงยาเป็นผู้ทำ

๘) พระที่นั่งราชยานพุดตานทอง พระที่นั่งองค์นี้ทำด้วยไม้สลักหุ้มทองมีภาพประดับ ๒ ชั้น สร้างขึ้นสำหรับเป็นพระที่นั่งพุดตานกาญจนสิงหาสน์ที่ทอดเหนือ พระราชบัลลังก์ภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร ใช้เป็นพระราชอาศน์ที่พระมหากษัตริย์เสด็จออกประทับในงานพระราชพิธีใหญ่ๆ เช่น บรมราชาภิเษกและเปิดสภาผู้แทนราษฎรเป็นต้น พระที่นั่งองค์นี้ทำเป็นพระราชยานได้ จึงมีห่วงและคานสำหรับหาม และใช้เป็นพระราชยานในงานเสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราทางบก เช่น เลียบพระนคร หรือเสด็จไปพระราชทานผ้าพระกฐิน เป็นต้น

พระที่นั่งพุดตาน รูปคล้ายพระที่นั่งกงแต่ทำวิจิตรขึ้น ด้วยเป็นของใหญ่กว่า จึงมีความคิดทางกระบวนช่างยิ่งขึ้น พระที่นั่งพุดตานต่างกับพระที่นั่งกงตรงที่พระที่นั่งพุดตานมีใบปรือติดอยู่ ๒ ข้าง ซ้ายขวา และมีภาพประดับ ๒ ชั้น

พระที่นั่งพุดตานเวลาแต่งเป็นพระราชยาน มีแอกผูกติดกับคาน ทั้งหน้าและหลัง ที่แอกผูกลูกไม้สำหรับหามทั้งซ้ายขวาหน้าหลังมีคน หาบชิ้นย่าประจำที่คานและที่ลูกไม้ รวมผลัดละ ๑๖ คน และต้องผลัดทกระยะ ๕๐๐ เมตร

๙) พระที่นั่งราเชนทรยาน ทำด้วยไม้สลักยึดทองรูปขุนยกมีคานสำหรับหาม ๔ คาน (ปกติเวลาตั้งไว้ถอดคานออกเสีย ๒ คาน คงมีประจำอยู่เพียง ๒ คาน) และใช้คนหาม ๕๖ คน

พระที่นั่งราชยานองค์นี้สร้างในรัชกาลที่ ๑ รูปทรงและฝีมือทำงามนัก เห็นได้ว่าทำด้วย ความตั้งใจ และประณีตบรรจง เต็มฝีมือช่าง จึงเป็นศิลปวัตถุชั้นเอกชิ้นหนึ่งในบรรดาของที่มีในประเทศไทย ความงาม จน เป็นข้อที่ติดปาก คนชั้นก่อน เมื่อเวลาไป เห็น สิ่งใด งามเข้า มักจะกล่าวว่า “งามราวกับยกพระราเชนทร”

พระที่นั่งราเชนทรยานนี้ สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงในเวลาเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนแห่อย่างใหญ่ที่เรียกว่าขบวนสี่สาย เช่นเสด็จพระราชดำเนิน จาก พระราชมณเฑียรไป ถวาย สักการะพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นต้น และโดยที่พระที่นั่งราชยานองค์นี้เป็นของใหญ่และหนัก จึงไม่ได้ ใช้สำหรับเสด็จพระราชดำเนินทางไกล ในงานนอกพระราชวัง ปรากฏว่า สมเด็จพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ เคยทรงพระที่นั่งราเชนทรยานองค์นี้ เสด็จไป อย่างไกล ก็เพียง ตะวันออก ของท้อง สนามหลวง ในงานฉลองพระนครรัตนโกสินทร์ ครบ ๑๐๐ ปีเท่านั้น นอกกว่านี้ก็ใช้ในการ เชิญ พระโกษพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหากษัตริย์จากพระ เมรุมาศท้องสนามหลวงเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง

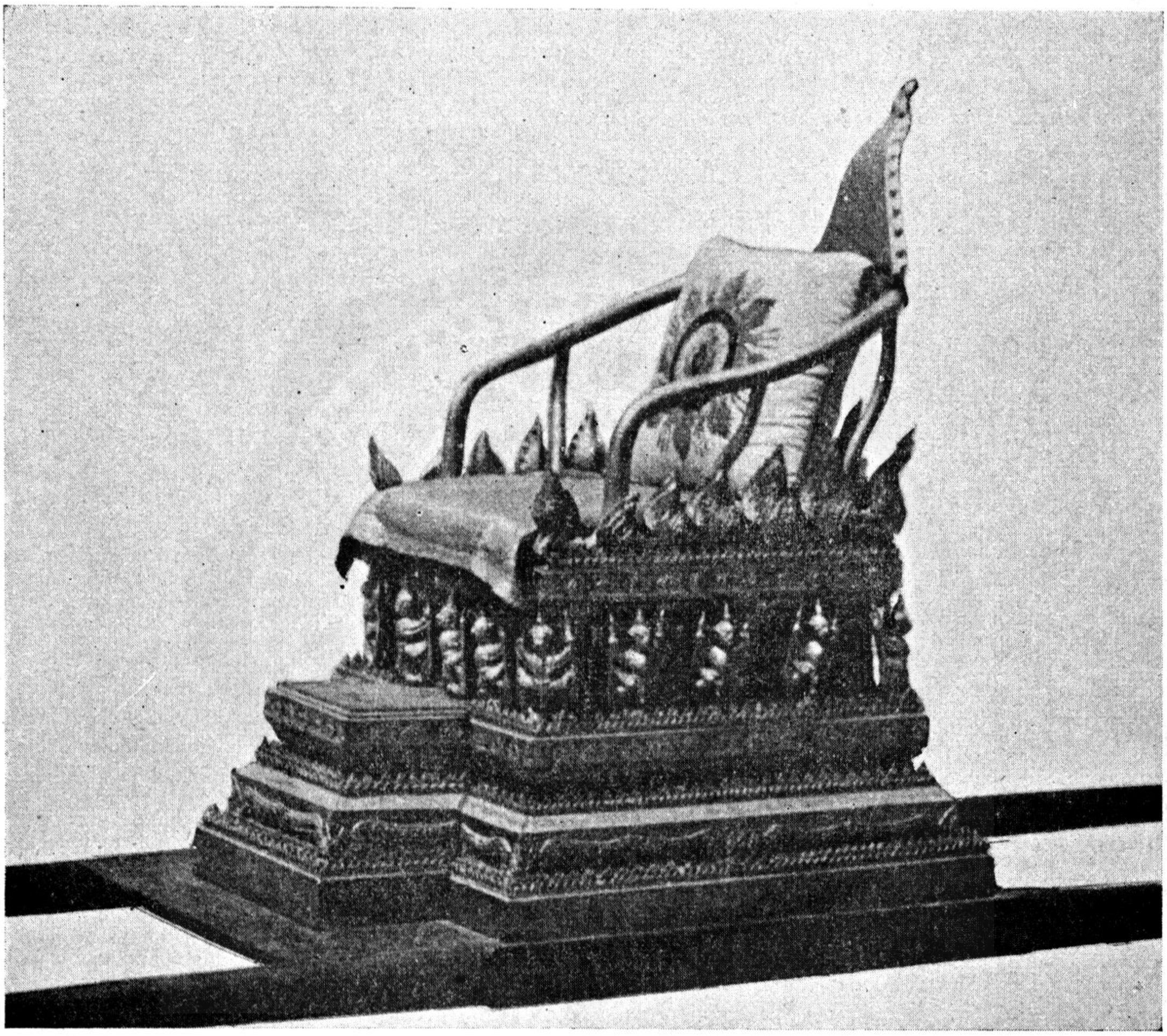

พระราชยานกง

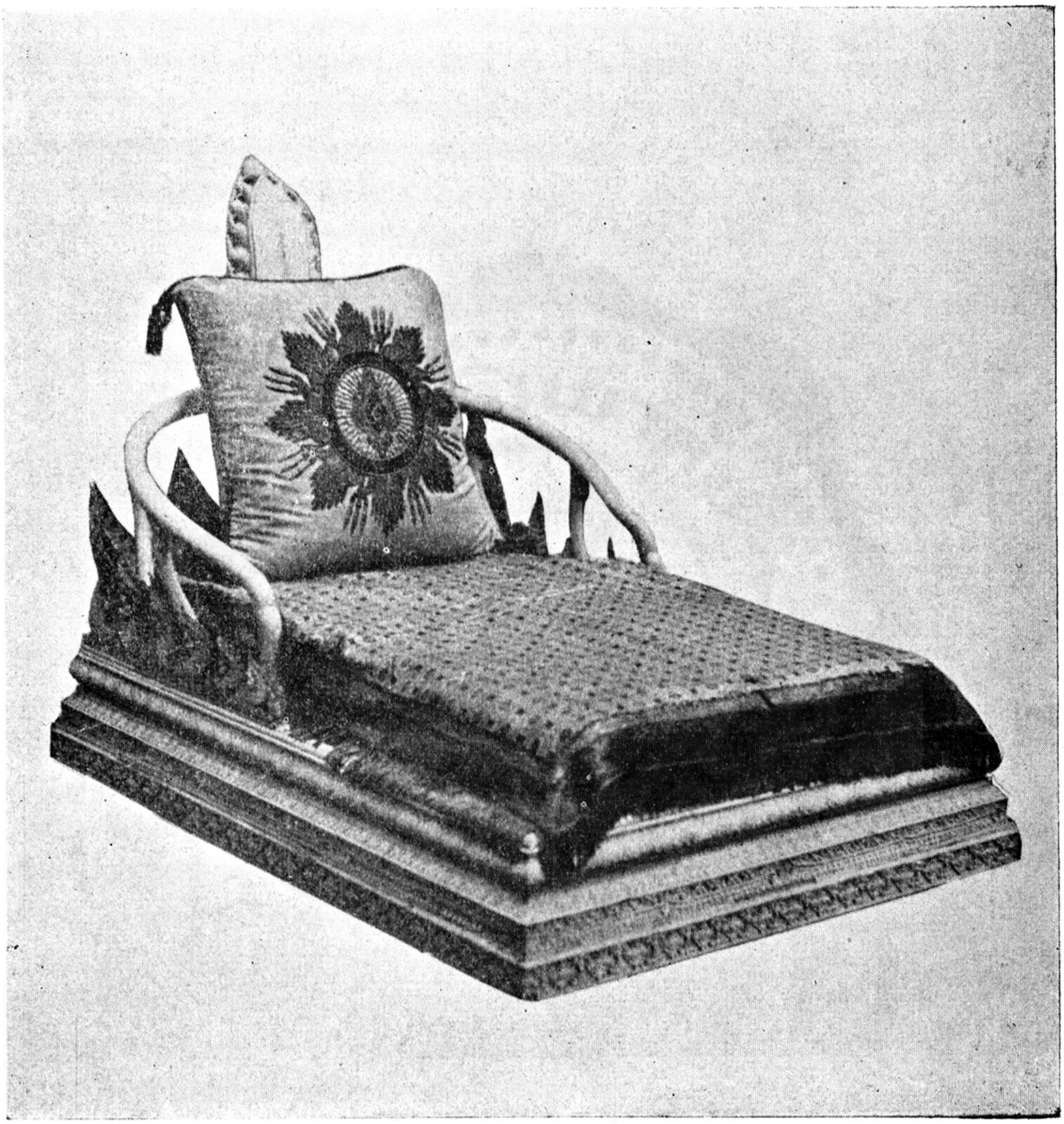

พระราชยานงา (รัชกาลที่ ๕)

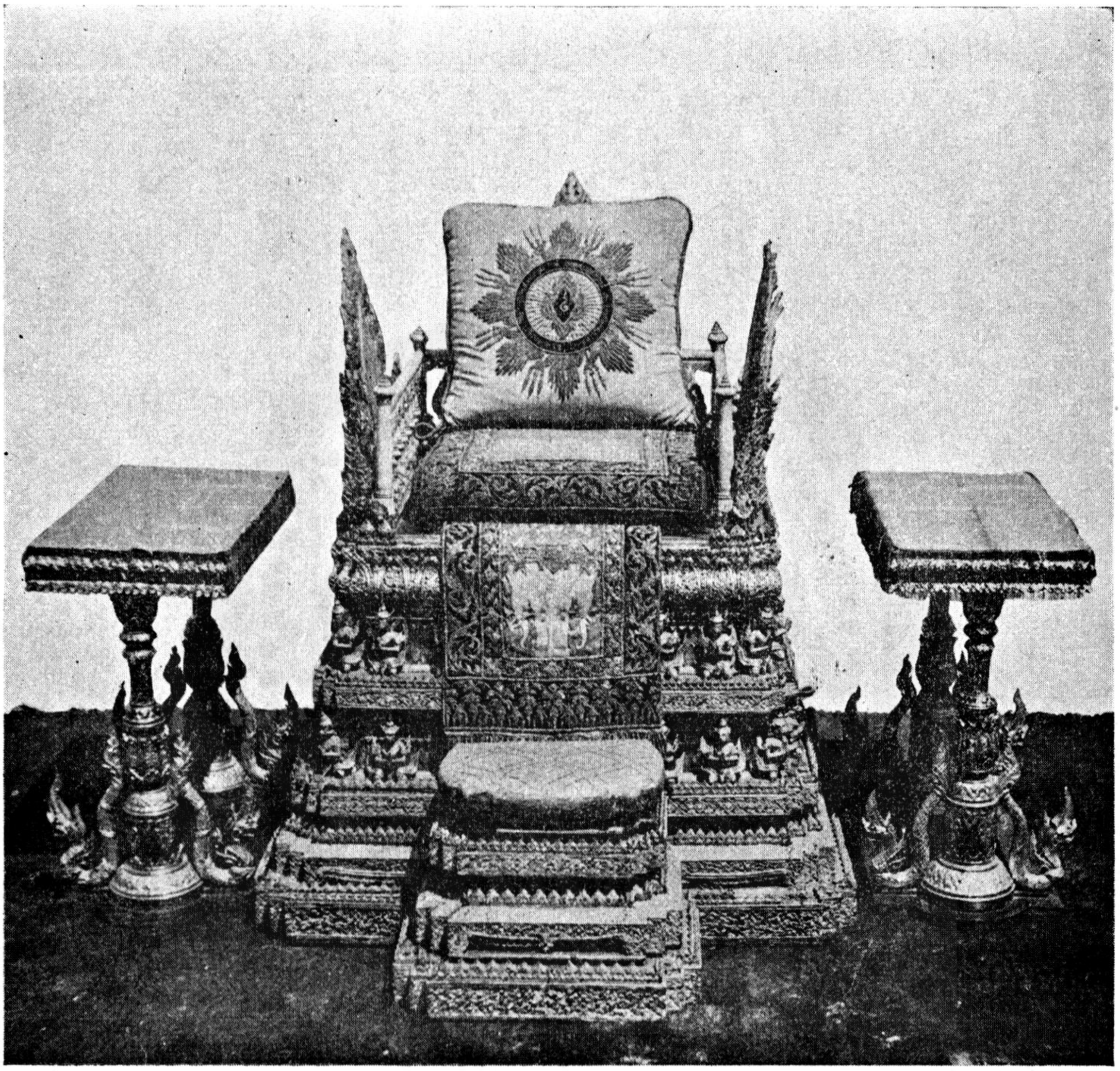

พระที่นั่งพุดตานกาญจนสิงหาสน์

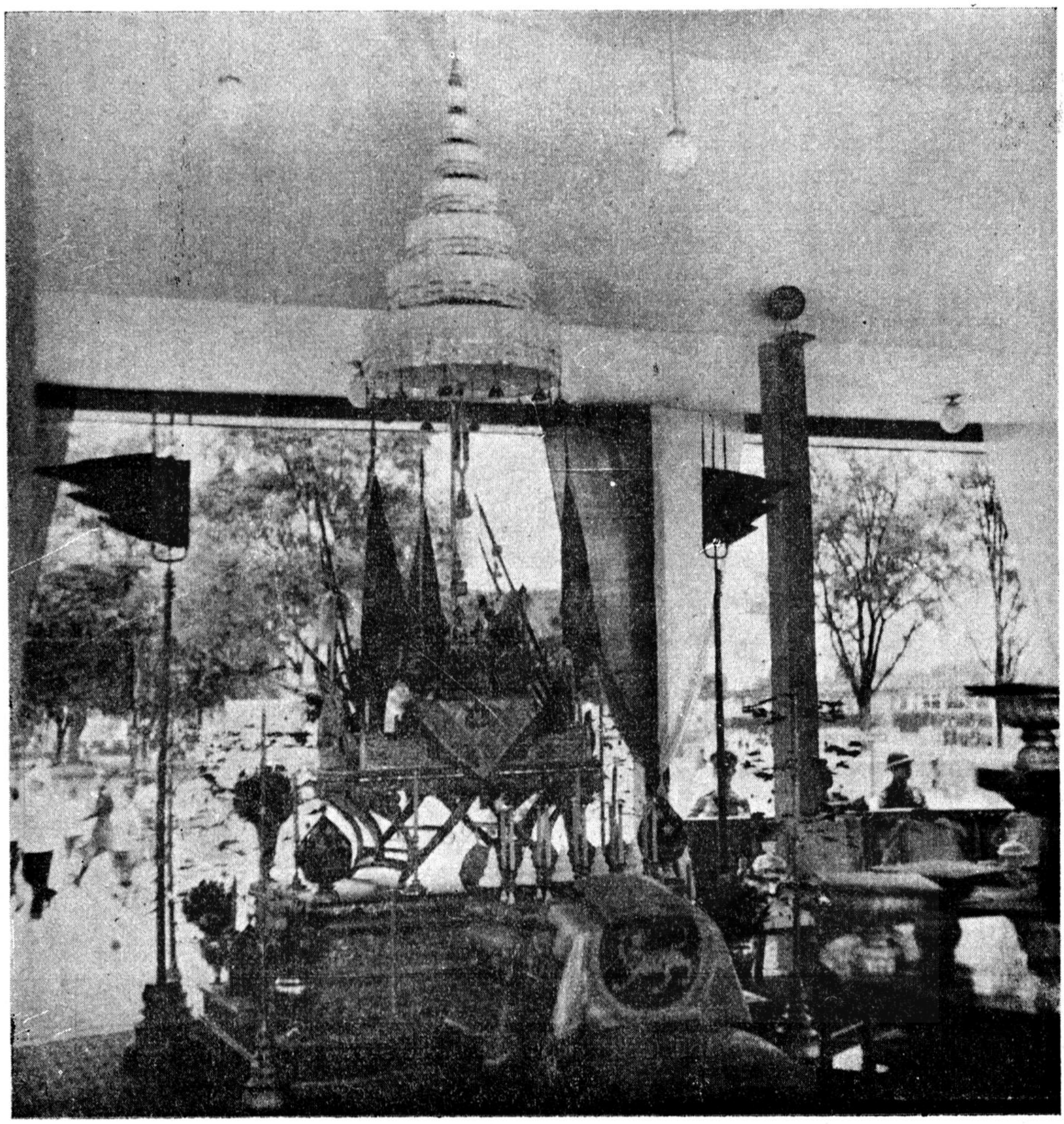

พระทนง พุดตาน คชาธาร

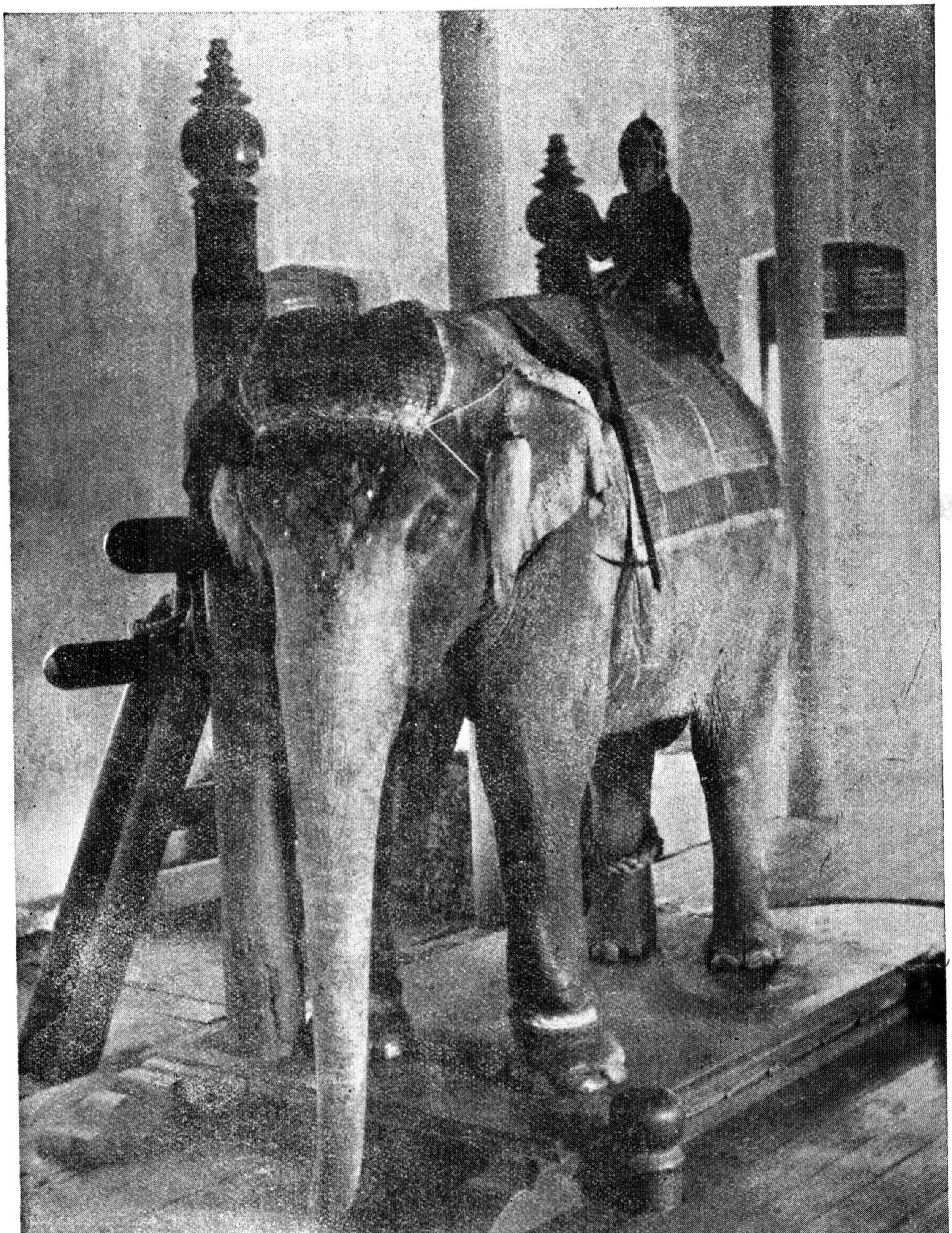

พระเศวตวชิรพาหะ (รัชกาลที่ ๖) ผูกพระที่นั่งละคอ

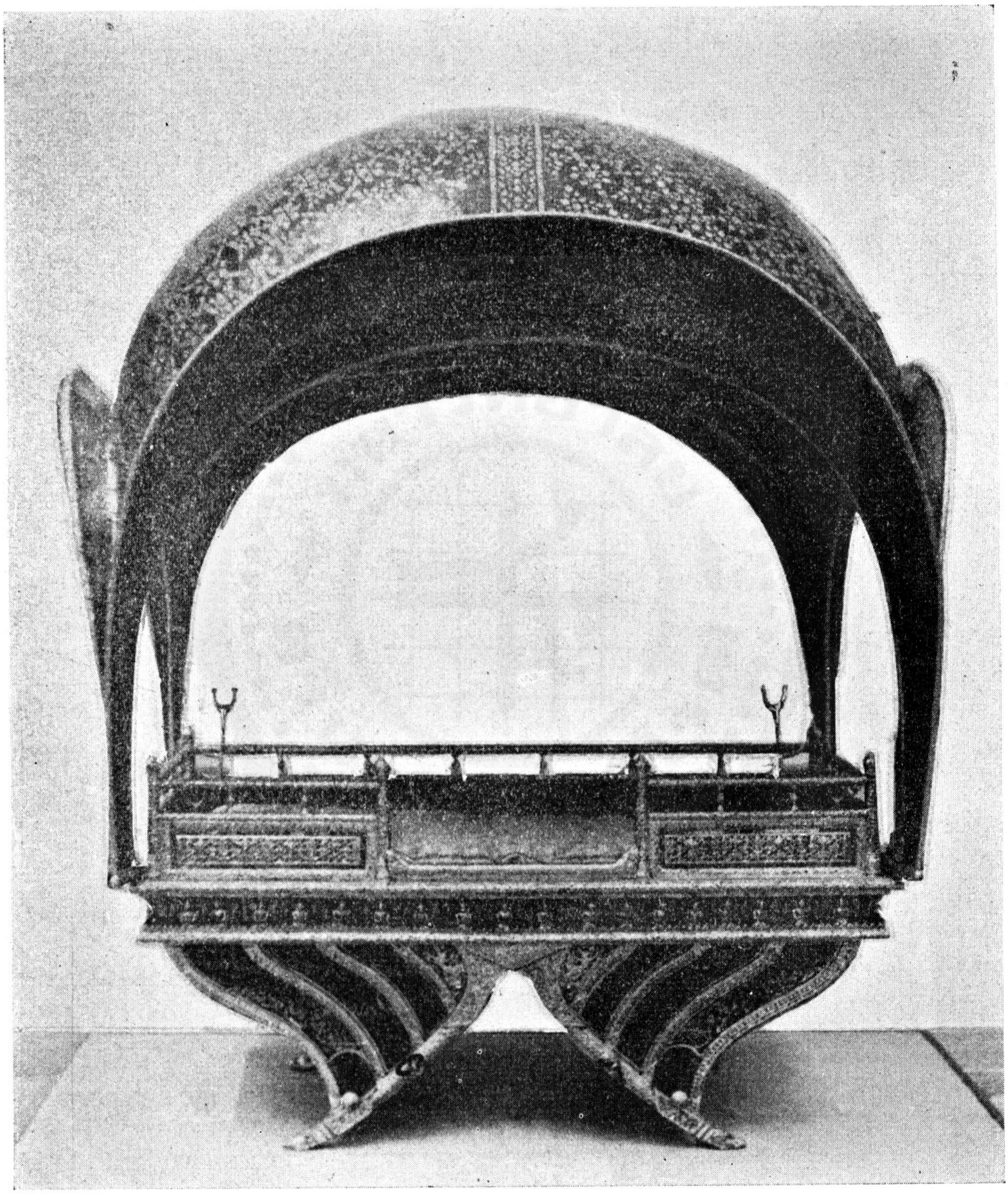

พระที่นั่งจำลองทอง

พระคชาธาร ไทยเป็นชาตินักรบมาแต่โบราณกาล ฉะนั้น แต่ก่อนประเทศไทยจึงได้แบ่งกองทัพเป็นสี่เหล่า เรียกว่าจตุรงคเสนา มีเหล่าทหารราบ เหล่าทหารม้า เหล่าทหารรถ และเหล่าทหารช้าง อันเป็นการเหมาะสมแก่ยุคกาลครั้งนั้น ช้างจึงเป็นสัตว์ที่มีประโยชน์มาก ในเวลามีศึกสงครามก็ใช้ขี่ออกรบ และในเวลาปกติก็ใช้เป็นพาหนะ

ช้างที่แต่งเป็นราชพาหนะ ในยามปกติ ไม่ใช่ออกศึกสงคราม แต่งอยู่สองอย่าง คือ พระที่นั่งละคอ และพระที่นั่งประพาสโถง

๑) พระที่นั่งละคอนั้น ในหน้าแล้งใช้เครื่องแถบกุดั่น และในหน้าฝนผูกเครื่องลูกพลูแถบกลม ทั้ง ๒ ชนิดนี้มีพระชนักต้น ผ้าปกกะพอง ผ้าปูหลัง พู่หู พานหน้า รัดคน และสำอาง อันเป็นเชือกสำหรับผูกตัวช้างตามที่ต่างๆ และมีนายท้ายช้างขี่ท้ายทำหน้าที่เป็นควานนายท้ายช้างนั่งถือขอช้างตามยาวเรียกว่า ขอท้ายช้าง สำหรับบังคับช้างให้ปฏิบัติตามความต้องการ พระมหากษัตริย์ประทับเหนือคอช้างเฉยๆ เท่านั้น ช้างที่ผูกพระที่นั่งละคอนี้ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงไปตามที่ใกล้ๆ หรือเพื่อสำราญพระราชอิริยาบท

๒) พระที่นั่งประพาสโถง ผูกคล้ายพระที่นั่งละคอ แต่ใช้ชนักสามัญไม่ใช่พระชนักต้น และมีสัปคับตั้งบนหลังกลางตัวช้าง กับมีนายท้ายช้างขี่คอสำหรับบังคับช้างคนหนึ่ง และนั่งท้ายสำหรับเป็นผู้ช่วยอีกคนหนึ่ง พระมหากษัตริย์ประทับบนสัปคับอันเรียกว่า พระที่นั่งประพาสโถง และใช้สำหรับเสด็จพระราชดำเนินทางไกล

๓) พระคชาธาร คือการผูกช้างพระที่นั่งสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงเสด็จออกศึก การผูกช้างแบบนี้เรียกว่า ผูกเครื่องมั่น ใช้สัปคับ

คชาธารที่เรียกว่าพระที่นั่งพุดตานทอง ตั้งกลางหลังช้างผูกโยงด้วยเชือกให้ยึดมั่นกับตัวช้าง กลางพระที่นั่งพุดตานปักเศวตฉัตรคันดาน ๗ ชั้น ปักซ้ายขวาด้านหน้าและตรงกลางด้านหลังสองข้าง พระที่นั่งพุดตาน ผูกศัตราวุธทั้งซ้ายและขวาเหมือนกันดังนี้

ทวน
ง้าว
โตมร
ขัน
หอกซัด

มีนายท้ายช้างนั่งท้ายทำหน้าที่บังคับช้าง และมีกลางช้างนั่งบนเปลตาข่ายซึ่งมีหลักปักแขวนอยู่กลางพระที่นั่งพุดตานสองมือถือแพนหางนกยูง ทำหน้าที่ให้อาณัติสัญญา พระมหากษัตริย์ทรงถือพระแสงของ้าวรบกับข้าศึกบนคอช้าง ที่เรียกว่า ยุทธหัตถี

พระราชยานก็ดี สัปประคับพระคชาธารก็ดี ที่มีชื่อเรียกว่าพระที่นั่งพุดตานนั้นก็คือมีใบปริ๊อติดประจำสองข้าง และคงจะได้วิวัฒน์มาจากพระที่นั่งกงหรือสัปประคับที่นำโล่ไปผูกประดับสองข้างก่อนแล้วเห็นว่าโล่เป็นของกลมๆ ไม่งาม จึงแปลงให้เป็นวัตถุรูปช้อยแทน เรียกว่าใบปริ๊อ

ช้างรบ หรือ ช้างศึก เมื่อโบราณน่าจะไม่ได้ผูกเป็นพระคชาธารปักเศวตฉัตรดุจแบบที่ปฏิบัติในยุคหลังๆ นี้

เดิมน่าจะมีนักรบขี่คอสำหรับทำการรบคนหนึ่ง คนสนิทนั่งกลางเรียกว่ากลางช้างคอยส่งอาวุธให้นักรบผู้ขี่คอช้างคนหนึ่ง เพราะเครื่อง

THE LIBRARY
THE COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

ช้างศึกมีเครื่องใช้อยู่อย่างหนึ่งเรียกว่า คันชัพ เป็นซองหนังยาวๆสองซองพาดกลางหลังช้างห้อยลงไปสองข้าง ทั้งซ้ายขวาสำหรับเสียบศัตราวุธ นอกนั้นมีนายท้ายช้างคอยบังคับช้างอีกคนหนึ่ง ช้างที่ผูกเป็นพระคชาธารบักเหวตฉัตรนี้ ในสมัยพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีก็ไม่มีฉะนั้น น่าจะเป็นแบบใหม่ เพื่อความสง่าสวยงามใช้ในขบวนแห่ เช่นคเชนทรัสวสนาน และเพิ่งมีขึ้นในสมัยพระมหานครรัตนโกสินทรเป็นราชธานีนี่เอง ช้างศึกนั้นอย่าว่าแต่บักฉัตรเลย แม้เพียงตั้งสัปประคับเปล่าๆ กลางหลังก็ดูออกจะยากที่จะเอาชัยชนะข้าศึกได้เสียแล้ว การมีสัปประคับหรือบรรทุกอะไรบนกลางหลังมากๆ ย่อมอุ้ยอ้าย ไหนจะสู้ช้างตัวเปล่าๆ ซึ่งมีแต่คนขี่ได้

ราชรถ ราชรถอันเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์มีอยู่สองคัน ชื่อ “มหาพิชัยราชรถ” คันหนึ่ง และ “เวชยันตราชรถ” คันหนึ่ง รถสองคันนี้สร้างในรัชกาลที่ ๑ มีบุษบกตั้งกลางและทำด้วยไม้สลักปิดทองทั้งสองคัน ปกติหาได้ใช้เป็นราชรถสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงไม่ เพราะเป็นของใหญ่ ไม่สะดวกแก่การใช้เคลื่อนที่ จึงใช้แต่ในการเชิญพระโกษพระบรมศพเข้าขบวนแห่ไปพระเมรุ

เรือพระที่นั่ง เรือพระที่นั่งมี ๔ ประเภท คือ

๑) เรือพระที่นั่งกราบ เรือประเภทนี้สร้างด้วยไม้ ตัวเรือทาน้ำมัน ตั้งบัลลังก์กัญญา มีเรือ “ประจำทวีป” และเรือ “รุ้งประสานสาย” เป็นต้น

2854

๒) เรือพระที่นั่งศรี เรือประเภทนี้สร้างด้วยไม้ ตัวเรือสลักภาพ
พื้นสีลายทอง ตั้งบัลลังก์กัญญาเย็นที่ประทับ มี

เรือพระที่นั่งทวยเทพถวายกร สร้างในรัชกาลที่ ๔ พื้นสีแสด
กว้าง ๒.๒๔ เมตร ยาว ๓๔.๖๕ เมตร ลึก ๐.๗๕ เมตร กินน้ำลึก
๐.๓๐ เมตร ผู้พาย ๔๘ คน พันท้าย ๒ คน

เรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์ สร้างในรัชกาลที่ ๕ พื้นสีชมพู
ตัวเรือสลักเป็นลายนาค ลำเรือกว้าง ๓.๑๕ เมตร ยาว ๔๕.๔๐ เมตร
ลึก ๑.๑๑ เมตร กินน้ำลึก ๐.๔๖ เมตร ผู้พาย ๖๑ คน พันท้าย ๒ คน

๓) เรือพระที่นั่งเอกชัย เรือประเภทนี้สร้างด้วยไม้สลักลาย
พื้นสีปิดทองตั้งบุษบกหรือบัลลังก์กัญญา มี

เรือพระที่นั่งประภัสสรชัย สร้างในรัชกาลที่๑ พื้นสีดำ ตัวเรือกว้าง
๒.๕๓ เมตร ยาว ๓๖.๙๕ เมตร ลึก ๐.๗๐ เมตร กินน้ำลึก ๐.๓๗
เมตร ผู้พาย ๔๓ คน พันท้าย ๒ คน

๔) เรือพระที่นั่งกิ่ง เรือประเภทนี้สร้างด้วยไม้สลักปิดทองหัว
เป็นรูปสัตว์ตั้งบุษบกหรือบัลลังก์กัญญา มี

เรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ สร้างในรัชกาลที่ ๑ หัวเรือเป็นรูปหงส์
พื้นสีดำ ตัวเรือกว้าง ๓.๑๔ เมตร ยาว ๔๔.๙๐ เมตร ลึก ๐.๙๐ เมตร
กินน้ำลึก ๐.๔๑ เมตร ผู้พาย ๕๐ คน พันท้าย ๒ คน

เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช สร้างในรัชกาลที่ ๔ หัวเรือเป็นรูปนาค
๗ เศียร พื้นสีเขียว ตัวเรือกว้าง ๒.๙๕ เมตร ยาว ๔๒.๙๕ เมตร
ลึก ๐.๗๖ เมตร กินน้ำ ๐.๓๑ เมตร ผู้พาย ๕๔ คน พันท้าย ๒ คน

อนึ่ง ขอกล่าวเรื่องกัญญาเรือสักเล็กน้อย กัญญาเรือ คือ วัตถุที่ตั้งอยู่กลางลำเรือ สำหรับผู้โดยสารนั่งไปในเรือ มีพิน พนก เสาม่านและหลังคา ของเหล่านี้รวมเรียกว่า กัญญา ซึ่งจะหมายความถึงอะไรแท้จริงก็หาทรายไม่ แต่สันนิษฐานว่าเห็นจะหมายความถึงที่เรือกัญญานั้นเป็นเรือประทุน สำหรับผู้หญิงโดยสารได้ เพราะเหตุว่ามีเครื่องบ้องกันแดด ฝน ยานพาหนะใดๆที่เปิด เช่น เสลี่ยง สัปประคับ ขยุยก ตลอดจนเรือโถง มักจะเป็นของสำหรับชายใช้ ส่วนยานพาหนะที่ปิด เช่น วอ กูบช้าง กัญญา ตลอดจนเรือประทุน ย่อมเป็นของหญิงใช้ ข้อที่ควรสังเกตอย่างยิ่งนั้นคือ “หลังคากัญญา” ซึ่งส่วนกลางโค้งขึ้นไป แต่หน้าหลังคลุ่มตกต่ำลงมา นี่คือลักษณะ “เพริยวลม” นั่นเอง การที่หลังคากัญญาเป็นเช่นนี้ ทำให้เรือวิ่งไม่ต้องถกลมปะทะหน้ามากนัก ทั้งเวลาไปในลำน้ำที่แคบเช่นคลองเป็นต้น กิ่งไม้ตามสองข้างฝั่ง ย่อมไม่ระรานให้การเดินเรือขัดข้อง

พระโกษ พระมหากษัตริย์ไทย ถ้าเสด็จสวรรคตหาพระองค์ไม่แล้ว พระบรมศพ ทรง พระโกษ ประดิษฐานบน พระมหาปราสาท พระโกษสำหรับ ทรง พระบรมศพนี้ ชั้นในคือ พระโกษ ทำด้วย เงิน และพระลองที่ประกอบชั้นนอกพระโกษเรียกว่า “พระลองทองใหญ่”

พระลองทองใหญ่นี้ ตัวพระลองทำด้วยไม้สลัก ฝาทรงเป็นมงกุฎ และหุ้มทองทั้งองค์ เครื่องประดับมีดอกไม้เพชรเป็นพุ่มข้าวบิณท์ ดอกไม้ ไหวประดับที่ฝา พู่เพ็องแขวนรอบปากพระลองและดอกไม้เอวประดับรอบเอวพระลอง กับมีพระแท่นแว่นฟ้าไม้สลักหุ้มทองสามชั้น ตั้งบนฐานพระบุพโพซ้อนฐานเขียงรองรับ

พระลองทองใหญ่มีสององค์ สร้างในรัชกาลที่ ๑ องค์หนึ่งเรียกว่า “พระลองทองใหญ่รัชกาลที่ ๑” และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พลเรือโท พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์รองเสนาบดีกระทรวงวัง และผู้บัญชาการกรมช่างสิบหมู่ สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๕ อีกองค์หนึ่ง เรียกว่า “พระลองทองใหญ่รัชกาลที่ ๕” ส่วนพระแท่นแว่นฟ้าทองสำหรับรองนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศวัชรินทร สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔

พระบรมโกศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ (ร. ๙)

เรื่องพระราชฐาน

โดย

ศ. ธนประดิษฐ์

กองวังและพระราชพิธี สำนักพระราชวัง

พระบรมมหาราชวังในกรุงเทพฯ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สร้างเพื่อตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกเย็นปฐมบรมกษัตริย์ของมหาอาณาจักรไทย พร้อมกับการสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา ราชธานีของไทยในปัจจุบัน มีพระราชมณเฑียรสถาน พระมหาปราสาท และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร กำแพงด้านเหนือยาว ๔๑๐ เมตร ด้านตะวันออกยาว ๕๐๐ เมตร ด้านใต้ยาว ๓๖๐ เมตร และด้านตะวันตกยาว ๖๓๐ เมตร (ในรัชกาลที่ ๑ เพียง ๕๐๐ เมตร)

(ต่อไปนี้เลขในวงเล็บหมายถึงเลขในแผนที่)

พระมหามณเฑียร

๑) พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน(๑) เป็นพระที่นั่งยกพื้นสูงเรียงกันสามหลังแฝด หันหน้าไปทางเหนือ องค์ตะวันออกเป็นที่พระบรรทมภายในมีพระมหาเศวตฉัตรแขวนกางกั้น ด้านหลังพระที่นั่งองค์นี้มีมุขกระสันชั้นลด เรียกท้องพระโรงใน และมีพระปรัศว์ซ้ายขวา องค์ขวาชื่อพระที่นั่งเทพสถานพิลาส องค์ซ้ายชื่อพระที่นั่งเทพอาสน์พิไล เป็นที่

สำหรับฝ่ายใน ด้านหน้าต่อออกมาเป็นมุขกระสันชั้นลด เรียกท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิ์ ตรงพระทวารกลางออกมามีเกยลาเป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกฝ่ายใน และมีบันไดลง ๒ ข้าง

๒) พระที่นั่งไพศาลทักษิณ[๒] เป็นพระที่นั่งยกพื้นสูงยาว ๑๑ ห้อง สร้างขวาง ตามยาวติดต่อกับท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิ์ ตอนกลางด้านที่ติดต่อนี้ไม่มีผนังทึบ ด้านหน้าหรือด้านเหนือติดกับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีพระทวารเทวราชมเหศวร เป็นทางสำหรับเสด็จเข้าออกไปสู่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยซึ่งเป็นท้องพระโรง พระทวารนี้ใช้ได้แต่เฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้น ผู้อื่นจะใช้เป็นทางเข้าออกไม่ได้ เว้นแต่จะโปรดเกล้า ฯ

พระที่นั่งองค์นี้ ในรัชกาลสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเป็นที่ประทับ และทรงให้พระยรมวงศ์ผู้ใหญ่ ข้าราชการชั้นสูงที่ใกล้ชิดคุ้นเคยไว้วางพระราชหฤทัยเฝ้า ฯ ปรึกษาข้อราชการและอื่น ๆ พระองค์ผู้ทรงเป็นประชุมบรมกษัตริย์ได้ประชวรเสด็จสวรรคตในพระที่นั่งองค์นี้

อนึ่ง พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ อยู่ในเขตพระราชฐานชั้นใน เพราะเป็นที่ประทับส่วนพระองค์พร้อมด้วยอันเตปุริกราชนารี

๓) พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไหสรยพิมาน[๓] สร้างในรัชกาลที่ ๑ ติดต่อกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณด้านเหนือแต่พื้นต่ำ เป็นท้องพระโรงฝ่ายหน้า สำหรับเสด็จออกว่าราชการ และบางคราวก็ใช้เป็นที่ประกอบการพระราชกุศล ภายในพระที่นั่งองค์นี้ สมเด็จพระมหากษัตริย์รัชกาล

หมู่พระมหามณเฑียร (สุรเทิน)

ที่ ๑ โปรดให้สร้างพระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิมาน ติดกับอัฒจันทร์พระทวารเทวราชมเหศวร สำหรับเป็นที่เสด็จออกในงานพระราชพิธีสำคัญ สองข้างบุษบกมาลา ซ้ายขวาตั้งฉัตรลายฉลุทอง ๗ ชั้น ต่อมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ย้ายพระแท่นเศวตฉัตรที่ตั้งอยู่หน้าบุษบกมาลาไปไว้หน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน และพระองค์ได้เสด็จออกประทับในบุษบกมาลามหาพิมานในงานมหาสมาคมพระราชพิธีเฉลิมพระชนม์พรรษา แต่ว่าตั้งพระเก้าอี้ในบุษบกมาลา เพื่อสะดวกแก่การประทับ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ โปรดให้ย้ายพระที่นั่งเศวตฉัตรนั้นกลับมาตั้งไว้ตรงที่เดิม ที่เห็นกันอยู่ในบัดนี้ เพื่อใช้ประทับเสด็จออกงานพระราชพิธีที่เป็นมหาสมาคม ทั้งใช้ประดิษฐานปูชนียวัตถุที่ทรงเคารพสักการะในงานพระราชพิธี งานพระราชกุศล

พระที่นั่งองค์นี้ ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง มีกำแพงแก้วล้อมด้านเหนือ ด้านตะวันออกตะวันตก ด้านหลังติดแนวเขตพระที่นั่งไพศาลทักษิณ กำแพงแก้วด้านเหนือมีพระทวารสามช่อง ยอดทรงมงกุฎ ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี เรียกพระทวารเทวาภิบาล กำแพงแก้วด้านตะวันตกมีพระทวารเทเวศร์รักษา ช่องเดียวยอดทรงมงกุฎประดับกระเบื้องเคลือบสีต่าง ๆ

สมัยแรกสร้างในรัชกาลที่ ๑ คงจะเป็นท้องศาลาขนาดใหญ่ คือ ท้องพระโรงเสด็จออกว่าราชการฝ่ายหน้า ไม่มีผนัง พระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมาได้โปรดให้สร้างเพิ่มเติม ดัดแปลง มีพระทวาร และผนังกำแพงแก้วโดยรอบ

ในหมู่พระมหามณเฑียรที่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้สร้างเป็นส่วนใหญ่ ยังมีหอต่างๆ สำหรับประดิษฐานสิ่งที่เคารพสักการะบูชาในฐานะทรงเป็นพุทธมามกะอีก คือ

ก. หอพระสลาลัยพิมาน(๔) อยู่ต่อพระที่นั่งไพศาลทักษิณด้านตะวันออก ประดิษฐานเจดียวัตถุ เช่น พระพุทธรูป เพื่อสะดวกแก่การทรงสักการะบูชา โดยใกล้ที่ประทับ

ข. หอพระธาตุมณเฑียร(๕) อยู่ต่อ พระที่นั่งไพศาล ทักษิณด้านตะวันตก ประดิษฐานพระโกษพระบรมอัฐิ สมเด็จพระบรมราชบุพการี เป็นต้นว่า สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก รัชกาลต่อมาก็ได้ ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชินี ตลอดจนพระอัฐิสมเด็จพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่

ค. พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์(๖) คือ พลับพลาเปลื้องเครื่องใช้ ในการเสด็จฯ ขบวนแห่ ตั้งอยู่บนกำแพงแก้วมุมด้านซ้ายพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ผนังกระจกรอบ ด้านหน้าตะวันตกมีแท่นและเกยช้างสำหรับเทียบช้างต้น ด้านข้างเหนือมีเกยสำหรับใช้ประทับพระราชยานได้

พระที่นั่งองค์นี้ เคยใช้เป็นที่สำหรับพระสงฆ์สวดทำน้ำพระมุรธาภิเษก เพื่อสรงพระมุรธาภิเษกในงานพระราชพิธี

ในบริเวณกำแพงแก้วพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ยังมีพระที่นั่งซึ่งพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมาได้ โปรดให้สร้างเพิ่มขึ้นอีก คือ

ก. พระที่นั่งราชฤดี(๗) เดิมสร้างในรัชกาลที่ ๔ เป็นเก๋ง ในที่สุดรัชกาลที่ ๖ โปรดให้สร้างเป็นพระที่นั่งโถงใหญ่ สำหรับสรงพระมุรธาภิเษก

ข. พระที่นั่งสนามจันทร(๘) เป็นพระที่นั่งโถงองค์เล็ก ทำนองศาลาสร้างในรัชกาลที่ ๒ กระดานร่วมในที่ปิดพื้นพระที่นั่งหน้ากว้างแผ่นเดียว

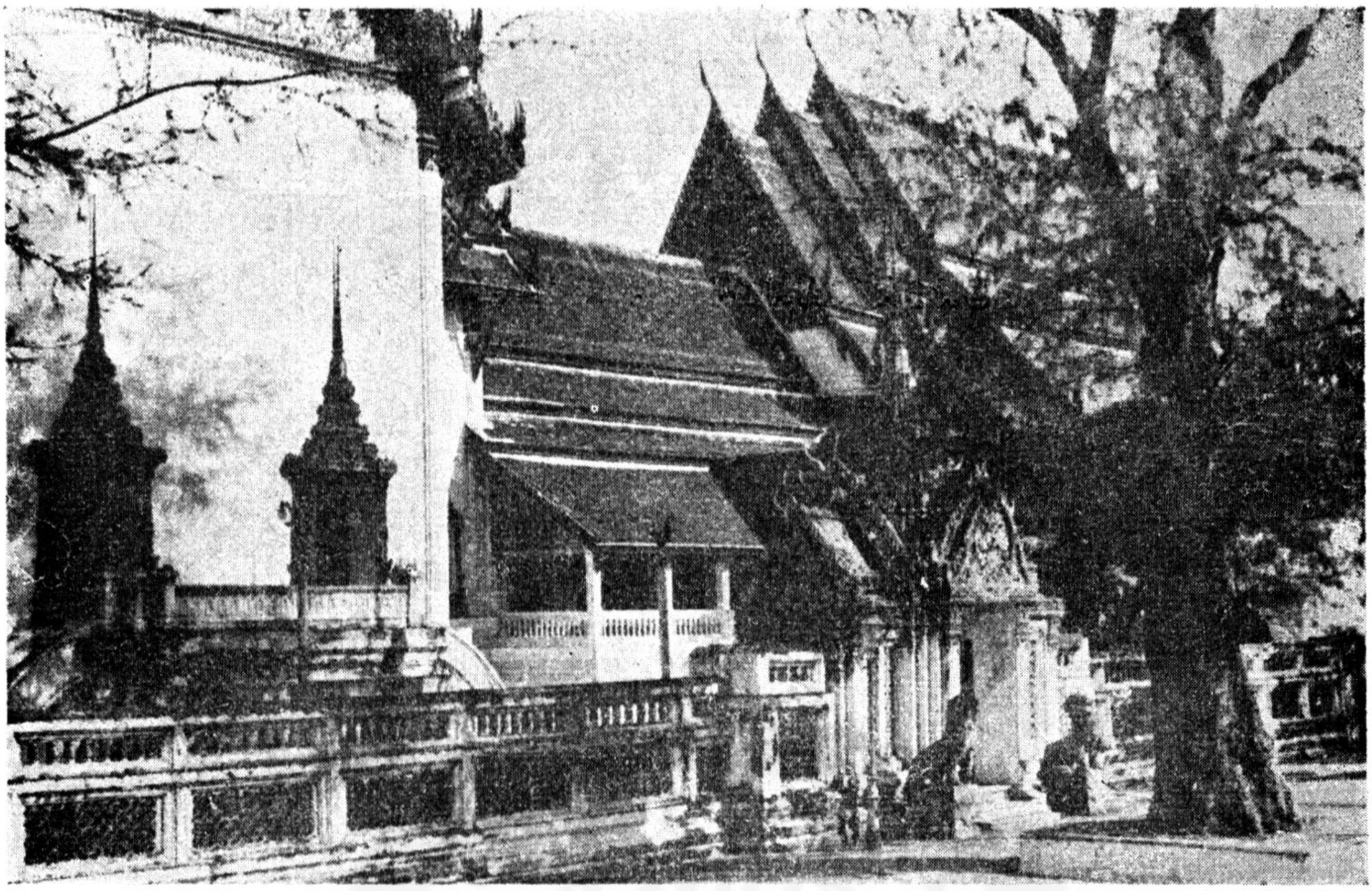

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และพระที่นั่งพิมานรัตยา

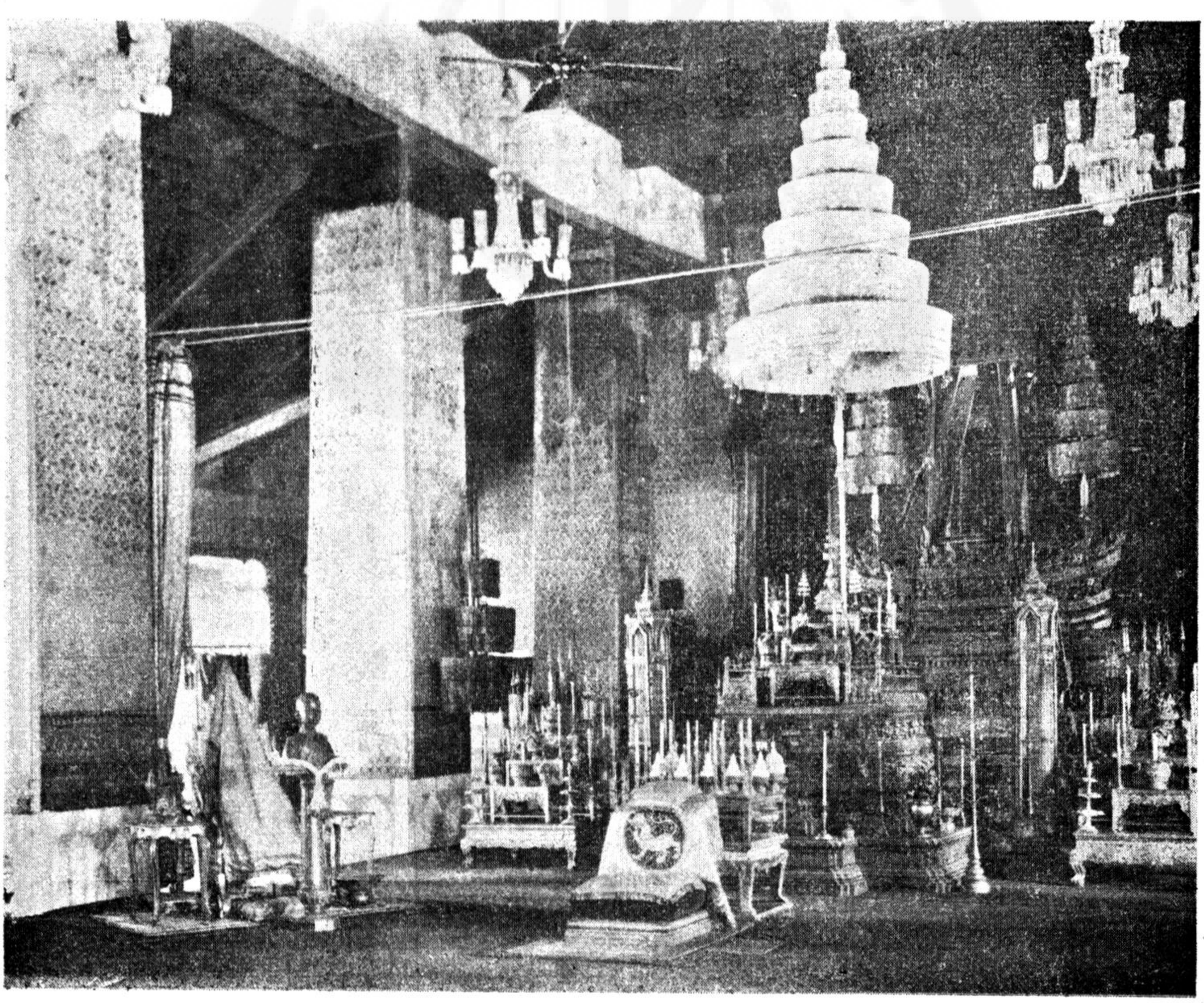

ภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

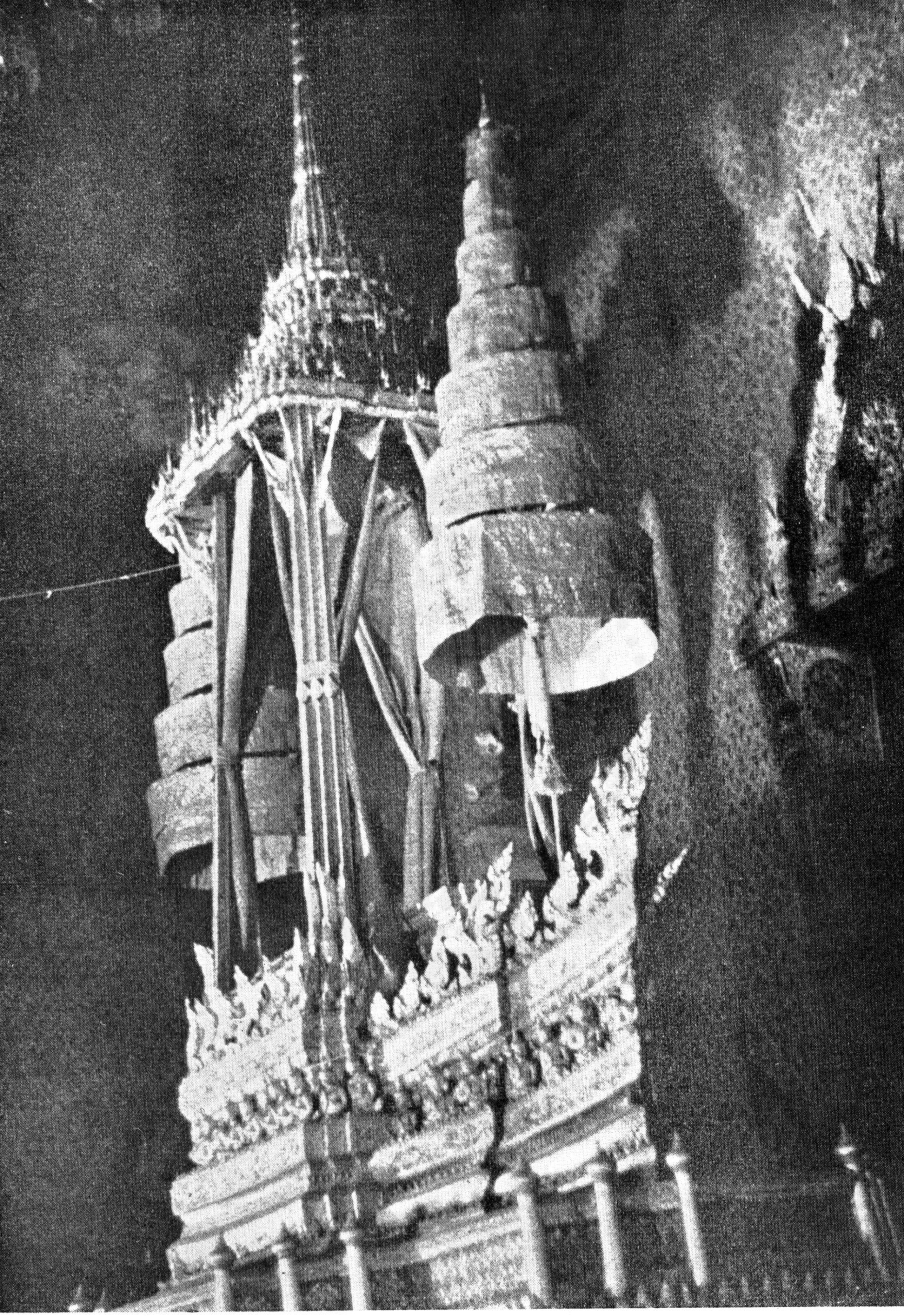

บุษบกมาลามหาพิมาน (ร. ๘)

ใหญ่มาก สำหรับเป็นที่เสด็จประทับถวายบังคมพระบรมอัฐิหอพระธาตุมณเฑียร เพราะพระบัญชรตรงกับพระที่นั่งนี้

ค. หอศาสตราคม[๙] สร้างในรัชกาลที่ ๕ อยู่ด้านขวามมือของแก้ว พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ประดิษฐานพระพุทธรูปสานบิดทองทั้งองค์ มีพระสงฆ์รามัญนิกายมาสวดพระพุทธปริต ทำน้ำพระพุทธปริตทุกเวลา ๑๔.๐๐ น. เป็นประเพณีวังมาแต่รัชกาลที่ ๔ สำหรับใช้สรงพระพักตรและสรง ปัจจุบันก็ยังปฏิบัติเช่นนั้น น้ำพระพุทธมนต์นี้ใช้ประพรมพระราชฐานทุกวันด้วย

พระที่นั่งทั้งหมดที่ติดต่อเป็นหมู่ใหญ่ภายในกำแพงแก้วนี้ เรียกพระมหามณเฑียร ทั้งนี้ก็เพราะว่าเป็นมูลสถานที่พระมหากษัตริย์เสด็จมาประทับเมื่อแรกสร้างพระบรมมหาราชวัง คราวย้ายพระมหานครราชธานีมาจากฝั่งตะวันตก

พระมหาปราสาท

๑) พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท[๑๐] ตั้งอยู่ด้านตะวันตกในเขตพระราชฐานชั้นกลาง เดิมเป็นปราสาทสร้างด้วยไม้ มีชื่อว่า พระที่นั่งอมรินทราภิเษก สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้สร้าง และได้ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษก เป็นปฐมบรมกษัตริย์ของไทย ตามโบราณขัตติยราชประเพณี ต่อมาไฟไหม้ พระองค์จึงโปรดให้สร้างใหม่ด้วยอิฐ พระราชทานชื่อว่า พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นปราสาทจตรมข หลังคาช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ มีมุขซ้อนเรียงกันสี่ชั้น มุขทั้งสี่ทิศกว้างยาวเสมอกัน สี่มุมปราสาทมีรูปครุฑจับนาครับไขราแทนทวย มุขหน้าด้านเหนือมมุขเด็ด ตั้งบุษบกสำหรับเสด็จออกในงานพระราชพิธีอันเป็นมหาสมาคม หรือโปรดให้แขกเมืองและประ-

ชาชนเผ้า ฯ ด้านหลังมีมุขกระสันต่อเนื่องพระที่นั่งพิมานรัตยา ซึ่งเป็นพระที่นั่งฝ่ายใน พื้นชาลาด้านมุขหน้ามีทิมคตสองหลัง กำแพงแก้วล้อมด้านหน้า ด้านตะวันออก และด้านตะวันตกของพระมหาปราสาท มีประตูยอดมณฑป ทั้งสามด้าน ขนกำแพงแก้ว ด้านตะวันออก ตรงกับแนวมุข พระมหาปราสาท สมเด็จ พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้างพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท[๑๑] ขึ้นบนนั้น เป็นปราสาทเล็กสำหรับใช้แทนพลับพลาเปลื้องเครื่องในงานพระราชพิธีที่มีขบวนแห่

เมื่อสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมบรมกษัตริย์ประชวรเสด็จสวรรคต ได้เชิญพระบรมศพมาประดิษฐานไว้บนพระมหาปราสาทองค์นี้

ในรัชกาลต่อมา พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพพระมหากษัตริย์ พระอัครมเหษี และพระศพสมเด็จพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ พระราชพิธีบรมราชาภิเษกจึงได้ไปทำที่พระมหามณเฑียรเป็นประเพณี แต่ในเวลาที่ไม่มีพระบรมศพหรือพระศพประดิษฐาน บางคราวก็ใช้ประกอบการพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ ตลอดจนเคยเป็นที่รับแขกเมืองและเจ้าประเทศราชตามประเพณีไทย

ภายในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีสิ่งสำคัญประดิษฐาน

ก. พระแท่นราชบัลลังก์ประดับมุกดำ ยกพระมหาเศวตฉัตรเก้าชั้นตั้งอยู่กลางพระมหาปราสาท

พระแท่นราชบัลลังก์นี้มีประวัติกล่าวไว้ว่า

"ปีพันร้อยเศษห้า สิบเอ็ด ระกาแล
เกิดพิรุณลงเม็ด พร่างพร้อย
อสุนีตกมุขเด็ด ปราสาท
นามอมริมทราภิเษกสร้อย ศัพท์ก้องเกิดเพลิง

คุไหมัมุขสี่ด้าน โทรมลง
ลามติดพระปรัศว์องค์ ฝ่ายซ้าย
สนมนาตราชสุริวงศ์ ต่างวุ่น วายแฮ
พาพวกระเห็ดผ้าย ออกพ้นวังสถาน
ขณะนั้นบรมราชเจ้า จักรี กษัตริย์แฮ
ดำรัสสั่งเสนี พรั่งพร้อม
ให้ยกราชอาสน์มี เศวตฉัตร กั้นเฮย
ออกจากเพลิงล้อม รอดพ้นเพลิงกาล"

(พระนิพนธ์พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค)

ข. พระแท่นบรรทมประดับมุกด์ ของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯฟ้าโลกตั้งอยู่มุขตะวันออก

พระแท่นบรรทมประดับมุกด์ และพระแท่นราชบัลลังก์ประดับมุกด์นี้เป็นศิลปกรรมของเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) ทำถวายรัชกาลที่ ๑ และเป็นศิลปวัตถุชั้นเอกของประเทศไทย

ค. ตรงกลางผนังมุขใต้ทติดต่อกับมุขกระสันพระที่นั่งพิมานรัตยามีพระนั่งบุษบกมาลาซึ่งรัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้างขึ้นไว้สำหรับเป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายในเฝ้าฯ

ง. ฉากเขียนลายรดน้ำ ภาพพระราชพิธีอินทราภิเษก คือพิธีที่พระมหากษัตริย์ได้บรรดาหัวเมืองอื่น ๆ มารวมเป็นราชอาณาจักร แล้วจึงประกอบการพระราชพิธีอินทราภิเษกนี้ขึ้น แต่พิธีนี้หาเคยมีในกรุงรัตนโกสินทรไม่ รัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้าง เพื่อแทนม่านกั้นฝ่ายในมุขใต้

๒) พระที่นั่งพิมานรัตยา[๑๑] อยู่ในเขตพระราชฐานฝ่ายใน สร้างในรัชกาลที่ ๑ พร้อมกับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีพระปรัศว์ซ้ายหนึ่งหลัง ขวาหนึ่งหลัง ขวางกลางอีกหนึ่งหลัง รวมเป็นสามหลัง

"พระที่นั่งดุสิตมหา ปราสาทโอพาร แลเลิศประเสริฐสูงระหง
อีกพิมานรัตยาอ่าทรง มุขกะสันบรรจง ปรัศว์จรายซ้ายขวา"

นอกจากพระมหามณเฑียรและพระมหาปราสาทสองหมู่ใหญ่ ที่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมบรมกษัตริย์ ได้โปรดให้สร้างเป็นส่วนมากแล้ว ยังมีพระที่นั่งและปราสาทที่สมเด็จพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมาได้โปรดให้สร้างเพิ่มเติมอีก คือ

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท สมเด็จพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้างตามศิลปกรรมของไทย ประกอบกับสถาปัตยกรรมในยุคปัจจุบัน* พระที่นั่งนี้มีสามองค์ ยอดเป็นปราสาท มีมุขกระสันต่อเนื่องกันทั้งสามองค์ องค์กลางใหญ่ด้านหน้าชั้นบนมีมุขเด็ดแซยไทยชั้นกลาง เป็นท้องพระโรง และบันไดลงสู่พื้นดิน

ภายในพระที่นั่งได้ประดิษฐานสิ่งที่สำคัญ คือ

๑) พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันออก (ชั้นกลาง)[๑๓ก]

เป็นห้องสำหรับ สมเด็จ พระ มหากษัตริย์ เสด็จออก รับแขกไปรเวต มีรูปหม่ใหญ่ เป็นพระรูปสมเด็จพระมหากษัตริย์และพระบรมราชินีรัชกาลที่ ๕ พร้อมด้วยพระราชโอรสธิดา รูปนี้เป็นรูปสีน้ำมันเขียนที่ประเทศอิตาลี

---

* ดู "สำเนาหนังสือบรรจุในศิลาก่อฤกษ์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท" ท้ายหนังสือนี้

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (ร. ๕)

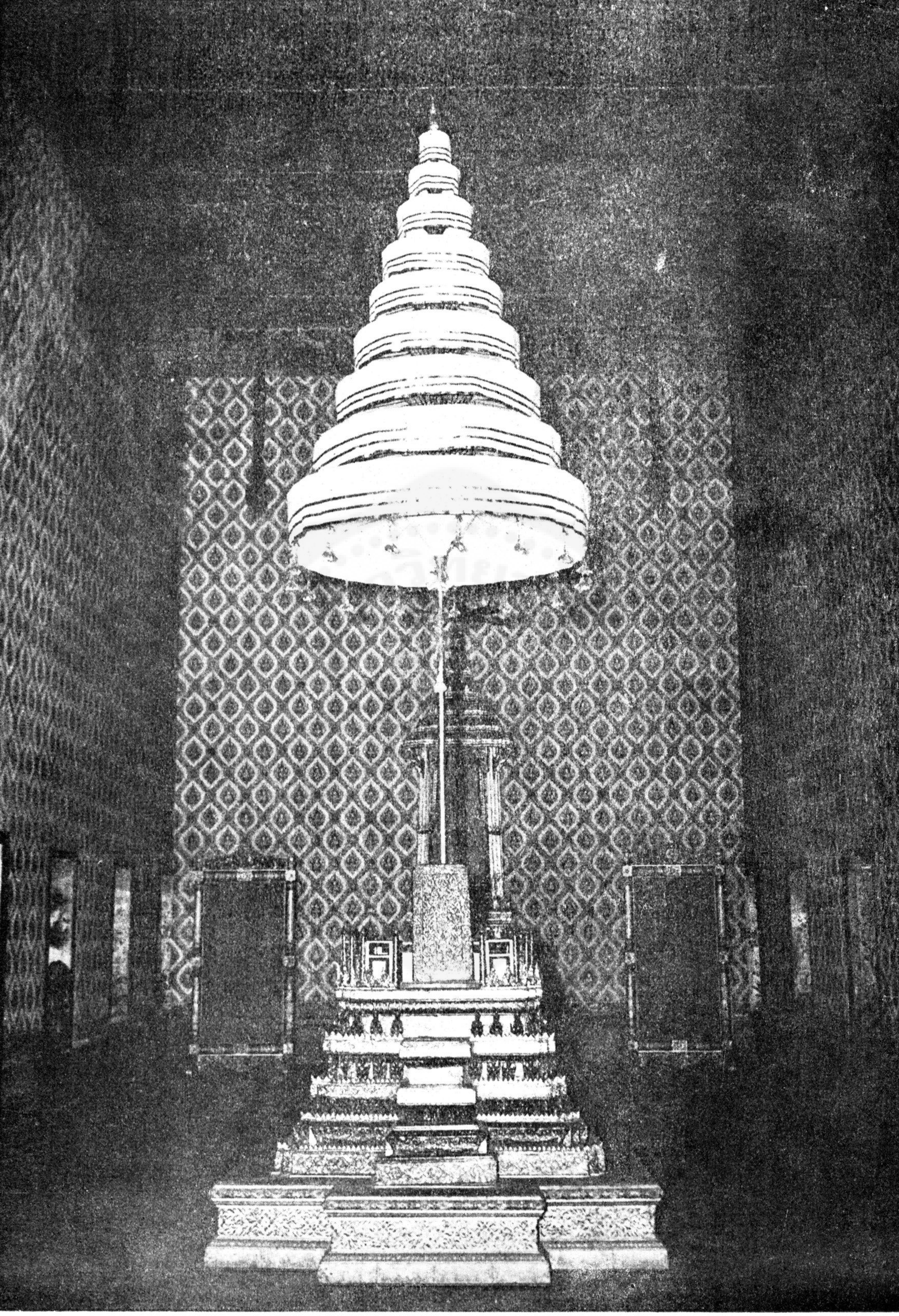

พระแท่นราชบัลลังก์ (สุรเทิน)

พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท (ร. ๙)

๒) มุขกะสันตะวันออก (ชั้นกลาง)

ที่ผนังติดพระบรมรูปพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ แห่งพระนครรัตนโกสินทร์ เขียนด้วยสีน้ำมันขนาดใหญ่ อยู่ในกรอบยืดทอง

๓) พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์กลาง (ชั้นกลาง) (๑๓ ข)

ท้องพระโรงหน้า มีพระรูปสมเด็จพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายหน้าที่ทรงคุณประโยชน์แก่ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

ท้องพระโรงกลาง

ก. พระที่นั่งพุดตานถม ปักพระมหาเศวตฉัตรเก้าชั้น สองข้างพระที่นั่งพุดตานถมซ้ายขวาตั้งเศวตฉัตรเจ็ดชั้น

พระที่นั่งพุดตานถมนี้ พระยาเพ็ชรพิชัย (จีน) ทำในรัชกาลที่๕ สำหรับเป็นพระที่นั่งราชาอาสน์ราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ข. ผนังด้านตะวันออก ติดภาพเขียนสมัยเมื่อรัชกาลที่ ๔ เสด็จออกรับเซอรยอนบราวริงอัครราชทูตอังกฤษ เผ้าถวายพระราชสาสน์ที่พระที่นั่งอนันตสมาคมในรัชกาลที่ ๔ (คือองค์เก่าที่รื้อเสียแล้ว*)

ค. ผนังด้านตะวันตก ติดรูปเขียนภาพราชทูตไทย (โกษาปาน) ไปจำทูลพระราชสาสน์ต่อพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส ในสมัยแผนดินสมเด็จพระนารายมหาราช

ง. ด้านเหนือซึกตะวันตก ติดรูปเขียนภาพราชทูตไทย สมัยรัชกาลที่ ๔ ไปเฝ้าจักรพรรดนะโปเลียนที่ ๓ ของฝรั่งเศส

---

* ดูแผนผังพระอภิเนาวนิเวศน์ ท้ายหนังสือนี้

จ. ด้านเหนือซึกตะวันตก ติดรูปเขียนภาพอัครราชทูตไทยสมัยรัชกาลที่ ๔ เฝ้าสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกโตริยา แห่งประเทศบริเตนใหญ่

ท้องพระโรงหลัง

ต่อเนื่องกับพระที่นั่งบรมราชสถิตมโหฬาร [๑๙] เป็นท้องพระโรงสำหรับเสด็จออกฝ่ายใน

๔) พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท องค์กลาง (ชั้นบน)

ก. ตรงกลางตั้งบุษบกทอง ประดิษฐาน พระโกษพระบรมอัฐิรัชกาลที่ ๖

ข. ผนังด้านใต้ มีพระวิมานทองประดิษฐานพระโกษพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหากษัตริยและสมเด็จพระบรมราชน รัชกาลที่ ๔ ที่ ๕

ค. ผนังด้านตะวันตก มีวิมานไม้ ยึดทองประดิษฐานพระพุทธรูป

ง. ผนังด้านตะวันออก มีวิมานไม้ ยึดทองประดิษฐาน พระพุทธรูปประจำพระชนม์พรรษารัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ และที่ ๖

๕) มุขกระสันตะวันตก (ชั้นกลาง)

ที่ผนัง ติดพระรูปสมเด็จพระบรมราชินีทุกรัชกาล และสมเด็จพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายในบางพระองค์ เขียนด้วยสีน้ำมันอยู่ในกรอบทองขนาดใหญ่

๖) พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท องค์ตะวันตก [๑๓ ค]

ชั้นกลาง เป็นห้องสำหรับสมเด็จพระบรมราชินีเสด็จออกรับแขกไปรเวต

พระทวารและกำแพงแก้วด้านเหนือพระมหามณเฑียร, พระที่นั่งจักรี (สุรเทิน)

พระที่นั่งพุดตานถม (สุรเทิน)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนี้ ใช้เป็นที่เสด็จออกรับแขกเมืองหรือคณะทูตเฝ้าถวายพระราชสาสน์ หรืออักษรสาสน์ ตามแบบพิธีทางราชการ และใช้ประกอบการพระราชพิธีการพระราชกุศล

“..... .....ไ

พระที่นั่งจักรีมหา *ปราสาทรจนา* *ด้วยรัตนมาสแกมกล*

สามยอดสูงเยี่ยมเทียมหน *หาวหวนลมบน* *ระบัดระบายชายคา*

.....ไ

(คำประพันธ์ของเก่า)

อนึ่ง พระที่นั่งองค์นี้ เป็นพระที่นั่งที่สมเด็จพระบิยะมหาราช โปรดให้สร้างติดต่อกับ มูลสถานอันเป็นที่ประทับเดิมจริง ๆ ตั้งแต่ สมัย เมื่อพระองค์ทรงพระเยาว์ มีพระที่นั่งสำคัญตั้งอยู่ด้านหลังเฉพาะที่เกี่ยวข้องแก่พระองค์ผู้โปรดให้สร้างพระที่นั่งนี้ คือ

๑) พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์[๑๔] สร้างที่ประทับเดิมของสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ผู้เป็นพระราชชนนีของพระองค์ เคยใช้เป็นห้องพระราชทานเลี้ยง

๒) พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปยัติ[๑๕] ที่ตรงนี้เดิมเป็นที่ประสูติของพระองค์ ใช้เป็นห้องสูบบุหรี่ภายหลังการพระราชทานเลี้ยง

๓) พระที่นั่งดำรงสวัสดิอนัญวงศ์[๑๖]

๔) พระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวรวิจิตร[๑๗]

๕) พระที่นั่งบรมราชสถิตมโหฬาร[๑๘] เป็นที่ประทับส่วนพระองค์

๖) พระที่นั่งอมรพิมานมณี ห้องที่พระบรรทม[๑๙]

๗) พระที่นั่งสุทธาศรีอภิรมย์[๒๐] ห้องที่ประทับสมเด็จพระบรมราชินี

๘) พระที่นั่งบรรณาคมสรนิ์ (๒๑) ห้องทรงพระอักษร

๙) พระที่นั่งราชปริวิโรทัย (๒๒) ห้องที่ประทับเล่น

๑๐) พระที่นั่งเทพดนัยนันทิยากร (๒๓) ห้องพระราชโอรสธิดา

พระที่นั่งราชกรันยสภา (๒๔) สร้างในรัชกาลที่ ๕ เป็นพระที่นั่งองค์เล็ก เคยใช้เป็นที่ประชุมเสนาบดี ตั้งอยู่ระหว่างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทมุขตะวันตก กับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

พระที่นั่งบรมพิมาน (๒๕) รัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้าง เพื่อจะให้เป็นที่ประทับสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ขณะดำรงพระอิสริยศมงกุฎราชกุมาร แล้วต่อมาใช้เป็นที่ประทับ เมื่อมีงานพระราชพิธีในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งคราว

หลังพระที่นั่งบรมพิมาน เป็นสวนสิวาลัย มีพระพุทธรัตนสถาน สร้างด้วยศิลาประดิษฐานพระพุทธบุษยรัตนรัชกาลที่ ๒ และพระพุทธรัตนปฏิมาประจำรัชกาล

พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ (๒๗ ก) พระที่นั่งโถงหลังเล็ก อยู่ที่สนามหลังพระที่นั่งบรมพิมาน

พระที่นั่งสิวาลัย (๓๙) อยู่หลังพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ (๔๐) สร้างในรัชกาลที่ ๔ เป็นปราสาทห้ายอด ยอดกลางใหญ่ ยอดเล็กสี่มุขตะวันออกยื่นยาวออกมานอกเขตพระราชฐานชั้นใน มุขใต้และมุขตะวันตกอยู่ในเขต พระราชฐานชั้นใน

พระที่นั่งองค์นี้ เดิมสร้างไว้เป็นที่ประดิษฐาน พระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์จักรีวงศ์

พระที่นั่งมหิศรปราสาท (๒๗) สร้างในรัชกาลที่ ๔ อยู่บนกำแพงสวนศิวาลัย ด้านตะวันตก ตรงกับพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน บริเวณพระที่นั่งธรรมพิมานสวนศิวาลัย ถ้าพระมหากษัตริย์ประทับอยู่ก็เป็นเขตพระราชฐานชั้นใน เวลาปกติรวมอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง ด้านเหนือติดพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้านใต้ติดกำแพงเขตฝ่ายใน ด้านตะวันออกเป็นกำแพงติดถนนเชื่อนขันธนิเวสน์ มีประตูเหล็กเพชรเป็นทางเข้าออก ด้านตะวันตกติดแนวเชื่อนเพชรพระที่นั่งอมรินทร มีประตูเหล็กกล้าเป็นทางเข้าออก

พระราชฐานชั้นใน ด้านหน้ากั้นด้วยแนวผนังของพระที่นั่งต่าง ๆ ด้านตะวันตก ตะวันออก และด้านใต้ มีทิมแถวยาวผนังทึบหันหน้าเข้าข้างใน ล้อมสามด้าน

ทางเข้าออกของพระราชฐานชั้นใน

ด้านเหนือ

๑) ประตูดุสิตศาสดา(1) อยู่ระหว่างเชื่อนเพชรพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย กับพระที่นั่งธรรมพิมาน เป็นประตูยอดปรางค์หน้าพรหม ตรงกับประตูศิริรัตนศาสดา(14)

๒) ประตูสนามราชกิจ(2) ทรงมณฑปยอดปรางค์ อยู่ระหว่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยกับพระที่นั่งจักริมหาปราสาทองค์ตะวันออก

๓) ประตูพรหมโสภา(3) ทรงมณฑปยอดปรางค์ มีพรหมพักตร อยู่ระหว่าง มุข พระที่นั่งจักริมหาปราสาท องค์ตะวันตก กับ พระที่นั่ง ดุสิตมหาปราสาท

๔) ประตูพรหมศริสวัสดิ์(4) ทรงมณฑปยอดปรางค์ มีพรหมพักตรอยู่ระหว่าง กำแพงแก้ว ด้านตะวันตก พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทกับทิมแถวพระราชฐานชั้นใน

ด้านตะวันตก เป็นประตูซุ้ม

๑) ประตูศริสุดาวงศ์(5) เป็นประตูมุมเขตพระราชฐานชั้นในด้านตะวันตก ตรงกับประตูช่องกุดกำแพงพระบรมมหาราชวัง

๒) ประตูอนงคลิลา(6) ถัดประตูยาตรากษัตริไปทางใต้

๓) ประตูยาตรากษัตริ(7) ตรงกับ ประตู อุดมสุดารักษ์(28) ประตูกำแพงพระบรมมหาราชวัง

ด้านตะวันออก

๑) ประตูแถลงราชกิจ(8) ประตูซุ้มอยู่ตรงประตูเทวาพิทักษ์(21) เป็นทางเข้าสวนสิวาลัย

๒) ประตูราชสำราญ(9) ประตูซุ้มตรงกับประตูศักดิ์ชัยสิทธิ์(22) ประตูกำแพงพระบรมมหาราชวัง และติดกับกำแพงข้างบันไดพระที่นั่งสิวาลัย

ด้านใต้

๑) ประตูนางในไคลคลา(10)

๒) ประตูกันยาวดี(11)

บริเวณพระราชฐานชั้นกลาง

หน้าพระที่นั่งจักริมหาปราสาท มีสนามหญ้า ริมขอบปลูกต้นไม้ดัดซึ่งมีอายแต่ปลูกมาได้ร้อยยกว่าแล้ว มีที่ทำการตั้งอยู่ในเวลานี้ คือ

๑) ที่หลังตะวันตก ข้างประตูพิมานชัยศรี ตรงกับพระที่นั่งจักริมหาปราสาท เป็นที่ทำการสำนักงานราชเลขานุการในพระองค์(๔๒)

๒) ที่หลังตะวันออก ข้างประตูพิมานชัยศรี ตรงกับพระที่นั่งจักริมหาปราสาท ท้ายตรงกับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เป็นที่ทำการสำนักพระราชวัง(๔๓)

๓) หอราชพิธีกรรม ตรงกับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เดี๋ยวนใช้เป็นที่ทำการกองมหาดเล็ก(๔๔)

๔) ศาลาอัตถวิจารณ์(๔๕) อยู่ด้านตะวันตกข้างประตูศรีสุนทร

๕) หอธรรมสังเวช(๔๖) อยู่ด้านตะวันตกของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นที่ไว้พระศพพระยรมวงศ์ฝ่ายใน

๖) ด้านนอก เป็นหออุเทศทักษินา(๔๗) และหอนิเพธพิทยา(๔๘) สำหรับไว้พระศพพระยรมวงศ์ฝ่ายใน

ที่ทำการเหล่านี้นับเป็นเขตพระราชฐานชั้นกลาง

มีทางเข้าออกไปสู่เขตพระราชฐานชั้นนอก ดังนี้

ด้านหน้าทิศเหนือ

๑) ประตูพิมานชัยศรี (12) ตรงกับพระที่นั่งจักริมหาปราสาท เป็นประตูซุ้มแบบใหม่มีบานสองชั้น

๒) ประตูสุวรรณบริบาล (13) ตรงกับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

๓) ประตูศรีรัตนศาสดา (14) ตรงกับ ประตู ดุสิต ศาสดา เป็น ประตูของวัดพระศรีรัตนฯ และใช้เป็นทางสำหรับฝ่ายในเข้าไปในวัดพระศรีรัตนศาสดาในเมื่อมีงานต่าง ๆ

ด้านตะวันตก

๑) ประตูศรีสุนทร (15) ตรงกับประตูเทวาภิรมย์ ประตูกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านตะวันตก และตรงกับประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ด้านตะวันออก

ประตู เหล็ก เพชร (16) เป็น ประตู สู่เขต พระที่นั่ง บรมพิมาน พระบรมมหาราชวังมถนทมชอดงน

๑) ถนนอมรวิถี เป็นถนนต่อจากถนนเชื่อนขันธนิเวสน์ จากทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตก

๒) ถนนจักรีรัล เป็นถนนต่อจากถนนอมรวิถี ทางใต้ตรงไปถึงประตูวิเศสไชยศรี

๓) ถนนเชื่อนขันธนิเวสน์ เป็นถนนรอบพระบรมมหาราชวังภายในกำแพง

วัดในพระราชฐาน

ด้านตะวันออก ของพระราชฐานชั้นนอก เป็นที่ตั้งวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม สมเด็จพระปฐมบรมกษัตริย์ไทย รัชกาลที่ ๑ โปรดให้สร้าง
พร้อมกับ พระบรมมหาราชวัง และพระมหานครกรุงเทพ ฯ เพื่อ
ประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ซึ่งเป็นพระพุทธปฏิมาสำคัญ
ของราชอาณาจักรไทย

สิ่งก่อสร้างที่มีอยู่ในบัดนี้ คือ

๑) พระระเบียงรอบสี่ด้าน ด้านตะวันตกมี ๓ ประตู ประตูกลาง
มีเกย และพลับพลาเปลื้องเครื่อง ด้านตะวันออกมีสองประตู ตรง
หน้าพระอุโบสถประตูหนึ่ง ตรงประตูสวัสดิโสภาประตูกำแพงพระบรม
มหาราชวังอีกประตูหนึ่ง เป็นประตูซุ้มยอดทรงมงกุฎ มีเกยและพลับ
พลาเปลื้องเครื่อง ด้านใต้มีหนึ่งประตู เรียกประตูศรีรัตนศาสดา ตรง
กับประตูดุสิตศาสดา เป็นทางเข้าเขตพระราชฐานชั้นกลาง ด้านเหนือมี
หนึ่งประตู ตรงกับประตูมณีนพรัตน ประตูกำแพงพระบรมมหาราชวัง
วังด้านเหนือ รอบพระระเบียงภายในเขียนภาพนิยายรามเกียรติ

๒) พระอุโบสถ [28] หลังคาซ่อฟ้าสามชั้น ปิดทองประดับกระจก
ลวดลายทั้งหมด มีซุ้มประตูพร้อมด้วยบันไดขึ้นสู่พระอโบสถด้านหน้า
และหลัง ด้านละสามประตู บานประตูหน้าต่างประดับมุกด้วยฝีมือช่างใน
รัชกาลที่ ๑ งามมาก มีสิงห์หล่อด้วยสัมฤทธิ์ยืนแท่นมุมบันไดละหนึ่งคู่
สิงห์คู่หนึ่งเป็นฝีมือจามทำ ได้มาจากเขมร

หน้ากระดาน ฐานชั้นที่ พระอุโบสถมีรูปครุฑยักนาคหล่อด้วยโลหะ

ประดับเรียงรายโดยรอบ ทั้งมีเสาราวเทียนหล่อด้วยทองแดงล้อมรอบสี่ด้าน

ชั้นล่างเป็นกำแพงแก้วประดับกระเบื้องเคลือบสี มีซุ้มเสมา ๔ ทิศ ภายในพระอุโบสถ

ก. พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร เป็นพระพุทธรูปสมาธิทำด้วยมณีเขียว เนื้อเดียวกันทั้งองค์ บริสุทธิ์งามยิ่งนัก หน้าตักกว้าง ๔๘.๓ ซ.ม. สูงตั้งแต่ฐานที่เป็นมณีแท่งเดียวกันถึงยอดพระเศียร ๖๖ ซ.ม. ประดิษฐานอยู่ในบุษบกทองมีลักษณะทรวดทรงงามเป็นที่หนึ่ง ในศิลปกรรมชนิดนี้ของสมัยพระมหานครรัตนโกสินทร์

พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรนี้ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าขณะดำรงตำแหน่งจอมทัพ ได้เสด็จไปปราบปรามความไม่เรียบร้อยในแคว้นลานช้าง พระองค์จึงได้เชิญ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร มาจากนครเวียงจันทน์ และมาถึงกรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๑ ภายหลังพระองค์ได้เป็นปฐมบรมกษัตริย์ โปรดให้ย้ายพระมหานครและสร้างพระราชฐานขึ้นใหม่ พร้อมกันนี้ก็ได้โปรดให้สร้างวัดไว้ในพระราชฐานนั้นด้วย เพื่อสำหรับประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ซึ่งเป็น พระแก้วคู่พระบารมี ใน ฐานะที่พระองค์ทรงเป็นจอมทัพได้ ไปพบและเชิญมาเป็น มิ่งขวัญ ของพระมหานคร ตลอดจน ราชอาณาจักรไทย สืบไป ทั้งนี้ได้แห่ข้ามฟากจากกรุงธนบุรีมาประดิษฐานยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๒๗

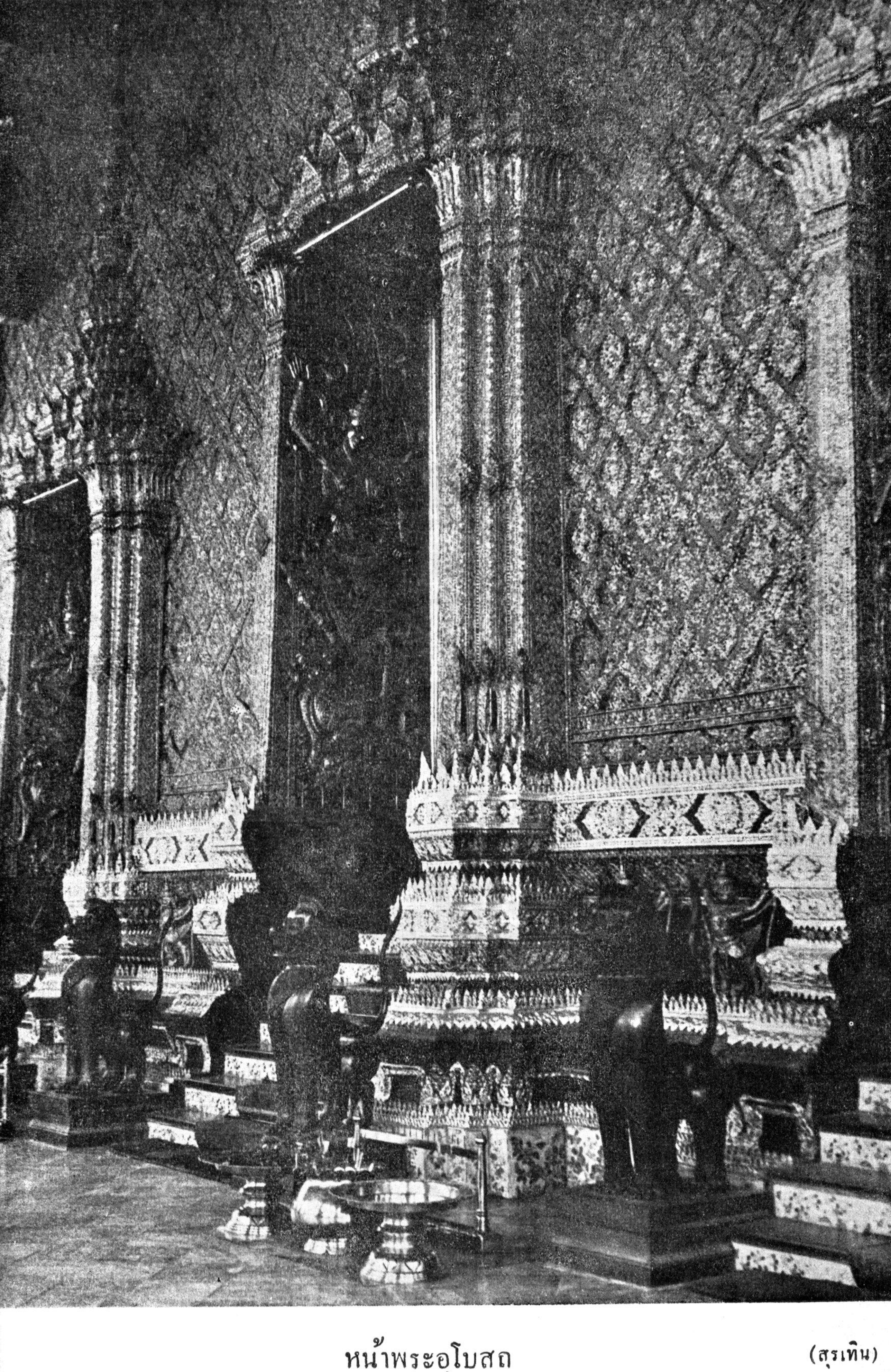

หน้าพระอุโบสถ (สุรเทิน)

ประตูพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนสาสดาราม (สุรเทิน)

เมื่อพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรได้ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว สมเด็จพระพุทธยอดฟ้ามหาราชศรัทธาสร้างเครื่องทรงถวายเป็นพุทธบูชาสำหรับฤดูร้อนและฤดูฝนไว้ดังนี้

เครื่องทรงสำหรับฤดูร้อน เป็นเครื่องต้น คือเครื่องทองลงยาประดับเพชรและมณีต่างๆ มงกุฎที่ทรงเป็นเชิด ยอดประดับเพชรเม็ดใหญ่

เครื่องทรงสำหรับฤดูฝน คือทรงอย่างห่มดอง ใช้ทองทำเป็นกาบๆ จำหลักลายประดับมณีต่างๆ ลายนั้นทรงข้าวบิณฑ์ เมื่อประกอบเข้ากับองค์แล้วก็เหมือนหนึ่งเป็นผ้าทรงอย่างห่มดอง พระสกทำด้วยทองลงยาสีน้ำเงินแก่ ปลายพระเกศาที่เวียนเป็นทักษินาวัตร ประดับด้วยมณีเม็ดย่อมๆ ทั่วไป พระรัศมีลงยา

เครื่องทรงสำหรับฤดูหนาว สมเด็จพระมหากษัตริย์รัชกาลที่๓ มีพระราชศรัทธาสร้างถวายเป็นพุทธบูชา คือเป็นผ้าทรงคลุม แต่ทำด้วยทองเป็นหลอดลงยาร้อยลวดเหมือนตาข่าย ใช้คลุมทั้งสองพระพาหา

ข. ฐานชุกชีสูงใหญ่ เดิมทีเดียวตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ สร้างมีเพียงฐานชุกชีตอนที่ก่ออิฐถือปูนและปิดทองเปลวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงปฏิสังขรณ์และทำพระเบญจาตั้งแต่ตอนที่บุด้วยทองขึ้นไป จนตลอดถึงที่ตั้งบุษบกทองประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร

ค. พระสัมพุทธพรรณี ของรัชกาลที่ ๔ ประดิษฐานบนฐานชุกชีดานหนา

ง. หน้าฐานชุกชีออกมา ประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์รัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ องค์ข้างเหนือพระนามว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ข้างใต้พระนามว่า พระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระพุทธรูปฉลองพระองค์ทั้งสองรัชกาลนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้างเป็นพระพุทธรูปยืนสูง ๓ เมตร หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์แล้วหุ้มทองหนักพระองค์ละ ๓๘.๖๔ กิโลกรัม ทรงเครื่องต้นอย่างพระเจ้าจักรพรรดิ์ เครื่องทรงเป็นทองลงยาประดับมณี

๓) ศาลาราย รอบพระอุโบสถ ด้านหน้าสองศาลา ด้านหลังสองศาลา ด้านเหนือและใต้ ด้านละสี่ศาลา

๔) ยนกำแพงแก้วด้านหลังพระอุโบสถ มีหอราชพงศานุสร[๒๙] อยู่ด้านใต้ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางประจำรัชกาลพระมหากษัตริย์ในพระนครรัตนโกสินทร์ หอพระราชกรมานุสร[๓๐] อยู่ขวาด้านเหนือ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางประจำรัชกาลพระมหากษัตริย์ในพระนครศรีอยุธยาและธนบุรี กลางเป็นโพธิยาตพิมาน

๕) หอพระคันธารราษฎร์[๓๑] ตัวหอประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสต่าง ๆ ตั้งอยู่ด้านใต้มุมพระระเบียงหน้าพระอุโบสถ ประดิษฐานพระพุทธคันธารราษฎร์ สำหรับใช้ในการรัฐพิธีพิชมงคล

๖) หอระฆัง ประดับกระเบื้องเคลือบสีต่าง ๆ ตัวระฆังติมิเสียงดังกังวาลดีกว่าแห่งอื่น

๗) ปราสาทพระเทพบิดร[๓๒] เป็นปราสาทจตุรมุข ยอดปรางค์นพศูลมีมงกุฎ มุขหน้าอยู่ด้านตะวันออก ถัดไปมีพระเจดีย์ทองรูปไม้สิบสองมีมารและลิงแบก ตั้งอยู่มุมด้านซ้ายหนึ่งองค์ ขวาหนึ่งองค์

ภายในปราสาทพระเทพบิดร ประดิษฐาน พระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตราธิราช พระมหานครรัตนโกสินทร์หกพระองค์

ภายในพระอุโบสถ (สุรเทิน)

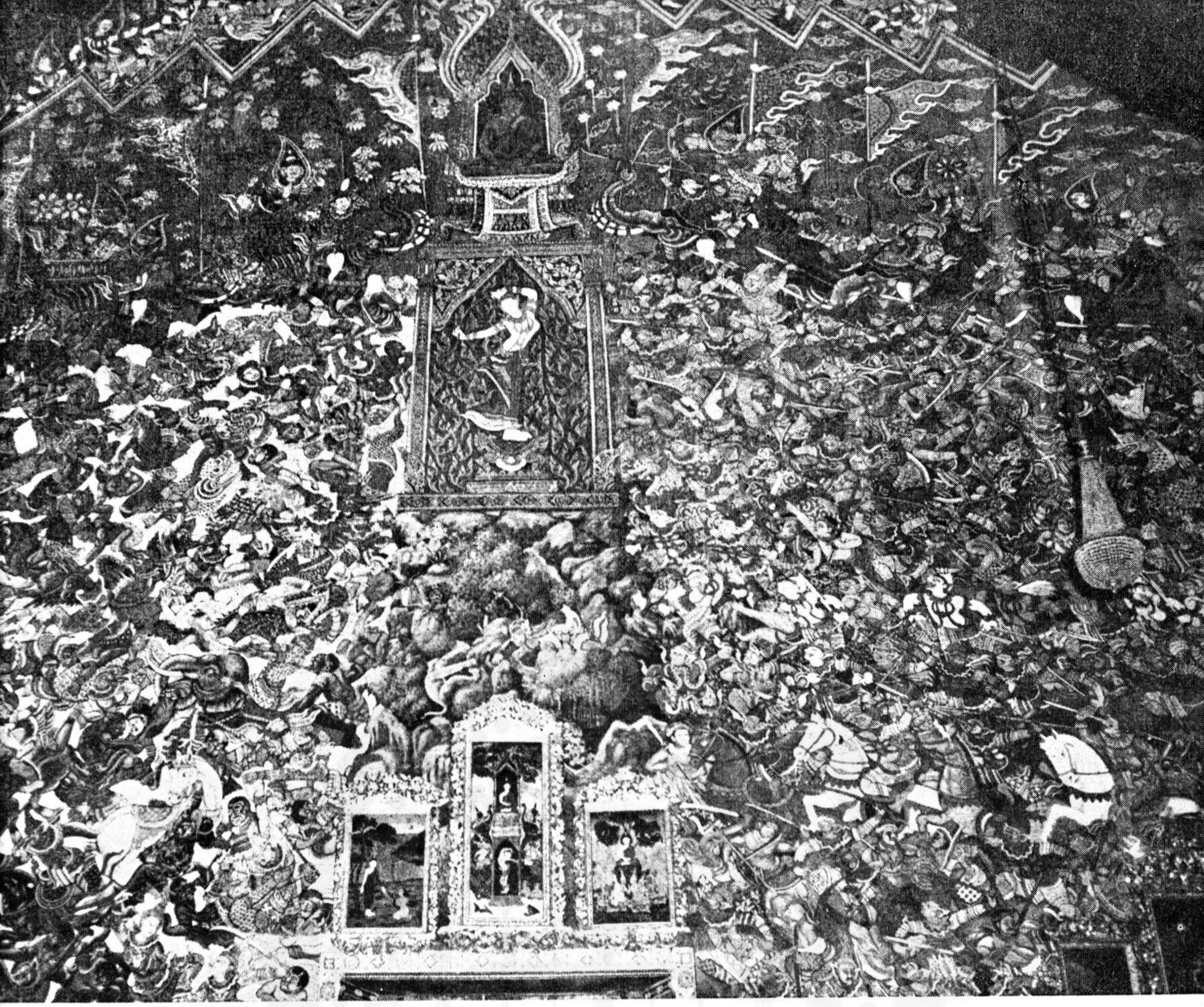

ภาพมารผจญที่ผนังหุ้มกลองด้านตะวันออก (สุรเทิน)

๘) พระมณฑป[๓๓] เป็นมณฑปใหญ่ ผนังรอบลายเทพนม ทุกส่วนองค์พระมณฑปแกะสลักลวดลายปิดทองประดับกระจกทั่วไป ผนังมีซุ้มประตูเข้าสู่พระมณฑปสี่ด้าน ยานประตูทั้งสี่ด้านประดับมุกด์ลายหน้าชมเสมอ ด้วยผีมือประดับ มุกด์ของยาน ประตูหน้าต่าง พระอุโบสถในวัดนี้ ไพทีสี่ด้านพระมณฑปมีบันไดนาคเป็นทางขึ้นลงตรงกับประตูทั้งสี่ด้าน มีพลยักษ์ยืนสองข้าง ชั้นบนบันไดละหนึ่งคู่ สี่มุมไพทีหน้าเสาบัวของพระมณฑปก่อเป็นฐานตั้งพระพุทธรูปศิลา

ส่วนภายในพระมณฑปนั้น ใช้ลวดเงินสานเป็นเสื่อปูเต็มบนพื้นแล้วตั้งตู้ทรงมณฑปประดับมุกด์ผีมือลวดลายงามทำอย่างปราณีตยิ่งนัก หาอีกไม่ได้ในราชอาณาจักรไทย ตู้นี้ทำไว้ใหญ่กว่าประตูพระมณฑปคล้ายกับมีความปรารถนา ห้ามมิให้นำออกไปจากพระมณฑปนี้ นอกจากจะรื้อประตูหรือรื้อตู้ทรงมณฑปประดับมุกด์นี้เสียก่อน จึงจะเอาออกข้างนอกได้ ถ้าเป็นการดังนี้ก็หมายถึงความเสียหายนั่นเอง ตู้ทรงมณฑปประดับมุกด์นี้สำหรับเก็บพระไตรปิฎกฉบับที่ได้ทำสังคายนาเมื่อรัชกาลที่ ๑

อนึ่ง พระมณฑปและตู้ทรงมณฑปประดับมุกด์น เป็นศิลปกรรมชั้นเอกรุ่นเดียวกันกับพระราชบัลลังก์ประดับมุกด์ พระแท่นพระบรรทมประดับมุกด์ที่ตั้งอยู่ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท กับตั้พระธรรมประดับมุกด์ในหอพระมณเฑียรธรรม สิ่งเหล่านี้เป็นฝีมือของเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) ในรัชกาลที่ ๑ ทำทั้งนั้น ถึงแม้ว่าจะได้มีการซ่อมพระมณฑปนี้ ในรัชกาลต่อ ๆ มาก็ดี ฝีมือการช่างก็หาได้ทิ้งลักษณะของเดิมไม่

๙) พระศริรัตนเจดีย์ (๓๔) เป็นพระสถูปเจดีย์ประดับกระเบื้องทอง มีซุ้มประตู และมีเจดีย์เล็กเหมือนองค์พระศริรัตนเจดีย์ ตั้งบนซุ้มทั้งสี่ทิศ อยู่ด้านตะวันตกใกล้กับพระมณฑป เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารรกธาตุ

๑๐) นครวัดจำลอง (๓๕) อยู่ด้านเหนือใกล้กับมุขเหนือปราสาทพระเทพบิดร

๑๑) รูปช้างโลหะ เป็นช้างที่เคยมีในรัชกาลก่อน ๆ มีบุษบกตั้งพานวางตราประจำรัชกาล และมีฉัตรล้อม ด้านเหนือประจำรัชกาลที่ ๓ ด้านใต้ตรงกับพระมณฑปประจำรัชกาลที่ ๕ ใกล้กับพระศริรัตนเจดีย์ประจำรัชกาลที่ ๔

ปราสาทพระเทพบิดร พระศริรัตนเจดีย์ พระมณฑป นครวัดจำลอง และอื่น ๆ ที่กล่าวนี้ตั้งอยู่บนไพทีย่อมุม มีพนักกำแพงแก้วสองชั้นทุกมุมย่อของไพทีชั้นล่างมีพานหมากพนม ชั้นบนมุมพนักกำแพงแก้วด้านตะวันตกมีเจดีย์เล็ก ไพทีด้านตะวันออกมีบันไดใหญ่เป็นทางขึ้นลงของมุขหน้าปราสาทพระเทพบิดร ด้านใต้มีบันไดใหญ่ตรงกับมุขปราสาทพระเทพบิดรบันไดหนึ่ง ตรงกับพระศริรัตนเจดีย์อีกบันไดหนึ่ง ด้านเหนือมีบันไดตรงกับมุขปราสาทพระเทพบิดรบันไดหนึ่ง ตรงกับพระศริรัตนเจดีย์อีกบันไดหนึ่ง ตามมุมบันไดและพนักกำแพงแก้วชั้นบนของไพทีด้านหน้ามุขปราสาทพระเทพบิดร มีกินรโลหะและเหมเป็นคู่ ๆ

๑๒) หอพระมณเฑียรธรรม (๓๖) ตั้งอยู่ด้านเหนือของปราสาทพระเทพบิดร ภายในตั้งตู้พระธรรมประดับมุกด์ และตู้ลายรดน้ำขนาด

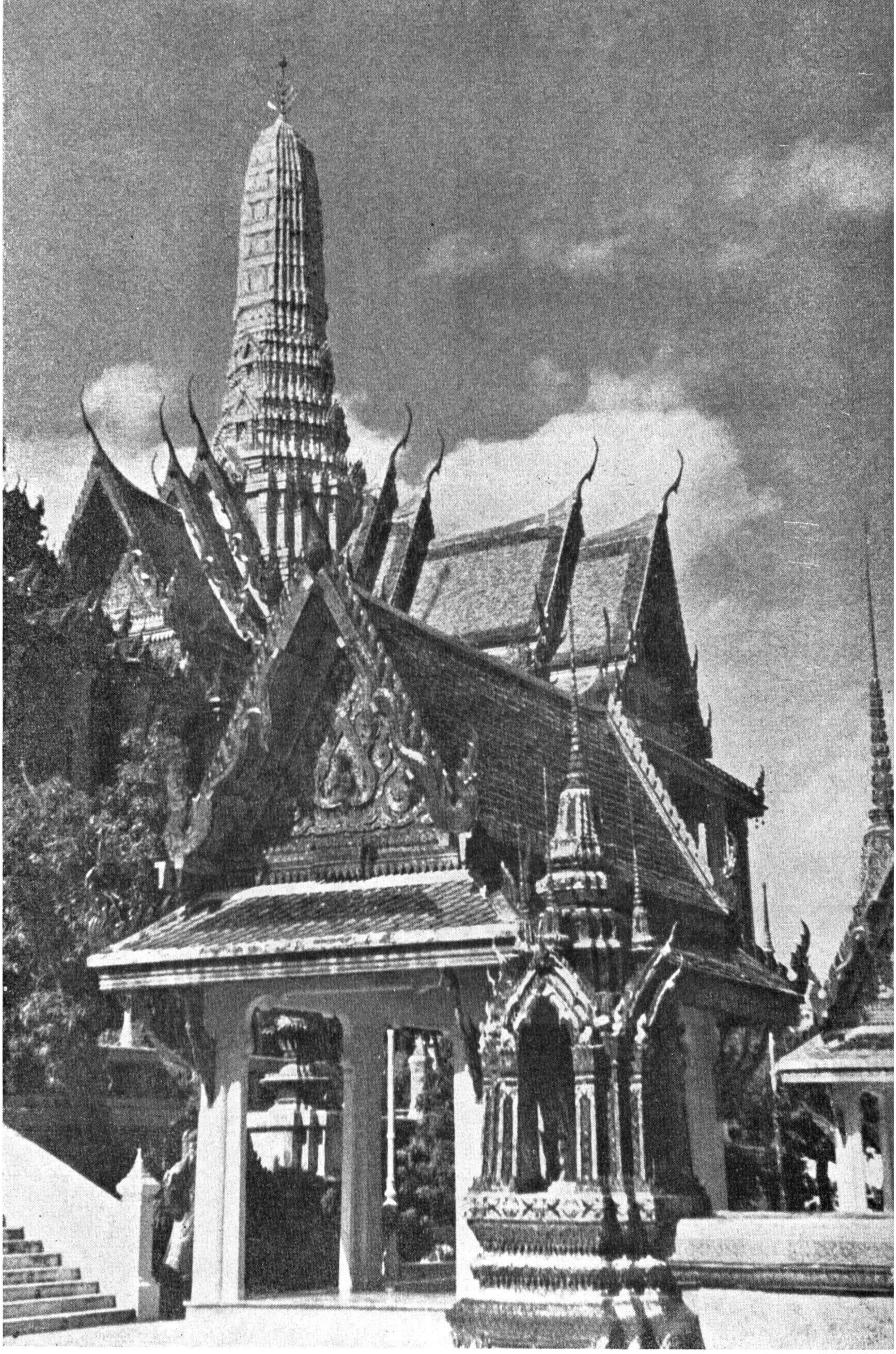

ปราสาทพระเทพบิดร (ร. ๘)

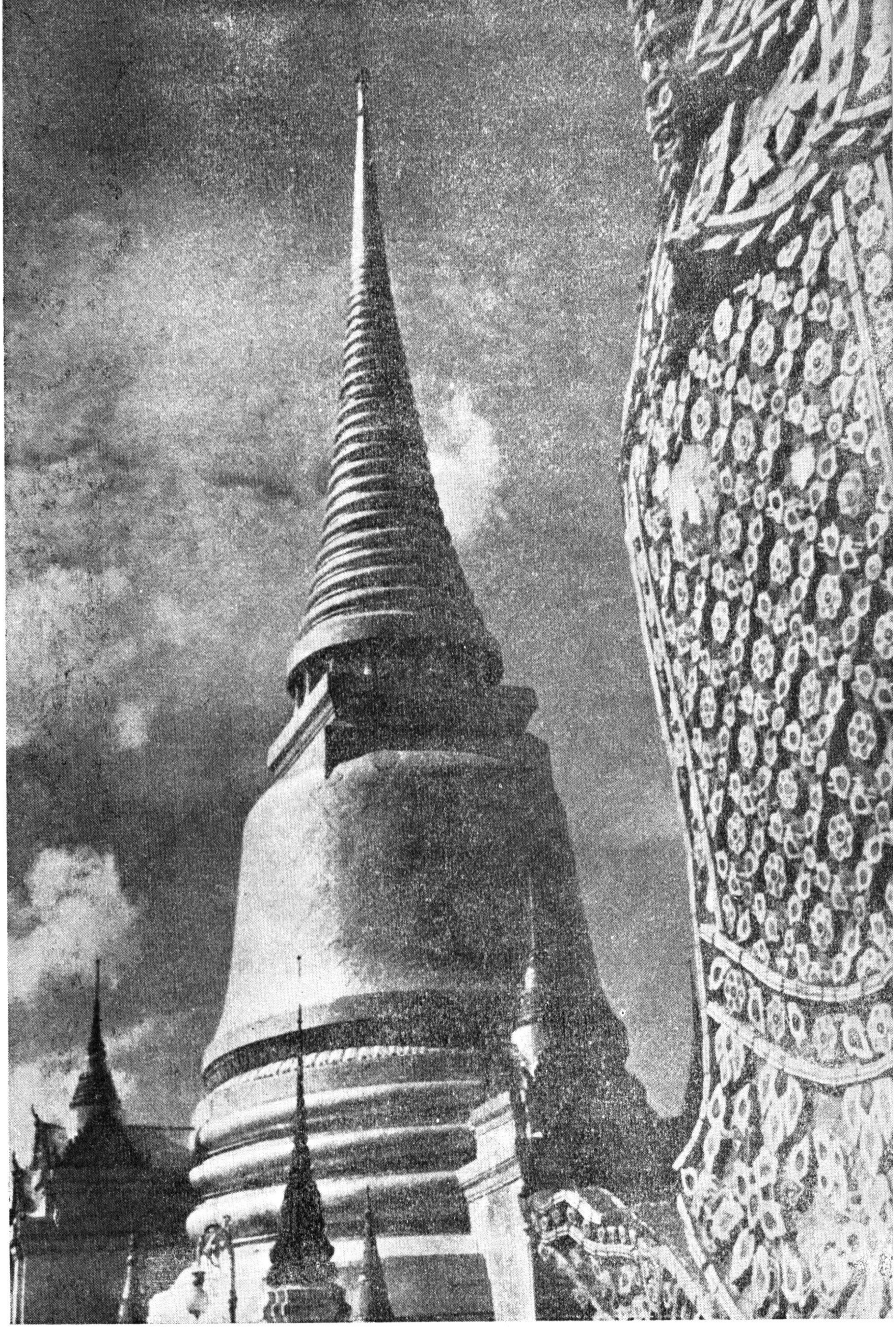

พระศรีรัตนเจดีย์ (ร. ๙)

ใหญ่ สำหรับเก็บคัมภีร์พระไตรปิฎก ตู้ทั้งสองนี้มีความงามเป็นเยี่ยมคือว่าทอน ทั้งเป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๑ ด้วย

๑๓) หอพระนาค(๓๗) ตั้งอยู่ด้านเหนือมุมพระระเบียงด้านตะวันตกเบื้องทิศพระอัฐพระราชวงศ์

๑๔) วิหารยอด(๓๘) ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี ยอดทรงมงกุฎ บานประตูด้านหน้าประดับมุกด์ เป็นของเก่าครั้งสมัยอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษ วิหารนี้ปัจจุบันประดิษฐานพระนาคและมนังศิลา ตั้งอยู่ระหว่างหอพระมณเฑียรธรรมกับหอพระนาค

๑๕) ด้านหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีพระปรางค์ประดับกระเบื้องเคลือบสีตั้งเรียงกันเป็นลำดับ นับจากเหนือไปใต้

นอกพระระเบียง ตั้งแต่มุมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๑) พระสัมมาสัมพุทธมหาเจดีย์

๒) พระสัทธัมปริยัติวรามหาเจดีย์

๓) พระอริยสงฆสาวกมหาเจดีย์

ในพระระเบียงตรงหน้าปราสาทพระเทพบิดร

๔) พระอริยสาวกภิกสุนีสังฆมหาเจดีย์

๕) พระปัจเจกโพธิสัมพุทธามหาเจดีย์

นอกพระระเบียง

๖) บรมจักรวรรดิราชามหาเจดีย์

๗) พระโพธิสัตวกฤษฎามหาเจดีย์

๘) พระศรีอริยเมตยะมหาเจดีย์

กำแพงพระบรมมหาราชวัง

พระราชฐาน และสิ่ง ปลูกสร้าง ทั้งมวล รวมทั้งวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ล้อมรอบด้วยกำแพงใบเสมาและป้อมปราการ ประตูและพระที่นั่งที่ได้สร้างขึ้นใหม่บนกำแพงปรากฏในปัจจุบันดังนี้

กำแพงพระบรมมหาราชวัง ด้านเหนือ

๑) ประตูสุนทรทิสา(26) อยู่มุมกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านเหนือ

๒) ประตูวิมานเทเวศ(17)ซุ้มมณฑปยอดปรางค์ อยู่ท้ายหอรัษฎากรพิพัฒน์ ตรงเข้าไปเยื้นถนนจดกับประตูสุวรรณบริบาล ประตูพระราชฐานชั้นกลาง

๓) ประตูวิเศษไชยศรี(18) ซุ้มมณฑปยอดปรางค์ เข้าไปสู่ถนนจักรีรัล ตรงกับประตูพิมานชัยศรี และพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๔) ป้อมขันธ์เขื่อนเพ็ชร(30) อยู่ถัดประตูวิเศษไชยศรีไปทางตะวันออก

๕) ประตูมณีนพรัตน์(19) อยู่ถัดป้อมขันธ์เขื่อนเพชรไปทางตะวันออก ตรงกับประตูวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านเหนือ

๖) ป้อมเผด็จดัสกร(31) ป้อมมุมกำแพง พระบรมมราชวัง ด้านเหนือ ตอกปีกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านตะวันออก

กำแพงพระบรมมหาราชวัง ด้านตะวันออก

๗) ประตูสวัสดิโสภา(20) ซุ้มมณฑปยอดปรางค์ ตรงกับประตูวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และปราสาทพระเทพบิดร

๘) พระที่นั่งชัยชุมพล(๔๑) สร้างในรัชกาลที่ ๔ ตั้งอยู่บนกำแพงข้างประตูสวัสดิโสภา

๙) ป้อมสัญจรใจวิง(32) อยู่ข้างขวาพระที่นั่งชัยชุมพล

๑๐) ป้อมสิงขรขันธ์(32) ถัดป้อมสัญจรใจวิงไปทางใต้

๑๑) พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท (๔๐) เป็นพระที่นั่งใหญ่ ตั้งอยู่บนกำแพงพระบรมมหาราชวัง สร้างในรัชกาลที่ ๓ สำหรับทอดพระเนตรขบวนแห่

๑๒) ป้อมฤทธิรุดโรมรัน ติดกับพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทด้านใต้

๑๓) ประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ (22) ซุ้มมณฑปยอดปรางค์ ต่อจากป้อมฤทธิรดโรมรัน และพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท

๑๔) ป้อมอนันตคีรี (34) ถัดประตูศักดิ์ชัยสิทธิ์ไปทางใต้

๑๕) ป้อมมณีปราการ (35) เป็นปราการสามชั้น อยู่มุมกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านตะวันออก จดกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านใต้

กำแพงพระบรมมหาราชวัง ด้านใต้

๑๖) ประตูวิจิตรบรรจง (23)

๑๗) ป้อมพิศาลสีมา (36)

๑๘) ประตูอนงคารักษ์ (24)

๑๙) ประตูพิทักษ์บวร (25) ติดกับป้อมภูผาสุทัศน์

๒๐) ป้อมภูผาสุทัศน์ (37) เป็นปราการสามชั้น อยู่มุมกำแพงพระบรมมหาราชวัง จดกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านตะวันตก.

อนึ่ง กำแพงพระบรมมหาราชวังด้านใต้นี้ เข็นกำแพงสร้างในรัชกาลที่ ๒ โดยเหตุที่โปรดให้ขยายเขตพระบรมมหาราชวังออกไปทางใต้ เพื่อให้พระบรมมหาราชวังกว้างขวางขึ้นอีก ฉะนั้นจึงไม่ใช่เข็นกำแพงเขตพระราชฐานที่สร้างในรัชกาลที่ ๑ และเขตกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านใต้แต่เดิมนั้นคงมีเพียงตั้งแต่ป้อมอนันตคิริ เข็นป้อมมุมกำแพงตะวันออกเฉียงใต้ตรงไปจดกำแพงด้านตะวันตก ที่ป้อมสัตบรรพต เมื่อรัชกาลที่ ๒ ได้โปรดให้ขยายเขตออกไป จึงได้สร้างป้อมขึ้นไว้ที่มุมกำแพง ด้านใต้ที่สร้างใหม่ คือป้อม มณีปราการ เข็นป้อม มุมตะวันออกเฉียงใต้ ป้อมภูผาสุทัศน์ เข็นป้อมมุมตะวันตกเฉียงใต้ ต่อมาเมื่อมีการทำถนนมหาราช ด้านกำแพง พระบรมมหาราชวังตะวันตกนี้ จึงได้รื้อป้อม สัตบรรพตเสียส่วนใหญ่ พร้อมกับรื้อป้อมมุมกำแพงสุดด้านเหนือ (ป้อมอินทรังสรรค์[42])

กำแพงพระบรมมหาราชวัง ด้านตะวันตก

๒๑) ป้อมโสฬสสิลา [39]

๒๒) ป้อมมหาโลหะ [40]

๒๓) ประตูอุดมสุดารักษ์ [28] ตรงกับประตูยาตรากษัตริ ซึ่งเข็นประตูเขตพระราชฐานชั้นใน

๒๔) ประตูเทวาภิรมย์ [27] ตรงกับประตูศรีสุนทร ซึ่งเข็นประตูเขตพระราชฐานชั้นกลางข้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

๒๕) ป้อมทัสนานิกร [41] ถัดประตูเทวาภิรมย์ไป ทางเหนือเกือบสุดกำแพงของด้านนี้

รูปเบ็ดเตล็ด

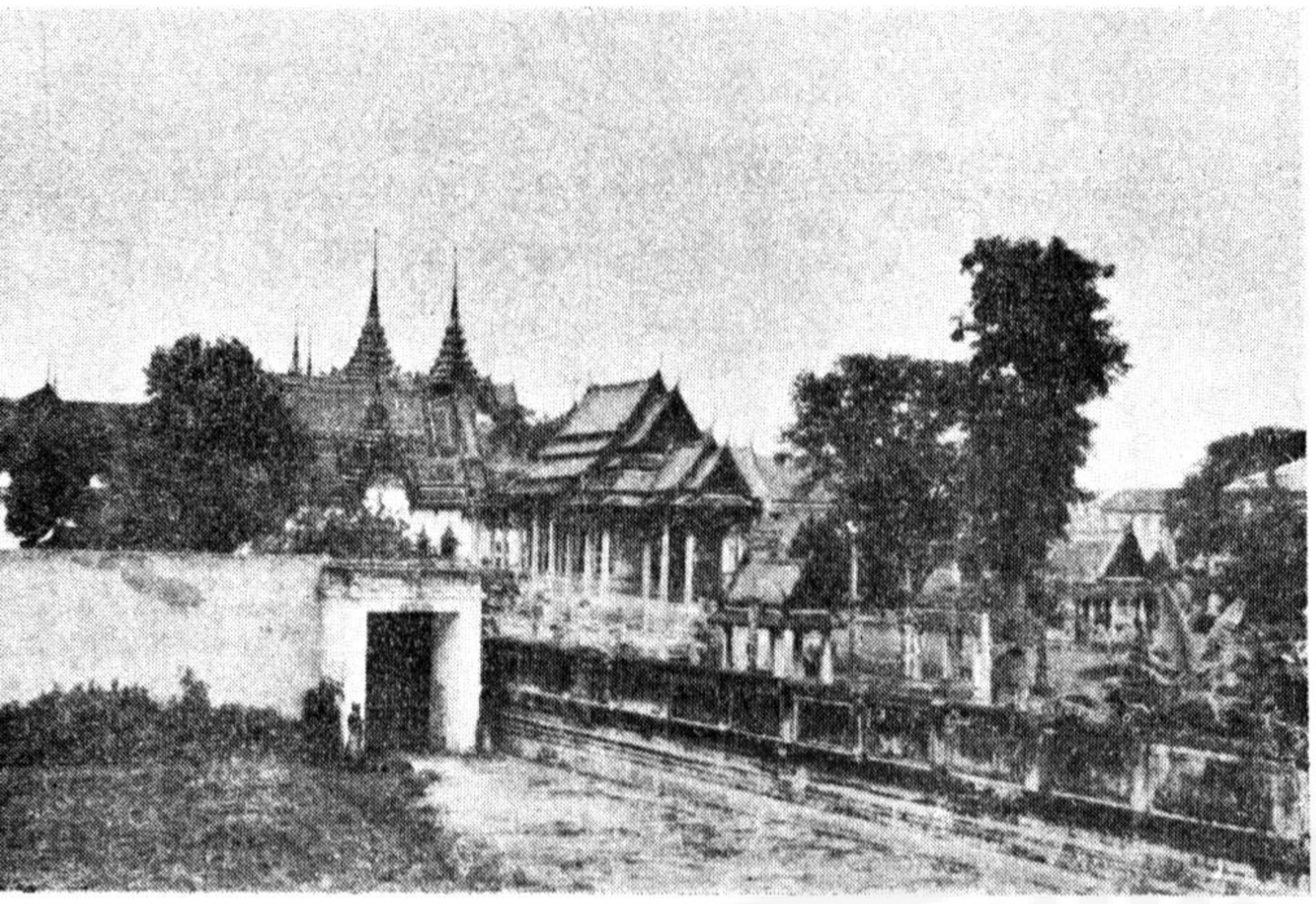

ประตูแถลงราชกิจ
พระพุทธรัตนสถาน
สวนศิวาลัย
←

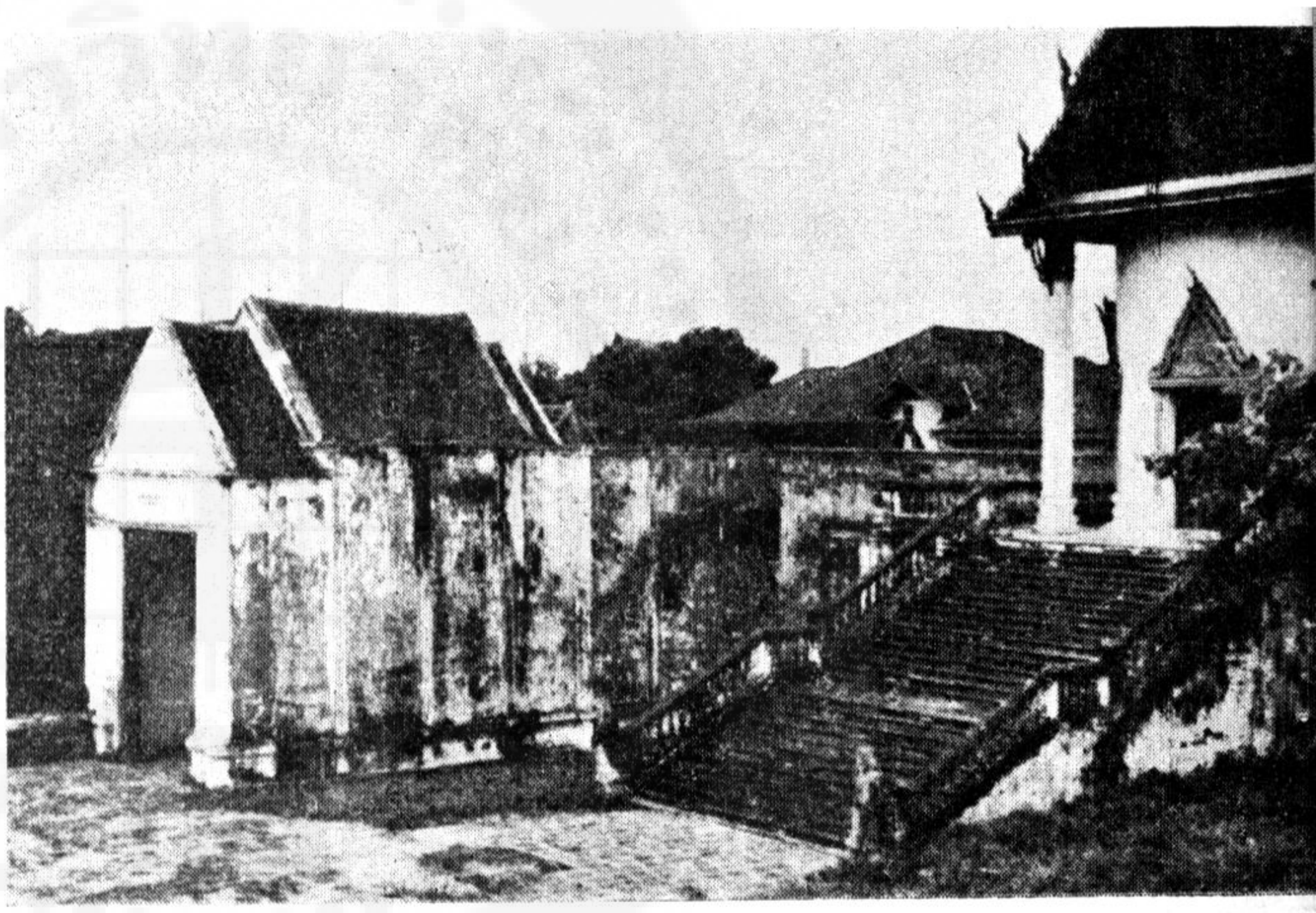

ประตูราชสำราญ
บันไดพระที่นั่งศิวาลัย
→

พระตำหนักสวนกุหลาบ
←

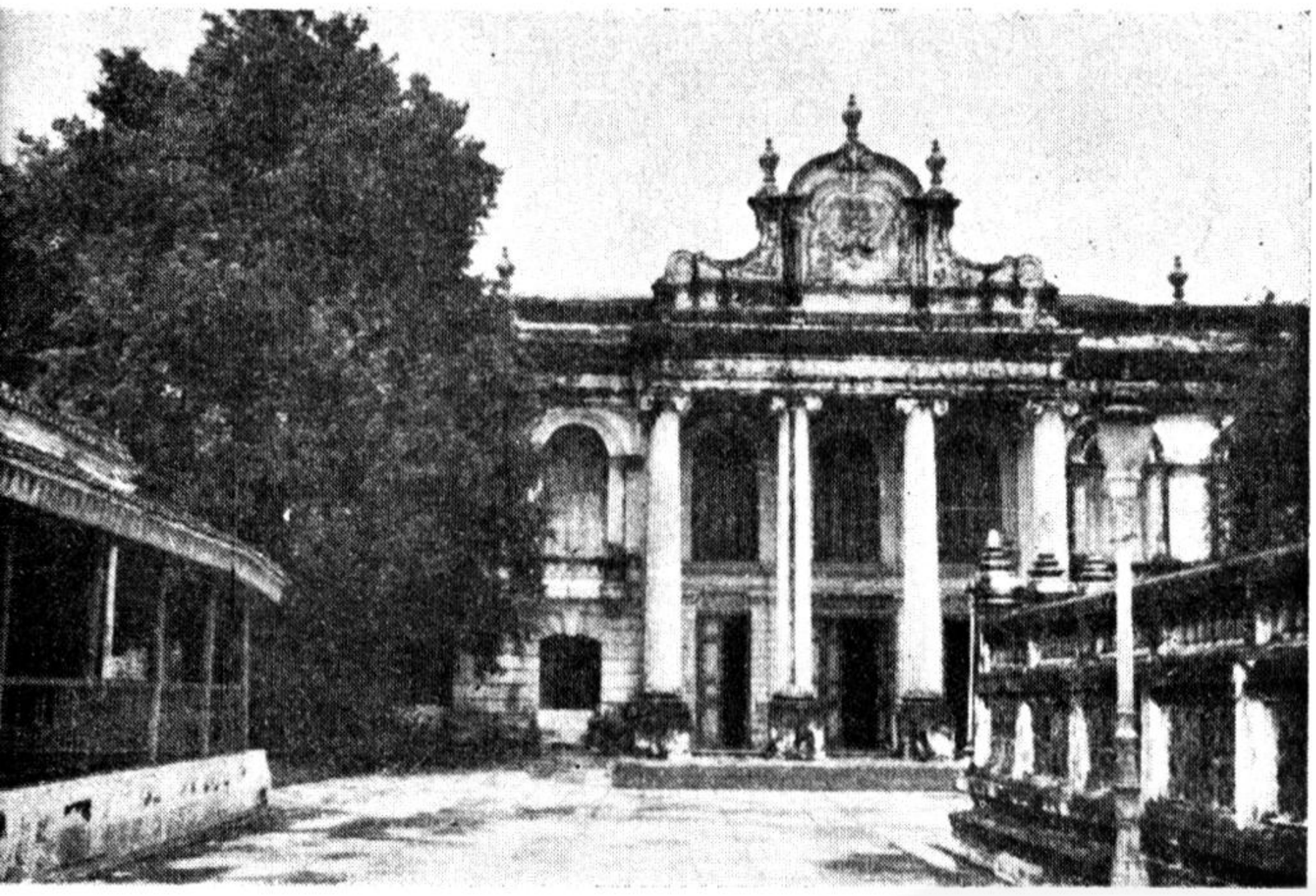

↑ ปัจจุบัน : กองมหาดเล็ก

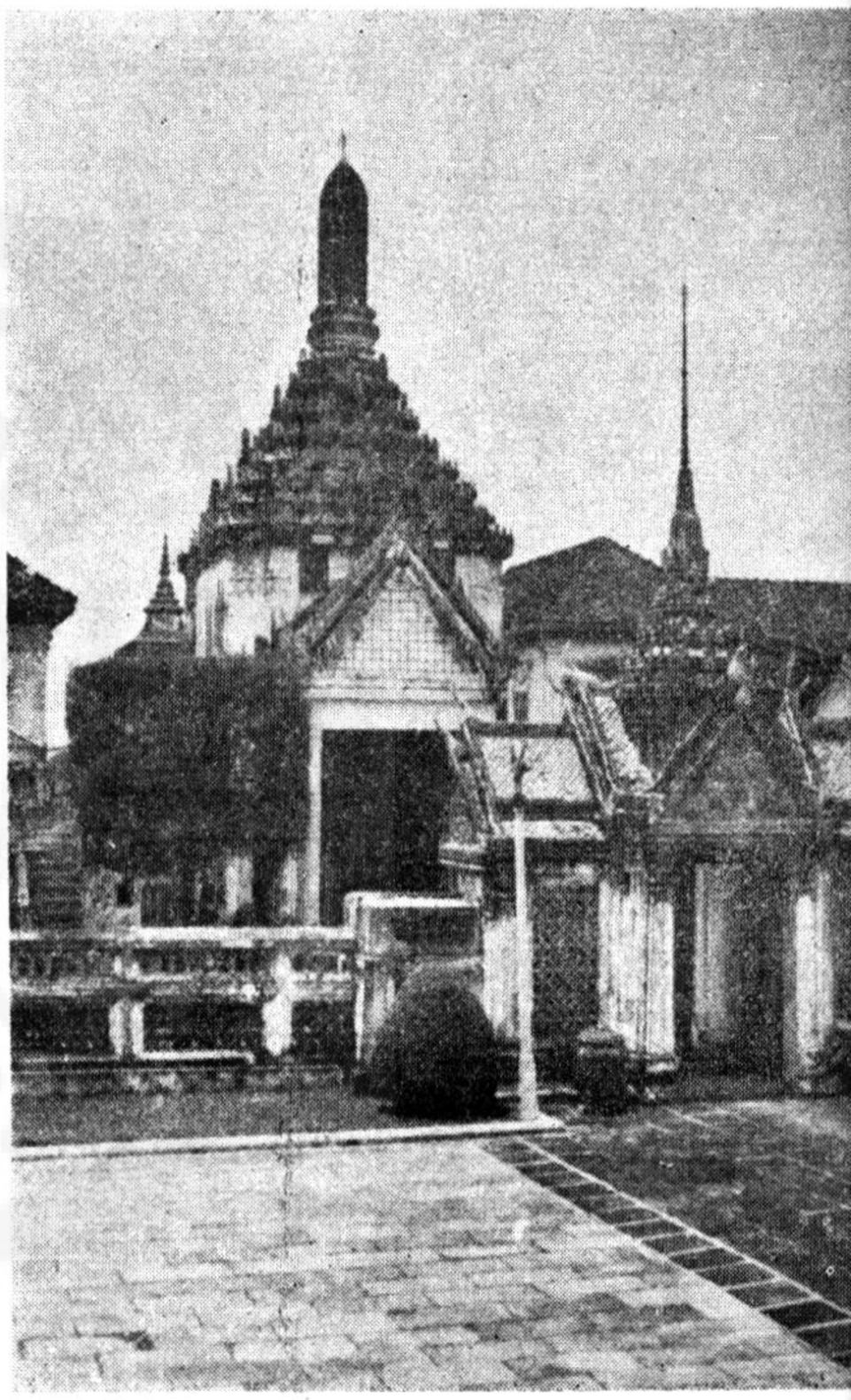

ประตูศรีสุนทร (หน้า)
ประตูเทวาภิรมย์ (หลัง)
→

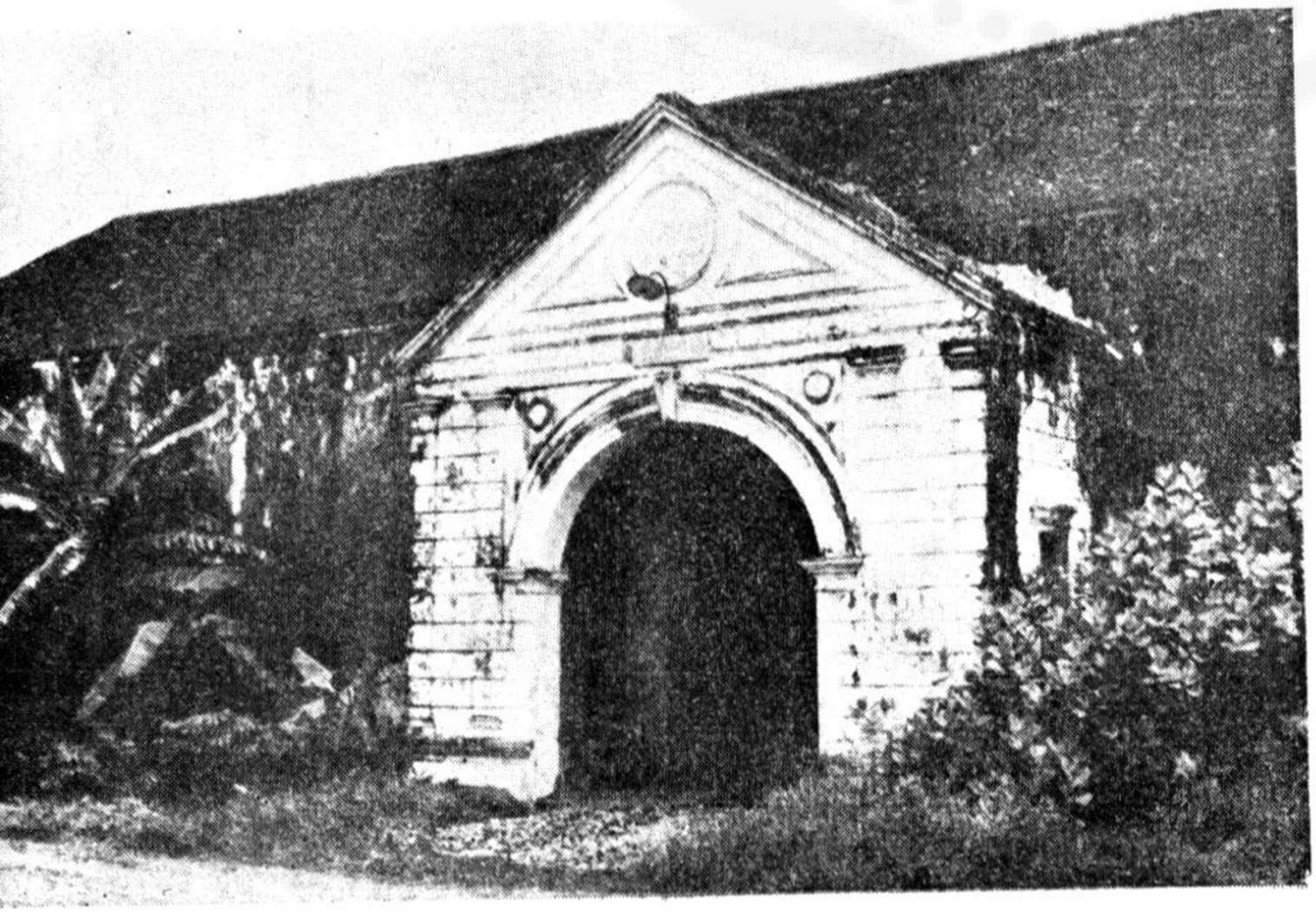

ประตูศรีสุดาวงศ์
←

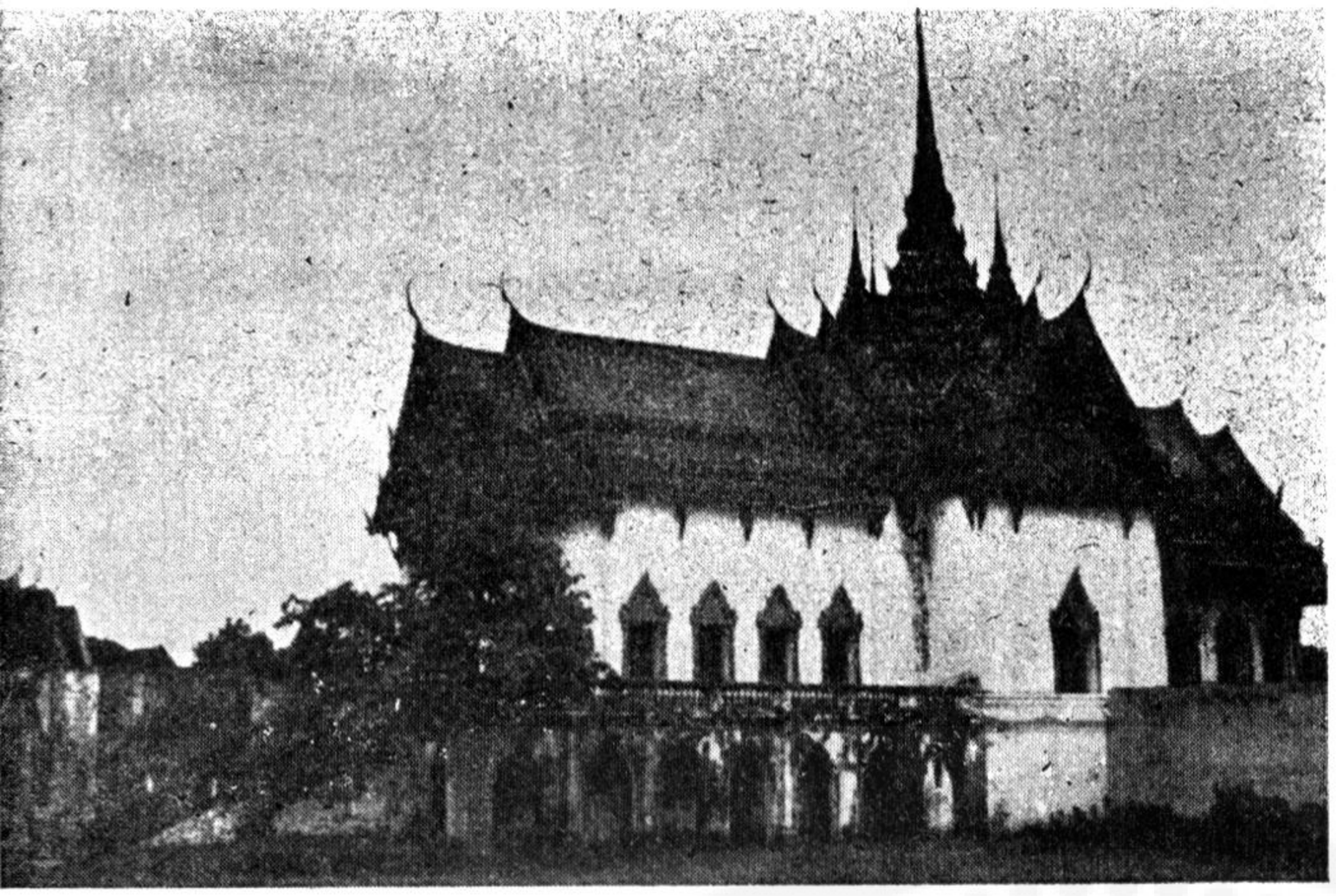

พระที่นั่งศิวาลัย ↑

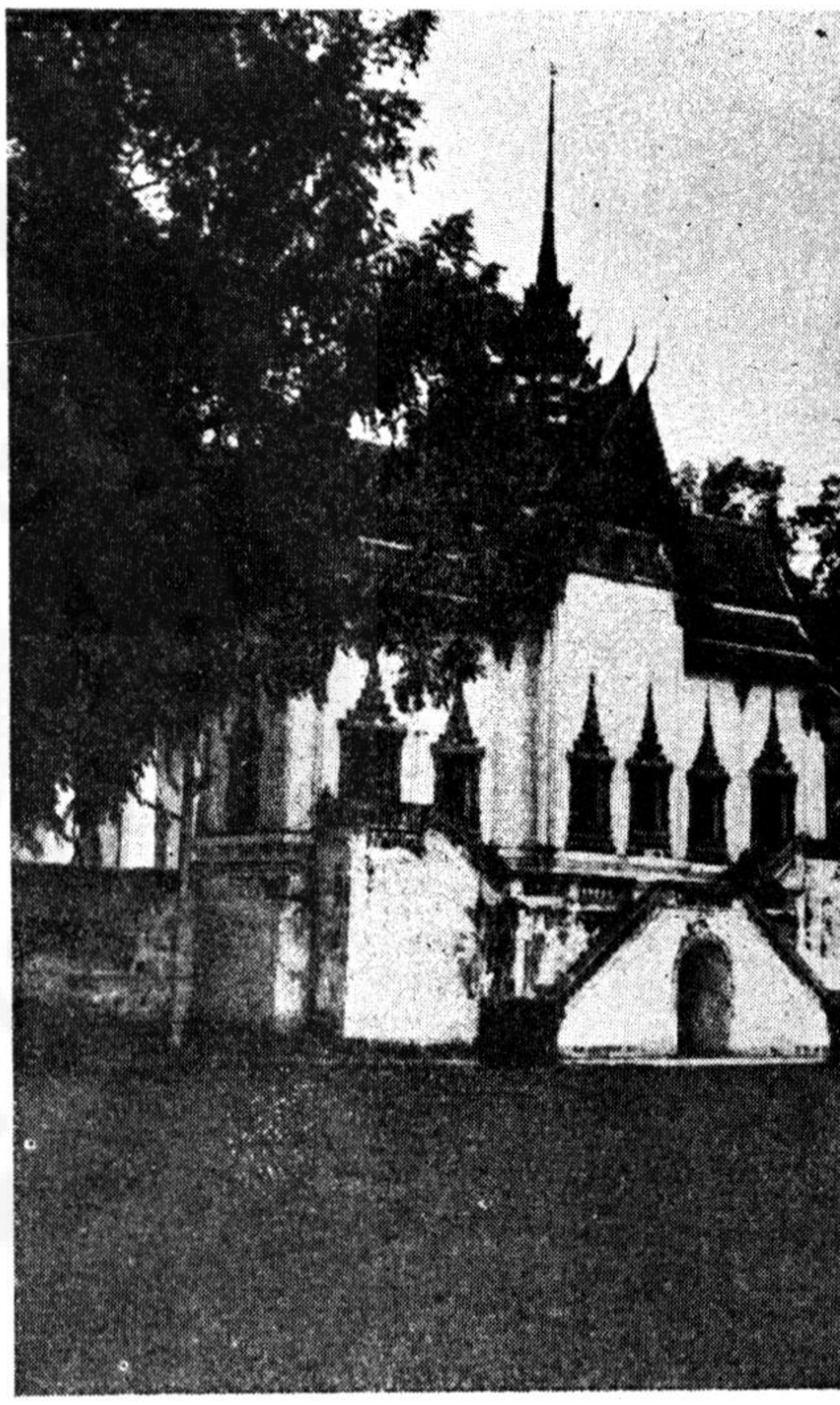

พระที่นั่งมหิศรปราสาท →

หอโหรพราหมณ์หลังพระที่นั่งบรมพิมาน ↓

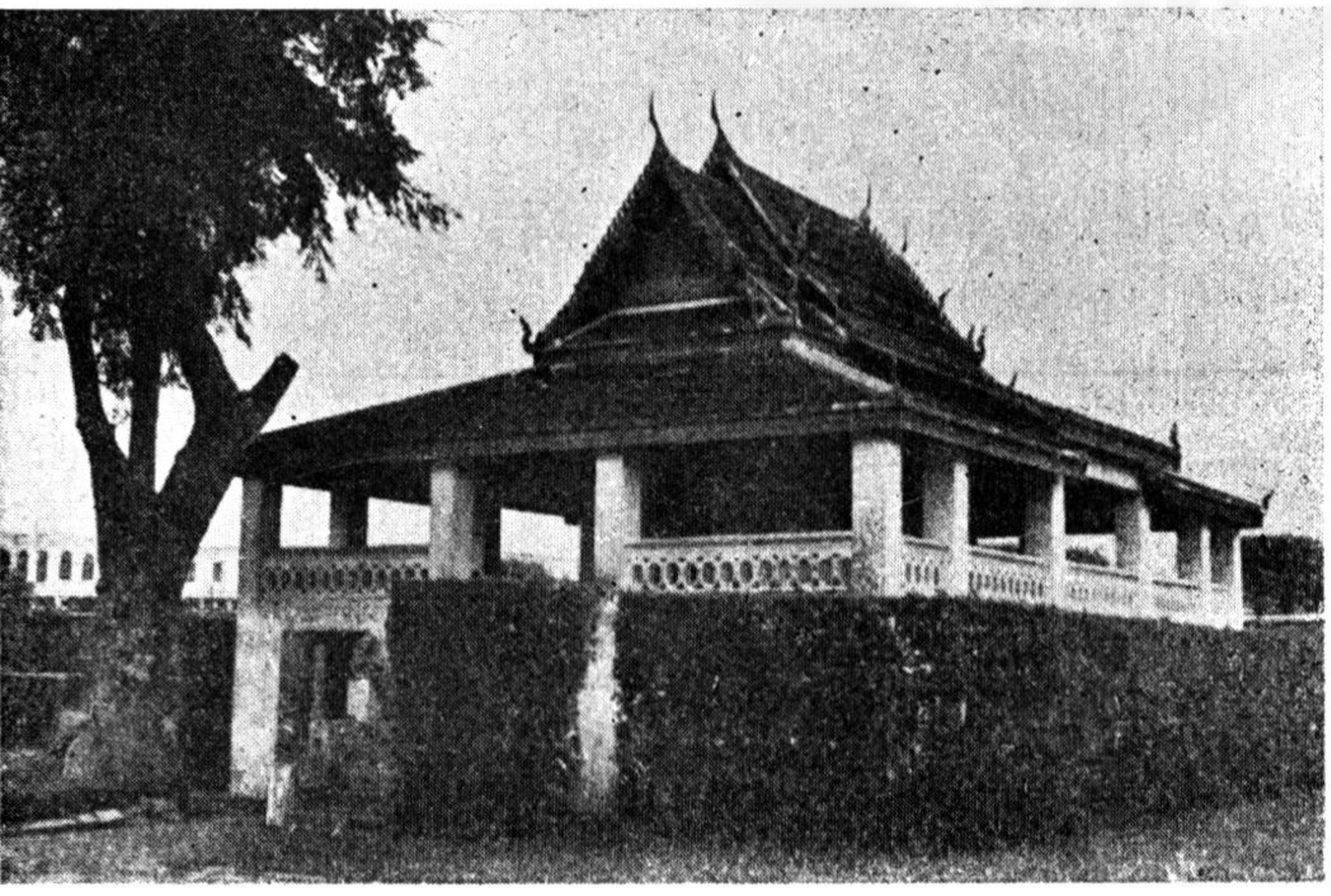

คำอธิบายแผนที่พระบรมมหาราชวัง

๑. พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
๒. พระที่นั่งไพศาลทักษิน
๓. พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
๔. หอพระสุราลัยพิมาน
๕. หอพระธาตุมณเฑียร
๖. พระที่นั่งดุสิดาภิรมย์
๗. พระที่นั่งราชรัฎ
๘. พระที่นั่งสนามจันทร์
๙. หอศาสตราคม
๑๐. พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
๑๑. พระที่นั่งพิมานรัตยา
๑๒. พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท
๑๓. ก. พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันออก
๑๓. ข. พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์กลาง
๑๓. ค. พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันตก
๑๔. พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์
๑๕. พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ
๑๖. พระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อนันตวงศ์
๑๗. พระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวรวิจิตร์
๑๘. พระที่นั่งบรมราชสถิตมโหฬาร
๑๙. พระที่นั่งอมรพิมานมณี
๒๐. พระที่นั่งสุทธาศรีอภิรมย์
๒๑. พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

๒๒. พระที่นั่งราชปรีดิวโรทัย
๒๓. พระที่นั่งเทพดนัยนันทิยากร
๒๔. พระที่นั่งราชกรันยสภา
๒๕. พระที่นั่งบรมพิมาน
๒๖. พระพุทธรัตนสถาน
๒๗. พระที่นั่งมหิศรปราสาท
๒๗. ก. พระที่นั่งสีตลาภิรมย์
๒๘. พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
๒๙. หอราชพงศานุสร
๓๐. หอราชกรมานุสร
๓๑. หอพระคันธารราษฎร์
๓๒. ปราสาทพระเทพบิดร
๓๓. พระมณฑป
๓๔. พระศรีรัตนเจดีย์
๓๕. นครวัดจำลอง
๓๖. หอพระมณเฑียรธรรม
๓๗. หอพระนาค
๓๘. วิหารยอด
๓๙. พระที่นั่งศิวาลัย
๔๐. พระที่นั่งสุทไธสวรรย์
๔๑. พระที่นั่งไชยชมพล
๔๒. สำนักงานราชเลขานุการ
๔๓. สำนักพระราชวัง
๔๔. หอราชพิธีกรรม (กองมหาดเล็ก)
๔๕. ศาลาอัตถวิจารณ์

๔๖. หอธรรมสังเวช
๔๗. หออุเทษทักษินา
๔๘. หอนิเพธพิทยา
๔๙. หอรัษฎากรพิพัฒน์
๕๐. ตึกราชวัลลพ (กรมบัญชีกลาง)
๕๑. ศาลาลูกขุนใน
๕๒. ศาลาสหทัยสมาคม
๕๓. โรงช้างต้น
๕๔. พระตำหนักสวนกุหลาบ

1. ประตูดุสิตศาสดา
2. ประตูสนามราชกิจ
3. ประตูพรหมโสภา
4. ประตูพรหมศรีสวัสดิ์
5. ประตูศรีสุดาวงศ์
6. ประตูอนงคลีลา
7. ประตูยาตรากษัตรี
8. ประตูแถลงราชกิจ
9. ประตูราชสำราญ
10. ประตูนางในไคลคลา
11. ประตูกันยาวดี
12. ประตูพิมานไชยศรี
13. ประตูสุวรรณบริบาล
14. ประตูศรีรัตนศาสดา
15. ประตูศรีสุนทร
16. ประตูเหล็กเพชร

17. ประตูวิมานเทเวศ
18. ประตูวิเศษไชยศรี
19. ประตูมณีนพรัตน์
20. ประตูสวัสดิโสภา
21. ประตูเทวาพิทักษ์
22. ประตูศักดิ์ชัยสิทธิ์
23. ประตูวิจิตรบรรจง
24. ประตูอนงคารักษ์
25. ประตูพิทักษ์บวร
26. ประตูสุนทรทิศา
27. ประตูเทวาภิรมย์
28. ประตูอุดมสุดารักษ์
29. ประตูช่องกด
30. ป้อมขันธ์เขื่อนเพชร
31. ป้อมเผด็จดัสกร
32. ป้อมสัญจรไจวิง
33. ป้อมสิงขรขันธ์
34. ป้อมอนันตศรี
35. ป้อมมณีปราการ
36. ป้อมพิศาลสีมา
37. ป้อมภูผาสุทัศน์
38. ป้อมสัตบรรพต (ส่วนใหญ่รื้อแล้ว)
39. ป้อมโสฬสสิลา
40. ป้อมมหาโลหะ
41. ป้อมทัศนานิกร
42. ป้อมอินทรังสรรค์ (รื้อแล้ว)

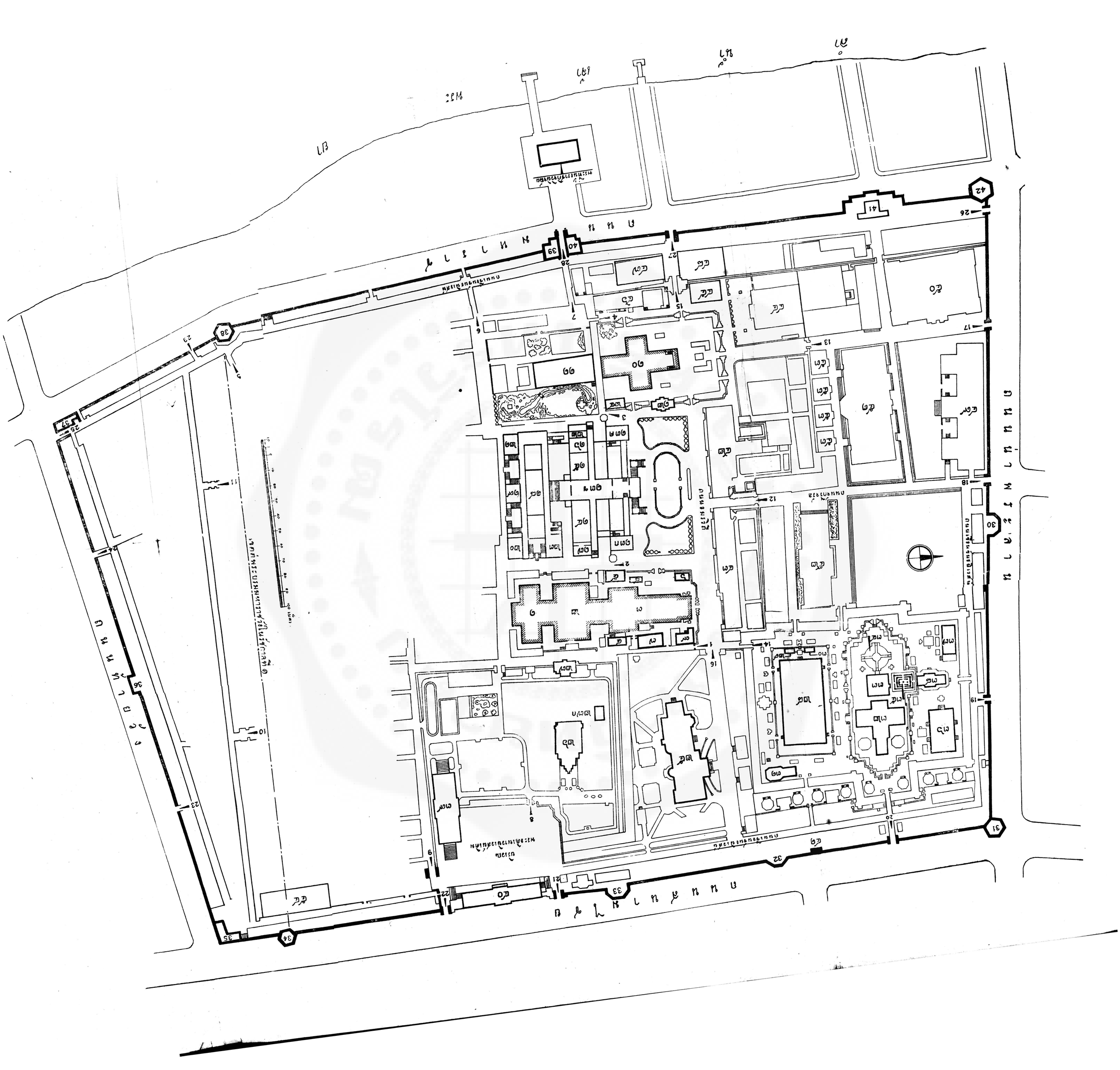

สำเนาหนังสือบรรจุในศิลาก่อฤกษ์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

“ศกมัศด พระพุทธสาสนกาล เป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๑๑ พรรษา จุลศักราช ๑๒๓๐ ปีมะโรงสัมฤทธิศก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทร เทพยมหามงกุฎ บุรุษรัตนราชรวิวงศ์ วรุตมพงศ์บริพัตร วรขัตติยราชนิกโรดม จารุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาตสังสุทธเคราหณี จักริยรมนาถมหามงกุฎราชรามวรังกูร สุจริตมูลสุสาธิตอรรคอุกฤษฐไพบูลย บูรพาดูลยกฤษดาภินิหาร สุภาธิการรังสฤษดิ์ ธัญญลักษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค์มหาชโนตมางคประนต ยาทยงกชยุคล ประสิทธิสรรพศุภผล อุดมบรมสุขมาล ทิพยเทพาวตาร ไพศาลเกียรติคุณ อดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ วิสิฐศักดิสมญาพินิตประชานาถ เปรมกระมลขัตติราชประยูร มูลมุขมาตยาภิรมย์ อุดมเดชาธิการ บริบูรณคุณสาร สยามาทินครวรุตเมกราชดิลกอนันต มหันตวรฤทธิเดช สรรพพิเศษศิรินธรมหาชนนิกรสโมสรสมมติ ประสิทธวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพดลเศวตฉัตราติฉัตร ศิริรัตโนปลักษณ มหาบรมราชาภิเศกกาภิษิตสรรพทศทิศวิชิตไชย สกลมไหศวริยมหาสวามินทร มเหศวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดม บรมนาถชาติอาชาวศรัย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อดุลศักดิอัคนเรศราธิบดี เมตากรุณาสิตลหฤทัยอโนปมัยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิบดินทร ปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราชยพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเศก สืบบรมราชสันตติพงศ์เป็นลำดับพระเจ้าแผ่นดินสยาม

ที่ ๕ ในพระบรมราชวงศ์จักริมหากษัตริย์ศึก ซึ่งได้ประดิษฐานและดำรง กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา มหาดิลกภพ รัตนราชธานี บุริรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน เย็นมหานครราช ธานีใหญ่ในแผ่นดินสยามเหนือใต้ และประเทศราชใกล้เคียง คือ ลาวเฉียง ลาวกาว มลายู กะเหรี่ยงและอื่นๆ ทรงพระราชดำริว่า ที่ตำหนักเดิมซึ่งเย็นที่อุดมมหามงคลสถาน ที่ประสูติของพระองค์แต่ เดิมนั้น เมื่อพระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเย็นปฐมบรม ราชวงศ์นี้ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษก ดำรงกรุงสยาม ในพระพุทธสาสนกาล ๒๓๒๕ พรรษา จุลศักราช ๑๑๔๔ ปีขาลจัตวาศก ได้ทรงประดิษฐานพระนครในฟากฝั่งบูรทิศของลำน้ำเจ้าพระยา ณ ตำบล บางกอก และทรงสร้างพระบรมมหาราชวังและพระที่นั่งดุสิตมหาปรา สาท พระที่นั่งพิมานรัตยา พระปรัสเรือนจันทน์น้อยใหญ่ทั้งปวง และ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มไหศวริยพิมาน และพระที่นั่งจักรพรรดิ พิมานฝ่ายใน และสรรพสิ่งสำหรับพระนคร และสำหรับราชอิสสริยยศ ทั้งปวง ได้ทรงสร้างพระราชอุทยานสองข้างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เบื้องบูรพทิศ เรียกว่าสวนขวา เบื้องประจิมทิศ เรียกว่าสวนซ้ายสืบมา ครั้นสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคต พระพุทธสาสนกาล ได้ ๒๓๕๒ พรรษา จุลศักราช ๑๑๗๑ ปีมะเส็งเอกศก พระยาทสมเด็จ พระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้เสด็จเถลิงถวัลยราชมไหศวริยสมบัติสืบสันต ติวงศ์ดำรงภิภพสยาม โดยผาสุขสวัสดิ์สืบมา ครั้นเสด็จสู่สวรรคตแล้ว สมเด็จพระบรมเชษฐโอรสาธิราชได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรง พระนามพระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระพุทธสาสนกาล ๒๓๖๗ พรรษา จุลศักราช ๑๑๘๖ ปีวอกฉศก จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ

ให้สร้างพระตำหนัก ถวายสมเด็จพระบรมราชชนนี ซึ่งทรงพระนาม
กรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย ลงในสวนซ้ายนี้ มีพระตำหนักหอหลัง ๑
อยู่ด้านบูรพาแล้วมีชลา ในด้านอุดรของชลานั้น มีหอพระหลัง ๑
ต่อไปด้านทักษินเป็นประตู พระตำหนักด้านประจิมเป็นพระตำหนักแฝด
แล้วเป็นชลา มีเรือน ๕ ห้องเฉลียง ๓ ด้าน ๒ หลัง หันหน้าเข้าหากัน
มีเรือน ๕ ห้องเฉลียงรอบต่อไปข้างตะวันตกหลัง ๑ หลังต่อมีเรือนใน
ระวาง ๕ ห้องเฉลียงรอบกับ ๕ ห้องเฉลียง ๓ ด้านข้างทิศทักษินมีกหลัง
๑ ห้องเครื่อง ๕ ห้องหลัง ๑ ประตูมาจากชลาประตู ๑ ด้านอุดร
หลังโรงพระยาช้างเผือก มีเขื่อนเพชรยาวตลอดเป็นทีคนอยู่ได้ กรม
สมเด็จพระศรีสุลาลัยได้เสด็จอยู่ในที่นั้นจนตลอดกาลทิวงคต แล้ว
พระเจ้าบรมมไหยิกาเธอ กรม สมเด็จพระศรีสุดารัตน ราชประยูรได้
เสด็จประทับอยู่ในที่นั้นสืบมา ตลอดเวลารัชกาลที่ ๓ ครั้นพระพุทธ
ศาสนกาลล่วงแล้ว ๒๓๙๔ พรรษา จุลศักราช ๑๒๑๓ ปีกุนตรีศก
พระบาท สมเด็จ พระปรเมนทร มหามงกุฎ พระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัว
ได้ เสด็จ เถลิงถวัลย ราชสมบัติ บรมราชาภิเษก สืบ พระ บรม ราชวงศ์ใน
รัชชกาลที่ ๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ในพระธิดา กรมหมื่น มาตยา
พิทักษ์ให้มีอิสสริยยศเป็นพระราชเทวี ทรงพระนามว่า พระนางเธอ
พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ ซึ่งได้เฉลิมพระนามในแผ่นดินปัตยุบันนี้
ตามพระเกียรติยศ ซึ่งเป็นพระบรมราชชนนีของพระเจ้าแผ่นดินว่ากรม
สมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์ ได้เสด็จอยู่ในพระตำหนักนี้กับด้วยพระ
เจ้าอาว์สืบมา ครั้นเมื่อพระพุทธศาสนกาล ๒๓๙๖ พรรษา จุลศักราช
๑๒๑๕ ปีฉลูเบญจศก มีพระราชโอรสองค์ใหญ่ทรงพระนามว่า เจ้า
ฟ้าจุฬาลงกรณ์ ได้ประสูติในตำหนักแฝด ณ สถานที่ แล้วมีพระราช

อิดาอิกพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าจันทรมณฑลโสภณภควดี และมีพระราชกุมารอิก ๒ พระองค์ พระองค์ ๑ ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ แล้วกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์ เสด็จทิวงคต ล่วงไปในพระพุทธสาสนกาล ๒๔๐๔ พรรษา จุลศักราช ๑๒๒๓ ปีระกาตรีศก และพระราชโอรสและพระราชธิดาได้เสด็จอยู่ในที่นั้นสืบมา จนถึงพระพุทธศาสนกาล ๒๔๑๑ พรรษา จุลศักราช ๑๒๓๐ ปีมะโรงสัมฤทธิศก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริว่า พระตำหนักเดิมนี้เป็นไชยภูมิมงคลสถานที่ประสูติของพระองค์ และเป็นที่เสด็จประทับสืบมาตามลำดับ มิได้มีผู้อื่นเข้ามาเจือปนจนถึงตลอดเวลาได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้เคยเสด็จประทับอยู่เป็นที่สบายแต่เดิมมา จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่ง เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เป็นแม่กอง พระยาสุรศักดิ์มนตรีจางวางมหาดเล็กเป็นกงสี พระยาเวียงในฤชาลเป็นนายช่าง จัดการทำพระที่นั่งใหม่ ๒ องค์โดยกว้างขื่อยาว ๕ วา เฉลี่ย ๑๑ ศอก รวมกว้าง ๗ วา ๓ ศอก ยาวในองค์ ๑๐ วา เฉลี่ย ๒ ด้าน ๑๑ ศอก รวมยาว ๑๒ วา ๓ ศอก สูงถึงพื้น ๖ ศอก ๗ นิ้ว เกี้ยวสูง ๓ วา ศอก ๖ นิ้ว มีมุขหน้ากว้าง ๖ วา สูงพื้นเท่าหลังใหญ่ เกี้ยว ๑๐ ศอก องค์ข้างตะวันออกพระราชทานนามว่า พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ องค์ข้างตะวันตก กว้างยาว สูงเท่ากันกับองค์ข้างตะวันออก พระราชทาน นามว่า

พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ มีอัฒจันทร์ใหญ่ลงระวางกลางมุขทั้งสอง พระที่นั่งอิกองค์ ๑ ต่อไปข้างตวันตกพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ยาวในองค์ ๕ วา ๒ ศอกคืบ ๒ นิ้ว เฉลียง ๒ ด้าน ๒ วา รวม ๗ วา ๒ ศอกคืบ ๒ นิ้ว ชื่อยาว ๒ วา เฉลียงสองด้าน ๒ วา รวมกว้าง ๕ วา สูงถึงพน ๖ ศอกคืบ ๓ นิ้ว เดียวสูง ๒ วาศอกคืบ ๒ นิ้ว พระราชทานนามว่าพระที่นั่งดำรงสวัสดิอนัญวงศ์ อิกองค์ข้างตะวันออกพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ ชื่อกว้าง ๔ วา ยาว ๖ วาศอกคืบ สูงแต่พื้น ๖ ศอกคืบ ๓ นิ้ว เดียวสูง ๒ วา ๙ นิ้ว พระราชทานนามว่า พระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวรวิจิตร มีหอพระ ๒ หลัง ในระวางพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ กับพระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวรวิจิตรหลัง ๑ ในระวางพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติกับพระที่นั่งดำรงสวัสดิอนัญวงศ์ต่อกันหลัง ๑ ทั้ง ๒ หลังชื่อกว้างหลังละ ๑๐ ศอกคืบ ๘ นิ้ว ยาว ๔ วา ศอก ๖ นิ้ว เดียวสูง ๘ ศอก พื้นชั้น ๑ สูงศอกคืบ ๘ นิ้ว พื้นชั้น ๒ สูง ๖ ศอกคืบ ๒ นิ้ว และโรงพระยาช้างเผือก ๔ โรง ข้างหน้านั้น โปรดให้รื้อไปปลูกไว้หลังศาลาลูกขุนในพระบรมมหาราชวังและให้ทำเชื่อนเพ็ชร ด้านหน้าสูง ๒ วา กว้าง ๒ วายาว ๓๐ วา มีพระทวาร ๒ พระทวาร พระทวารหนึ่งกว้าง ๓ วา มีศาลา ๒ หลังอยู่ซ้ายขวา หลังหนึ่งชื่อ ๘ ศอก ยาว ๕ วา เฉลียงวา ๑ เดียวสูง ๒ วาศอก ๘ นิ้ว พื้นสงศอก ๑ เท่ากัน ทั้ง ๒ หลัง การยังหาสำเร็จลงไม่ ครั้นพระพุทธศาสนกาลล่วงแล้ว ๒๔๑๓ พรรษา จุลศักราช ๑๒๓๒ ปีมะเมียโทศก เสด็จพระราชดำเนินไปประพาสเมืองสิงคโปร์และเมืองยะวาเสด็จพระราชดำเนินกลับ จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งใหม่อิกหลัง ๑ ในที่หลังพระที่นั่งเดิม ให้รื้อห้องเครื่องไปไว้ที่เชื่อนเพ็ชรใน

สวนขวา ให้เปลี่ยนโรงแกงไปไว้ที่ตำหนักกรมขุนกัลยา สุนทรเดิมและให้เปลี่ยน คลังไปไว้ ที่เรือนเจ้าคุณแข และให้ เปลี่ยน พระตำหนัก พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า กรรณิกาแก้วไป อยู่ที่ตำหนัก กรมขุน กัลยาสุนทรคนละครึ่งกับโรงแกง จึงได้จัดการสร้างพระที่นั่งลงโดยยาวในองค์ ๑๑ วา ๓ ศอก เฉลี่ย ๒ ด้าน ๑๑ ศอกคืบ รวมยาว ๑๔ วา ๒ ศอกคืบ ขอกว้าง ๕ วา ๓ ศอก เฉลี่ย ๒ ด้านกว้าง ๑ วาศอก รวมกว้าง ๘ วา ๒ ศอกคืบ พื้นชั้น ๑ สูงศอกคืบ ๔ นิ้ว มุขหน้าต่อกันกับพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติกว้าง ๗ วา ๗ นิ้ว สูงยาว ๗ วา ๙ นิ้ว สูงพื้นล่าง ๒ วา ๑๑ นิ้ว เดียวสูง ๓ ศอก มุขหลังกว้าง ๗ วา ๗ นิ้ว ยาว ๕ วาศอก สูงพื้นล่างวา ๔ นิ้ว เดียวสูง ๓ วาศอก ๔ นิ้ว มุขเล็กด้านหน้า ๒ มุขกว้างมุขละ ๔ วา ๒ ศอก พื้นชั้นล่าง ๒ ศอกคืบ ๔ นิ้ว พื้นชั้นกลาง ๒ วาศอกคืบ เดียวสูง ๑ วา ๓ ศอก ๖ นิ้ว เชิงเพ็ชรด้านหลง ๒ ด้านยาว ๓๔ วา ๔ ศอก กว้าง ๖ ศอกคืบ ๖ นิ้ว สูง ๒ วาศอกคืบ กำแพง กันรอบขังหวัด พระที่นั่ง ตั้งแต่ มุม พระที่นั่งพิพัฒพงศถาวรวิจิตร เลี้ยวมาชนมุมเชิงเพ็ชรสายหนึ่ง ตั้งแต่มุม เชิงเพ็ชร ตะวันตก มา ชน พระปรัสขวา สาย ๑ พระราชทาน นามว่าพระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร

ครั้นพระพุทธสาสนกาล ๒๔๑๖ พรรษา จุลศักราช ๑๒๓๕ ปีระกาเบ็ญจศก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับ ณ พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ แต่ยังหาได้ทำการเฉลิมพระราชมณเฑียรไม่ ครั้นพระพุทธสาสนกาล ๒๔๑๘ พรรษา จุลศักราช ๑๒๓๘ จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ม.ส.ม.ป.จ. เป็น

แม่กอง ให้มิสเตอรยอนคลูนิซ เป็นนายช่างหลวงคิดอย่างทำพระที่นั่งท้องพระโรงอิกองค์หนึ่ง และให้พระยาเวียงในนฤบาล เป็นผู้กำกับดูการทุกอย่าง กับพระดิฐการภักดี เป็นผู้ตรวจกำกับขัญชีและของทั้งปวง มิสเตอรแฮนริคลูนิซโรส เป็นผู้ช่วยนายช่างอิกคนหนึ่ง จึงให้ร้อเขือนเพ็ชร หน้าพระที่นั่งและมุขพระที่นั่งมูลสถานยรมอาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติทั้ง ๒ องค์ แล้วทำพระที่นั่งลงในที่ชลานั้น โดยยาว ๒ เส้น ๒ วาศอก ๑ กับ ๖ นิ้ว กว้างด้านสกัด ๑๕ วา ตรงกลางเป็น ๓ ชั้น เป็นหลังคากลม พันชั้น ๑ สูง ๒ วา ๓ ศอก พันชั้น ๒ สูง ๓ วา ๒ ศอก กว้าง ๖ วาศอก รวมผนังกลางสูง ๑๐ วา ต่อมาข้างตะวันออก ๒ ชั้น ๗ ห้อง พันชั้น ๑ สูง ๒ วา ๓ศอก ยาว ๑๑ วาคิบ ๓ นิ้ว ผนังสูง ๖ วาศอก ปลายพระที่นั่งด้านตะวันออก ๓ ชั้น หลังคากลม พันชั้น ๑ สูง ๒ วา ๓ ศอก พันชั้น ๒ สูง ๓ วา ๒ ศอก พันชั้น ๓ สูง ๓ วา ยาว ๕ วา ๓ ศอก หลังคาสูง ๓ วาศอก กว้าง ๔ วา ๓ ศอก รวมผนังสูง ๔ วาศอก ตั้งแต่ ๓ ชั้นกลางพระที่นั่งมาข้างตะวันตก มี ๗ ห้อง และปลายเป็น ๓ ชั้นหลังคากลม กว้างยาวสูงต่ำเท่ากันกับข้างตะวันออก รวมพระที่นั่งตรงกลางผนังสูง ๑๐ วาศอก หลังคาสูง ๓ วา ๒ ศอก เป็นสูงตลอดยอด ๑๓ วา ๓ ศอก ยาว ๒ เส้น ๒ วาศอก ๖ นิ้ว กว้าง ๑๕ วา ได้ลงมือทำการมาแต่เดือน ๕ ครั้นถึง ณ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ ปีชวดอัฐศก จึงให้มีการสวดมนต์ บนพระที่นั่งมูลสถานยรมอาสน์

ครั้น ณ วันพุธเดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมงกับ ๓๖ นาที ได้ศุภฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางศิลาสำหรับสร้าง

พระที่นั่งและอิฐบัดทองบัดเงินบัดนาค ซึ่งเป็นอิฐฉกษ ในที่ผนังท่ามกลางพระที่นั่งทั้งสองสายพร้อมด้วยพระราชพิธีสงฆพราหมณ ซึ่งเป็นราชประเพณีก่อรากพระที่นั่งแต่โบราณมา และได้ประเจิมทองเป็นของใช้อยู่ในแผ่นดินบัดนี้ และรูปคนรูปที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่สำคัญอยู่ในกรุงกับรูปแบบพระที่นั่งซึ่งจะสร้างใหม่ กับทั้งหนังสือนี้ไว้ในศิลาทั้งสองแผ่น เพื่อให้เป็นที่ระลึกถึงการที่ได้ทำนี้สืบไปภายหน้า

แต่วันพุธแรม ๑๐ ค่ำในเดือนไพสาขเป็นเดือนที่ ๖ ซึ่งนับแต่ต้นฤดูหนาวในปีชวดอัฐศก พระพุทธศาสนกาล ๒๔๑๙ พรรษา จุลศักราช ๑๒๓๘ เป็นปีที่ ๙ ในรัชชกาลบัดยุบันนี้ ,,

ขณะที่ได้เริ่มการก่อสร้างลงไปแล้ว สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ กราบบังคมทูลขอให้ทำเป็นปราสาท ด้วยอ้างเหตุผล ๒ ข้อ คือ

ข้อ ๑ กรุงศรีอยุธยามีปราสาทเรียงกัน ๓ องค์ คือ วิหารสมเด็จ สรรเพ็ชรปราสาท สุริยาสนอมรินทร ที่กรุงเทพ ฯ มีหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน กับ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอยู่แล้ว พระที่นั่งจักรีสร้างตรงกลาง เสมือนสรรเพ็ชรปราสาท เพราะฉะนั้นพระที่นั่งจักรีควรสร้างเป็นปราสาท

ข้อ ๒ ในรัชกาลหนึ่ง ๆ กรุงรัตนโกสินทรนี้ ได้ทรงสร้างปราสาทมาทุกรัชกาล ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสร้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ได้ทรงสร้าง แต่ถึงรัชกาลที่ ๔ พระ

บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระที่นั่งมหิศรปราสาท ขึ้นเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมชนกนาถ ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลงพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ซึ่งแต่ก่อนเย็นพลัยพลามาแต่รัชกาลที่ ๑ เปลี่ยนหลังคาเย็นยอดปราสาท ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างพระอภิเนาวนิเวศน์ เพราะเหตุ ๒ ประการนี้ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จึงกราบบังคมทูลความเห็นว่าควรสร้างพระที่นั่งจักรีเย็นมหาปราสาท โปรดเกล้าให้เปลี่ยนเย็นรูปปราสาท ๓ ยอด ดังปรากฏอยู่ทุกวันนี้

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ใน “จดหมายเหตุเรื่องก่อฤกษ์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท คัดจากหนังสือค็อต”)

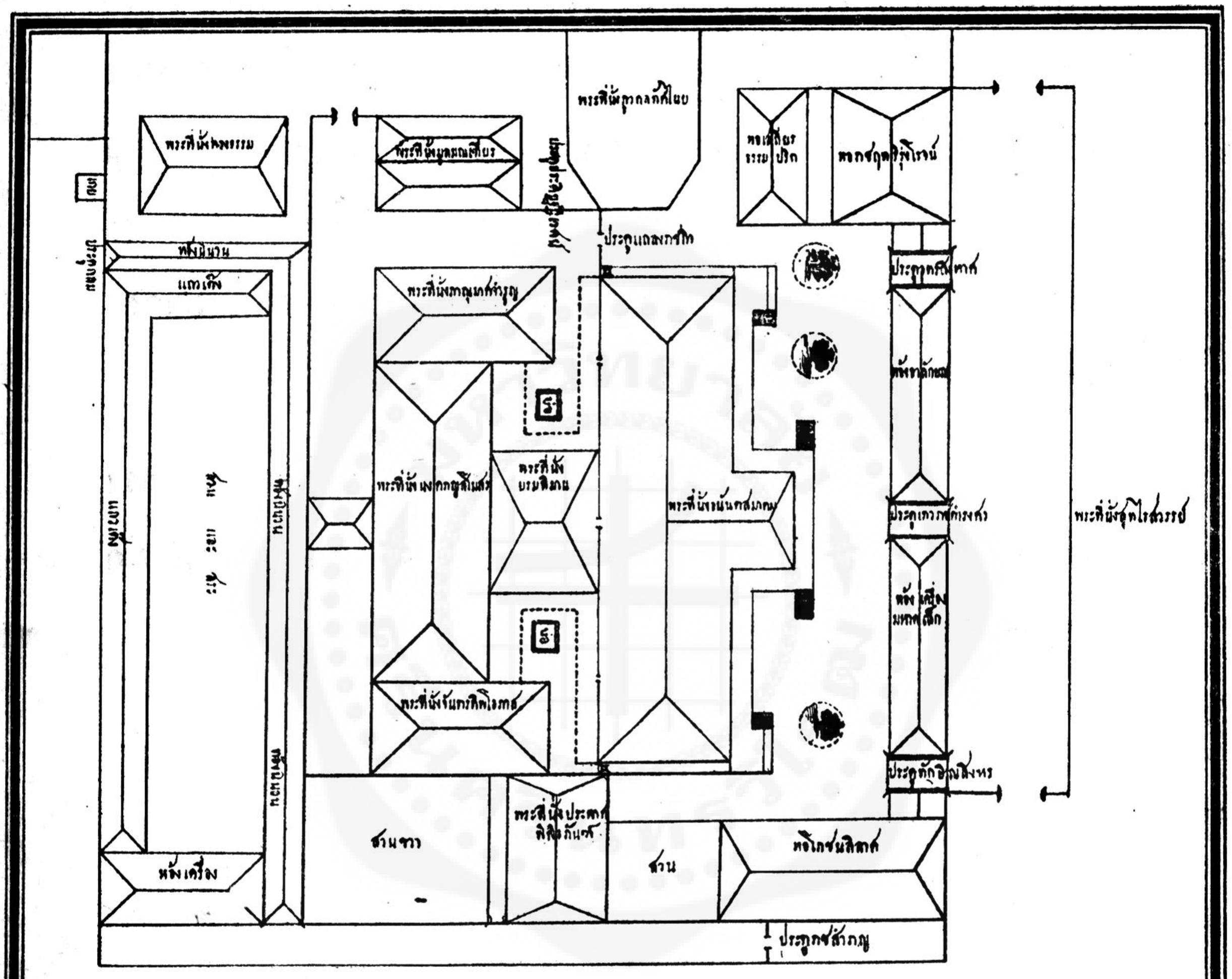
พระที่นั่งพุทธลักษณ์ไพบูลย์
พระที่นั่งพุทธมณเฑียร
พระที่นั่งพุทธธรรม
ประตูแถลงการณ์ไทย
หอพระมณเฑียรธรรม ปีก
หอพระมณเฑียรธรรม
ประตูสวัสดิโสภณ
ประตูศรีพิพัฒน์
พระที่นั่งภูมินทรราชนิเวศน์
ประตูเทวาพิทักษ์ทางทิศตะวันตก
ประตูเทวาพิทักษ์ทางทิศตะวันออก
พระที่นั่งอุทุมพรราชนิเวศน์
ประตูศักดิ์สิทธิ์สิงหาร
ประตูศักดิ์สิทธิ์สิงหาร
ประตูศรีสัตตบงกช
ประตูศรีสัตตบงกช
ประตูศรีสัตตบงกช